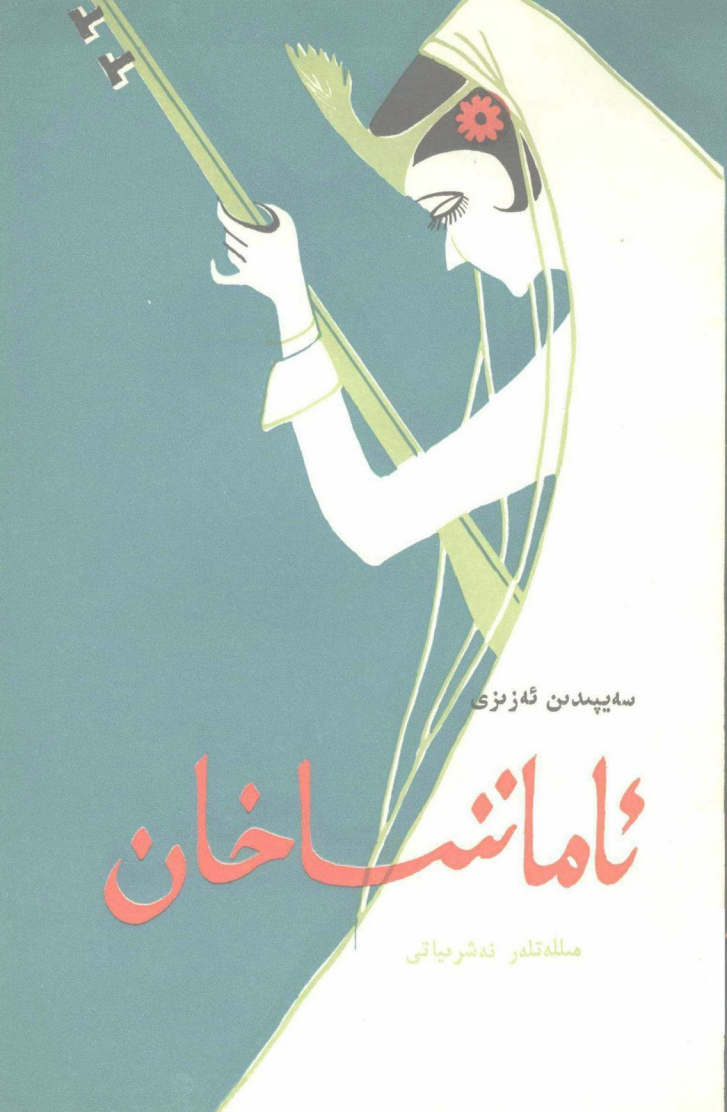

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانشاخان

مىللەتلەر نەشرىياتى

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانىساخان

(تارىخىي دىراما)

مىللەتلەر نەشرىياتى

ئىزاهات

1) ۋەقە 16 ـ ئەسرىنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا، سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دەۋرىدە بولغان. ۋەقەنىڭ ئاساسلىق يۈز بەرگەن ئورنى ـ يەركەن خانلىغىنىڭ مەركىزىي شەھىرى يەركەن.

2) ئەسەرنىڭ تۇپ مەقسىدى 16 ـ ئەسىردە ئوتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، مۇتەپەككۇر، شائىرە، مۇغەننى ئامانىنىساخانىنىڭ ئوبرازىنى ۋە كۆرەش پائالىيىتىنى كورسىتىش. ئامانىنىساخان ئابدۇرىشىتخانغا تېگىپ، ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن، ئىلغار كۈچلەرگە تايىنىپ، ئوزىنىڭ جىددى كۆرەش پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەپ ۋە تولۇقلاپ چىقىدۇ، ئوزىمۇ بۇ جەريانىدا ئوسۇپ يېتىلىدۇ ۋە بىرمۇنچە ئەسەر يازىدۇ.

3) زىددىيەتلەر كۆرىنىشى: ئەسەردە شۇ دەۋرنىڭ زىددىيەت ۋە كۆرەشلىرى كورسىتىلىدى. ئاساسىي زىددىيەت ۋە كۆرەشلەر: مۇستەبىتلىك بىلەن ئەركىنلىك ئوتتۇرىسىدا؛ دىنىي خۇراپاتلىق (ئىشانلىق) بىلەن ئۇنىڭغا قارشىلىق ئوتتۇرىسىدا؛ ئىلغار ئەدەبىيات ـ سەنئەت بىلەن ئۇنىڭغا قارشىلىق ئوتتۇرىسىدا (ئاساسەن مۇقام ئۇستىدە) بولىدۇ.

4) ئابدۇرىشىتخان ئومۇمەن ئىلغار، مەرىپەتچى ئادەم. ئۇ ئوزى تەرەققىپەرۋەر شائىر، مۇزىكىغا ھەۋەسكار بولۇپ، ئىلغار كۈچلەرنى قوللايدۇ، ئەمما، ئەكسىيەتچىل فېئودال كۈچلەرنىڭ

پىتىنە-ئىغۇالىرنىغا ئالمدىنىپ، خەلقنى، ئىلغار كۆچلەرنى باسمدۇ، كېيىن چۈشىنىپ پۈشايمان قىلمدۇ ۋە ئىلغار تەدبىرلەرنى كورىدۇ.

5) سەئىدىلەر دەۋرىدە ئىلغار مەرپەتچىلىك بىرقەدەر تەرەققى قىلغان: ئىنسانپەرۋەرلىك، ئەركىنلىك، ئادالەتلىك ۋە باشقىلار. ئەلۋەتتە، بۇنداق تەرەققىيات ئۇز زامانىسىنىڭ فېودالىق تۈزۈمى رامكسىدىن چىقالمىغان ئىسلاھاتچىلىق ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ نىسپى ئىلغار تەرەققىيات ئىدى. بۇ تەرەققىيات ئەدەبىيات-سەنئەتتە ياخشى ئىپادىلەنگەن. سەئىدخاننىڭ، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرىشتخاننىڭ ئۇ ئىلغارلىق بىلەن ئاكتىپ مۇناسىۋىتى بار. بۇ دىرامىمدا مۇزىكا (مۇقام) مەركىزىي نۇقتا قىلىنغانلىغى ئۇچۇن مەرپەتچىلىك مەپكۇرىلىرى توغرىسدا جىق توختالمدۇق.

6) غەزەل (ناخشا) تېكىستلىرىدىن بىرنەچچە غەزەل (بەيىت) تېكىستى تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئەسلى يازغانلىرى بولۇپ، بۇلار قوش تىرناق ئىچىگە ئېلىندى، قالغانلىرى يېڭىدىن يېزىلدى. يېزىشتا ئەسەردىكى مۇھىم پىرسوناژلار (ئالىم، ئەدىپلەر) نىڭ ئۇز دەۋرىدىكى مەپكورە-كەيپىياتلىرى، ئىستەكلىرى ئاساس قىلىندى. تېكىست مەزمۇنلىرى، ئاساسەن، مۇزىكا (مۇقام) شۇناسلىق، ئەدەبىلىك، خەلقپەرۋەرلىك، پەندى-نەسىھەت سوزلىرىنى ئۇز ئىچىگە ئالدۇ. ئەسەر مۇزىكا (مۇقام) نى ئاساس قىلغىنى ئۇچۇن، بەزى غەزەل (ناخشا) تېكىستلىرى مەزمۇن ۋە ئورۇن ياقتىن ئانچە باغلانمايدۇ. ئەمما پۈتۈن ئەسەرنىڭ مەزمۇن-مەقسىدىدىن ئايرىلمايدۇ.

رولاردا

ئامانىنساخان ــ مەلىكە، ئىدرەكلىك، ياش ئالىم، 20 ياشلاردا.

ئابدۇرىشتخان ــ پادىشا، خەلقپەرۋەرلىك، ئادىللىق كوزقارىشى بار، شائىر، ئەمما مەيدانى لىڭشىق، 35 ياشلاردا.

مىرزا ھەيدەر ــ خەلقچىل، ئىلغار، ئادىل ئادەم، باش ۋەزىر، 50 ياش.

قىدىرخان يەركەندى ــ ئىلىم ــ مەدەنىيەت ئىشلىرى ۋەزىرى، ئالىم، مەشھۇر مۇقامچى، 55 ياشلاردا.

ئۇمەر سازەندە ــ ئوردا مۇئەللىمى، سازاندە (مۇقامچى). ئامانىنساخانىنىڭ ئۇستازى، 60 ياش.

بادامخان ــ چىرايلىق، شوخ، ئۇسۇلچى ھەم ناخشىچى قىز. ئامانىنساخانىنىڭ دوستى، 23 ياش.

رەھمەت داپ ــ ئۇمەر سازەندىنىڭ شاگىرتى، تالانتلىق سازچى (داپچى)، ئامانىنساخانىنىڭ دوستى، بادامخانىنىڭ يارى، 28 ياش.

خوجا مۇھەممەت ئىشان ــ ئوردا باش مەسلىھەتچىسى،

روھانی، ئەشەددی مۇتەئەسسىپ ئىشان، 70 ياش.
مىرزا ئىلى تاغاي ــ مەمۇرى ئىشلار ۋەزىرى، (كېيىن مۇۋەققەت باش ۋەزىر بولىدۇ) ئەكسىيەتچى، قارا نىيەت، پىتىنخور ئادەم، 65 ياش.
ئوسمان سەردار ــ ھەربى ۋەزىر، غەيرەتلىك ئادەم، ئابدۇرىشتخاننىڭ سادىق دوستى، 48 ياش.
ئىلى پاششاپ بەگ ــ مۇھاپىزەت ئىشلىرى ۋەزىرى، شەخسىيەتچى، مەنسەپخور، 40 ياش.
خوجا قاسىم ــ مالىيە ئىشلىرى ۋەزىرى (غەزنىچى)، زالىم، پارىخور ئادەم، 50 ياش.
قاۋۇل مىرزا ــ ئوردا باش كاتىۋى، ئابدۇرىشتخانغا سادىق، 48 ياش.
ئەكرەم ــ ئابدۇرىشتخاننىڭ مەخسۇس مۇھاپىزەتچىسى، باتۇر، سادىق يىگىت، 25 ياش.
ئابدۇللا بەگچەك ــ ئوردا ئىشىك ئاغىسى، خانغا سادىق، 40 ياش.
مەخمۇت ئوتۇنچى ــ ئاماننىساخاننىڭ دادىسى، تۆز، ئادىل كىشى، 50 ياش.
شاھباز مىرزا ــ ئوردا ئەمەلدارى، خانغا سادىق، 45 ياش.
يادىگار خېنىم ــ خانىنىڭ چوڭ خوتۇنى، چىرايلىق، قاۋۇل، قەھرى بار، زەھرى بار، كۆنچى ئايال، 35 ياش.

ئايشەبۇۋى — تېۋىپ، پۇلغا ئامراق، ھەييار خوتۇن، 50 ياش.

قازى — مۇتەئەسسىپ روھانى، 60 ياش.

ئەلەم — مۇتەئەسسىپ روھانى، 65 ياش.

باشقىلار:

— سەردارنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئاماننىساخاننىڭ قىز مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئاماننىساخاننىڭ ئوي خىزمەتچىسى (1 نەپەر)

— مىرزا ئېلىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئوردا ياساۋۇللىرى (20 — 30 نەپەر)

— چالغۇچىلار (12 نەپەر) (شاگىرتلار)

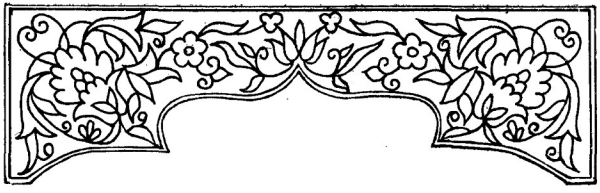
— ئۇسۇلچىلار (12 نەپەر) (شاگىرتلار)

— ناخشىچىلار — (10 نەپەر) (شاگىرتلار)

— دىخان، ھۈنەرۋەن، تالىپ ۋە سودىگەرلەر ۋەكىللىرى (10 نەپەر)

— ياساۋۇللار باشلىغى (1 نەپەر)

— سەردارغا قەست قىلغۇچى (1 نەپەر)

بىرىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش تارىم بويىدا ئۇچرىشىش

[1545 ـ يىل، سۇلتان ئابدۇرىشتـخاننىڭ دەۋران سۇرگەن مەزگىلى. كۆز ۋاقتى، چۈشتىن كېيىن. چەبىيات مۇقامى تەزەسىنىڭ مەرغۇلى (مۇزىكا) بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[تارىم دەريا‌سى بويىدا، مەخمۇت ئوتۇنچىنىڭ هويلىسى: پىشايۋانلىق هويلا، ئوتتۇرىسىدا سۇيا، سۇپىنىڭ ئۈستىنى ئۈزۈم بارىگى ياپقان، مۇناقى هەم سايۋىيى ئۈزۈم شىڭگىللىرى كىشىنىڭ هەۋسىنى كەلتۈرۈپ ساڭگىلاپ تۇرىدۇ، سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دۇگىلەك پەس شىرە قويۇلغان. دەستۇرخان سېلىنغان شىرە ئۈستىدىكى لىگەندە ئانار، ئۈزۈم، نەشپۈتلار قويۇلغان. هويلىدىكى كىچىك ئېرىقتا سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. ئېرىق بويىدا 2 تۆپ ئانار، ئوتتۇرىسىدا بىر تۆپ نەشپۈت، ئانار ـ نەشپۈتلار پىشىپ كەتكەن. هويلىنىڭ ئېرىققا يېقىنراق جايىدا بىر دۇگىلەك گۈللۈك؛ ئۈنىڭدا هەر خىل ـ هەر رەڭ ئەتىرە گۈللەر، تاجى گۈللەر، سەپىدە گۈللەر، لەيلى گۈللەر... تولۇق ئېچىلغان. تالادا ـ ئىشىك تاشقىرىسىدا كەڭ بوشلۇق، ئوتتۇرىسىدا يوغان بىر تۆپ ياڭاق دەرىخى، ياڭاق پىشاي دەپ قالغان؛ ئېرىق بويىغا 3 ئورۇندۇق ـ دەرەخ كوتۇگى قويۇلغان. بىر چەتتە ئادەم بويى تىزىپ رەتلەپ قويۇلغان يېرىندا ئوتۇن.

[هويلىنىڭ ئىچى ۋە تالا پاكىزە، سەرەمجان، كۆزىنەك قۇياش شولىسى

ئوتكۇر نۇرنىي چېچىپ تۇرىدۇ. مۇزىكا چەبدىيات مۇقامى داستان قىسمىنىڭ بىرىنچى داستان ئاھاڭغا يوتكىلىدۇ.
[ئاماننىساخاننىڭ شۇ ئاھاڭغا ئېيتقان غەزىلى جارانلايدۇ.
[ئاماننىساخان گۈللەردىن تاللاپ ئۈزۈپ گۈل دەستە تىزغاچ غەزەل ئېيتىدۇ: ئۇنىڭ گۈزەل چىرايى، كېلىشكەن قامىتى، ئاددى-چىرايلىق كىيىنىشى، شوخ ھەركىتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ غەزىلى تاماشىچىلارنى جەلپ قىلىدۇ:

چىمەن گۈلزارىدىن گۈللەر ئارا گۈل تاللىغان ياخشى،
گۈلى رەنانا زىنت شۇم بۇيىلارنى شاللىغان ياخشى.

گۈلستانلىق ئىچىدە ياخشى گۈللەردىن تىزىپ دەستە،
شۇ گۈل ھىجرىدە كويىگەن گۈل خۇمارغا يوللىغان ياخشى.

تالاشماقتا سانسىز چېچەك-غۇنچە ھوسۇن بەس-بەس بىلەن،
كى تولسۇن ھوسنىگە دىسەك، سولۇشتىن ساقلىغان ياخشى.

ئەگەر كىم قول سوزۇپ گۈل شاخىدىن بۇلبۇلنى ھۇركۇتسە،
رەھىم قىلماي، ئۇنىڭ شۇم يۇرىگىنى داغلىغان ياخشى.

نەفسى، سەن ئەگەر بۇلبۇل بىلەن گۈل قەدرىگە يەتسەك،
تۇتۇپ باغۋەننى پىر-ئۇستاز، ئەقىدە باغلىغان ياخشى.

[ئۇ غەزىلىنىڭ يېرىمىنى تۇغەتكەندىن كېيىن، غەزىلىنى داۋام قىلدۇرغاچ گۈللەرنى دەستە قىلىپ باغلايدۇ. غەزەل ئاخىرىدا گۈل دەستىنى ئىگىز

كوتىرىپ خوشال كەيپىياتتا پىقرايدۇ. غەزەللىنىڭ ئاخىرقى كۆپلىتىگە كەلگەندە ئومەر سازەندە، رەھمەت داپ (قولىدا ساتار)، بادامخان (قولىدا داپ)لار كېلىدۇ. ئۇلار تاشقىرىدىكى ياڭاق تۈۋىگە كېلىش بىلەن ئاماننىساخانىنىڭ غەزىلىنى ئاڭلاپ، ئاستا ئىشىكىگە كېلىپ تىڭشايدۇ. خوش بولىدۇ، ئاماننىساخان بىر ئاز پىقىرىغاندىن كېيىن ئۇلار كىرىشىدۇ. ئاماننىساخان كۆلۈپ توختايدۇ.
[ئومەر سازەندە قوللىرىنى يېيىپ دىكلىماتسىيە شەكلىدە بېيىت ئېيتىدۇ:

تارىم گۈلزارلىغدا ئېچىلمىش بىر گۈل،
گۈل شاخىدا شوخ خەندان ئۇرار بۇلبۇل،

رەھمەت: بارچە جانلار بولغايكى ئاڭا مەپتۇن،
بادامخان: كوزى قۇندۇز، قېشى ئوقيا، چېچى سۇمبۇل.

ئاماننىساخان: تەشەككۇر دوستلىرىم، بۇ ماڭا چوڭ ئىلھام،
ئەرزىمەس غەزىلىم بولغاچقا مەقبۇل.
(ھەممىسى كۆلۈشىدۇ)
ئومەر سازەندە: (قوللىرىنى ئېچىپ) بارىكاللا قىزىم ئاماننىساخان،
بارىكاللا؛ (ئاماننىساخانغا قاراپ ماڭىدۇ) قۇتلۇق بولغاي.
(پىشانىسىدىن سويىدۇ)
ئاماننىساخان: سالام، ئۇستازىم (تازىم قىلىدۇ). ئىلھاملىرىغا ھەشقالال، مەرھەمەت، ئولتۇرايلى (سۇپىغا تەكلىپ قىلىدۇ، ئولتۇرۇشىدۇ).
ئومەر سازەندە: ئاماننىساخان، بىزدىن يوشۇرغان ئەسەرلىرىڭىز

ئاز ئەمەس ئوخشايدۇ.

ئامانئساخان: يوقسۇ ئۇستازىم، ھېچقانچە نەرسەم يوق.

ئومەر سازەندە: ھازىرقى گۈل توغرىسىدىكى غەزەللىرىڭ؟ بەك ياخشى ئىكەن، ئاپىرىن، ئاپىرىن. يوشۇرسىڭىزمۇ مەيلى. ئىجادىيەت بولغىنى ياخشى. بۇ مۇھىم. نەفسى — بۇ ياخشى ئەدىبنىڭ لەقەم ئىكەن، جىسمىڭىزغا يارىشىپتۇ. قاچاندىن قوللانىدىڭىز؟

بادامخان: تەكى ئاستىغا تېقىپ يۈرىدىغان بىر دەپتىرى بار، شېئىرلار ئاخىرىغا ساپلا "نەفسى" دەپ يازغان. ئاخىرى ئوغۇرلايمەنغۇ ئۇنى.

رەھمەت: بىزمۇ يوشۇرىمىز، بىر كۈنى ئەپچىقىپ مۇسابىقە قىلمايمىزمۇ؟

ئامانئساخان: ھەببەللى، ئۇستازىمىز ھوكۇمچى بولسۇن (ھەممىسى كۈلۈشىدۇ).

ئومەر سازەندە: (مۇڭ يىگەچ سوزلەيدۇ) مەن سىزلەردەك ئوبدان شاگىرتلىرىم بولغىنىغا پەخىرلىنىمەن.

ئامانئساخان: ئەدەپسىز شاگىرتلار ئۈزلىرىگە ئاۋارىگەرچىلىك سالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلماقتىمىز.

ئومەر سازەندە: مۇشۇنداق "ئەدەپسىز" شاگىرتلىرىم جىقراق بولسا ياخشى بولغان بولار ئىدى (كۈلكە).

[ئامانئساخان شەرەدىكى پىچاقنى ئېلىپ، يەردىكى قوغۇنىنى پىچىشقا تەمشەلگەندە، رەھمەت داپ ئۇنىڭ قولىدىن پىچاقنى ئېلىپ قوغۇنىنى پىچىدۇ ۋە ئۇچ كاسا تەييارلاپ شەرەگە قويىدۇ.

بادامخان: ئۇستازىمىزنى بەك ھاردۇرۇپ قويدۇق، ئەمما، ئۇنىچە

جىق نەرسە ئۇگىنەلمىدۇق، گالمۇش ئوخشايمىز. ئوزەمنى دەيمەنده. 18 شاگىرت ھەممىمىز ئاماننىساخاندەك بولساقمۇ، ياخشى بولاتتى.

رەھمەت داپ: گالمۇش بولسىگىزمۇ بولغايسىز. بادام دىگەنىنىڭ شاكىلى قاتتىق، مېغىزى تاتلىق بولىدۇ (كۆلكە، بادامخان ئىزا ئارىلاش رەھمەتكە پىچاق تەگلەيدۇ). ھاي-ھاي، ئېھتىيات قىلغايسىز باتۇر قىز؛ مېنى ئولتۇرسىگىز بولمايدۇ، بىر داپ بىر بادامغا قۇربان بولدى دىگەن قانداقمۇ ئېچىنىشلىق دەگا. خۇدا ساقلىسۇن (كۆلكە).

ئومەر سازەندە: ھە شۇنداق، مېنىڭ ياخشى شاگىرتلىرىم سىلەر. بەش يىل بولدى. ۋاقىت قىسقا، لېكىن كوپ نەرسە ئۇگەنىدىگلا. دىنى ئاقائىت، ئەڭ مۇھىمى، ئەدەبىيات، ساز. مەن ئىلگىرى ئارزۇ-ئۇمتىلىرىمنى پادىشا ئوردىسىغا باغلىغان ئىدىم، لېكىن ئوردىدىن ھەيدىلىپ سەرسان بولىدۇم. ئەل ئىچىگە كىرىپ شۇنى ھىس قىلدىمكى، ھەقىقەت، مۇھەببەت، دوستلۇق، ئىجادىيەت-ھەممىسى ئەل-يۇرت ئىچىدە ئىكەن. ئەل ئۇستاز، ئەل ئالىم، ئەل ئىجاتكار ئىكەن. ئەل ئۇلۇغ مەكتەپ ئىكەن. ئەلگە ياخشى پىشۇا، ياخشى پادىشا كېرەك.

ئاماننىساخان: ھازىرقى سۇلتانمۇ كىشىلەرنىڭ ئۇمىت قىلغىنىدەك چىقمايۋاتىدۇ. ھەممىسى ئالدامچى، بۇلاڭچى.

ئومەر سازەندە: ھازىرقى سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دادىسى سۇلتان سەئىدخانغا يېتەلمىدى. باشتا ئۇ دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئادا قىلمەن دەپ بەزى ياخشى ئىشلارنى قىلغان ئىدى، كېيىنكى كۆنلەردە بولماي كەتتى.

رەھمەت: بۇلار نىمشقا بالا-بالىسىدىن پادىشا بولىدۇ؟ بىز قارا تۇرۇكلەردىن پادىشا بولسا بولمامدىكەن؟

بادامخان: پادىشالىقنى سىزگە تۈتقۇزۇپ قويسا ھە! خۇدايىم ساقلىسۇن، ئوگزىگە چىقۇۋالىپ داپ چېلىپلا ئوتەتتىگىز-دە (كۈلكە).

رەھمەت: دار مېنىڭ قولۇمغا ئوتتىمۇ، بولىدى، ئالدى بىلەن يوغان قوساق زالىملارنى، ئاندىن كېيىن پاشىپالارنى دارغا ئاساتتىم-دە (كۈلكە).

ئامانىنساخان: دارنى ئىگىزرەك ياساڭ، ھەم جىقراق ياساڭ، داپچى. بىرەر يۈز دار بولسۇن ئازلىق قىلامىكىن (كۈلكە).

ئومەر سازەندە: دار بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ ئوغلۇم، دارنى تارتىپ ئېلىش كېرەك، ئۇنى يوقىتىش كېرەك. كىشىلەر دارسىز دۇنيادا تېچ، پاراۋان ياشايدىغان بولسۇن.

بادامخان: ئىلاھىم شۇنداق بولسىدى، ھازىر ھالۇبنى ھىكىم يەيدىغان، تاياقنى يىتىم يەيدىغان زامانىنڭ تازا ئوزى بولدى-دە.

رەھمەت: زامانە زورنىڭ، ئۈسۈل توكۇرنىڭ دەڭا (كۈلكە).

ئومەر سازەندە: شۇنداق، ياخشى زامانلارمۇ كېلەر. ئەل-يۇرتنىڭ دادىغا يېتىدىغان ياخشى ئادەملەرمۇ چىقىپ قالار. بىز ئىشىمزنى داۋام قىلدۇرىلى.

سانايى نەفىسە، ئەدىبىيات، سەنئەت ئەلنىڭ مەدىنىيىتىنى ئىپادە قىلىدۇ، ئەلنىڭ ئارزۇ-ئۇمىتلىرىنى ئىنكاس قىلىدۇ. بىزنىڭ ھازىر شاگىرت يېتىشتۈرۈۋاتقان بىر سىنىپلىق مەكتەۋىمىز بىرنەچچە يىلدىن بۇيان خىلى ئۈتۈقلۇق ئىشلارنى قىلدى. بىزنىڭ بىر تۈپ ۋەزىپىمىز خەلق مۇقاملىرىنى ئۆگىنىش

ۋە رەتلەشتۇر. ئەگەر بۇ ئىشتا چوڭراق غەلىبە قازانساق زور شەرەپلىك ئىش قىلغان بولىمىز.

ئاماننساخان: ئوقۇشمىزغا تەتقىقات ئىشىنى قوشۇپ ئېلىپ بارساق دەيمەن. ساز، ئەدەبىيات بابىدا ئەلدىن ئوگىنىدىغان بايلىقلار ئىنتايىن كوپ، ئۇلارنى يەغىش، ئوگىنىش، ئىشلەش زورۇر. ئەگەر كۆچمىز يەتسە، مۇشۇ جەريانداا يەنە بەزى ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەنمۇ مەشغۇل بولساق دەيمەن.

ئومەر سازەندە: ياخشى، بەك ياخشى. ئاماننساخان مېنىڭ كوڭلۇمدىكىنى ئېيتتى. بۇنداق بولغاندا بىزنىڭ سىنپىمىز بىر تەتقىقات ۋە ئىجادىيەت يۇرتىغا ئايلانغۇسى.

بادامخان: بىز بىرمۇنچە قېينىچىلىقلارغا دۇچ كەلمەكتىمىز. ئاقساپ قالمىغىدۇق دەپ ئەندىشە قىلمەن.

رەھمەت: راست بەزى ئاخۇنلارنىڭ، بولۇپمۇ ئىشان-سوپىلارنىڭ قارشىلىغى كۈچەيدى. بىزنى "دەھرىلەر" دەپ تىللاۋاتىدۇ. بىزگە ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ، يېقىندىن بېرى بىرنەچچە شاگىرتنىڭ كەلمەي قويغىنى بىر ئالامەت.

ئومەر سازەندە: شۇنداق بالىلىرىم، بىرەر ياخشى ئىش، ئىلغار ئىش قارشىلىققا ئۇچرىمای قالمايدۇ. ئاقساپ قېلىشمىزمۇ ئېھتىمال. ئەمما ئەل بىزنى قوللايدۇ. دىققەت قىلدىڭلارمۇ، ھەر كۈنى كەچلىگى بىزنىڭ ئىشگىمىزدىن كىشىلەر ئۈزۈلمەيدۇ، بەزى كىشىلەر بىز بىلەن بىللە ناخشا ئېيتىپ ئۈسۈلغا چۈشۈپ كېتىدۇ.

ئاماننساخان: غەيرەت قىلمىز، پۈتلىرىمىز سۇنسىمۇ، دۇمىلاپ بولسىمۇ ئىلگىرىلەيمىز. ئەل بىزگە مەدەتكار، مۇقام ئىشقى

بزگه یار.

ئومەر سازەندە: باربکاللا، بالـلـرم، مەن هازىـر گویا کۆچ ۆە ماهارەتکە تولغان بىر یاش تەلەپکار بولۇپ قالدىم، قېنى ئەمدى ئىشمىزنى داۋام قىلدۇرلى. چەبىيات مۇقامىنىڭ داستانلىرىنى تەكرارلىساق قانداق؟

[شەرەنى بىر چەتكە تارتـدۇ، نەغمىگە تەييارلـىق قىلىشـدۇ. ئومەر سازەندە ساتار ئالدۇ، ئامانىنساخان ئوزىنىڭ تەمبۇرىنى ئېلىپ چىقدۇ، رەھمەت داپنى، بادامخان دۇتارنى ئالدۇ. چالغۇلارنى تەڭشەيدۇ.

ئومەر سازەندە: بىز چەبىياتنىڭ چوڭ نەغمىسىنى بىر قاتار ئۇگىنىپ چىقتۇق. چالا جايلىرى تېخى جىق. بىر ئايچە بولدى، چەبـيياتنىڭ داستانىنى ئۇگىنىشـكە باشلـىدۇق. هـازىر داستانـنىڭ ئۇچىنچىسىنى ۆە ئۇنىڭ مەرغۇلىنى مەشق قىلىلى.

[ئومەر سازەندە ساتارنى باشلايدۇ، باشقـلار ئەگـشـىدۇ، پائۇزىـدىن كېيىن ناخشا باشلىنىدۇ:

مېنىڭدىن قىلما غەم دوستۇم، سويۇملۇقۇم شۇ نىگارىم بار،
ئۇزاق يولدا سىنالغان ھەمسەپەرداش دوستى-يارىم بار.
ئەگەر كەلسە ئاڭا كۆلپەت، بولۇپ قىسمەتتە تەتۇرلۇقۇم،
شۇ يارغا جان تەسەددۇق ئەيلىبان ئەھدۇ-قارارىم بار.
كورۇپ ئىككى چىكەمدە ئاق، مېنى بوش دەپ خيال قىلما،
كوزۇم ئوتكۇر، دىلىم ئوتلۇق، تېنىمدە كۆچ-مادارىم بار.
ئەگەر يارنى مېنىڭدىن ئايرىماقنى كىم خيال قىلسا،
مېنى يالغۇز دىمەكۇ ھەرگىز، قەدىردان باش پاناھىم بار.
ئۇزۇپ زۇلمەت تورىنى شۇ نىگارىم قايتا كۆلگەندە،

ئۇنىڭ بەزمە-تويىدا نەغمە قىلماققا ساتارىم بار.
جانان جامىدا ئەي ساقى ئارامخۇش مەينى بەرگەيسز،
يارانلار بىرلە سازەندە مەيىن ئىچمەك خۇمارىم بار.

[كېيىن مەرغۇل ئورۇنلىنىدۇ، ئومەر سازەندە ناخشىدا بىر قېتىم، مەرغۇلدا بىر قېتىم توختىتىپ تۇزىتىش قىلىدۇ. نەغمە كىشىنى ئوزگەجەلپ قىلىدۇ. [مەرغۇل داۋام قىلىۋاتقاندا، تالادا ئاتنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، بىر ئازدىن كېيىن ھويلىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇققا ئەكرەم (ھەرەم ساخ-چىسىنڭكىگە يېقىنراق تۇستە كىينىگەن بەستلىك قاۋۇل يىگىت، دولىسدا ئىككى ئوقيا، ساداقلىق قومدۇ① قولىدا ئىككى قامچا بار) كېلىدۇ. ئۇ، ئۇ يان-بۇ يانغا قاراپ ئايلىنىپ، ھويلىنىڭ ئىشىگى تەرەپكە ماڭىدۇ، ئىچكىرە-دىكى نەغمە ئاۋازىنى ئاڭلاپ بىر ئاز قۇلاق سالىدۇ، كېيىن خوشال چىقىپ كېتىدۇ. بىر پەستىن كېيىن ئۇ ئابدۇرىشىتخاننى باشلاپ كىرىدۇ.
[ئابدۇرىشىتخان سولەتلىك، مەخسۇس ئوۋ كىيىمى كىيگەن. ئۇلار ياڭاق تۇۋۇنگە كېلىپ نەغمە ئاڭلايدۇ، ئاستا كېلىپ كوتەك ئورۇندۇقتا ئولىتۇ-رىدۇ. ئابدۇرىشىتخان بارغانچە زوقلىنىپ ساز ئاڭلايدۇ... ساز توختايدۇ، ئىچكىرىدىكىلەر چالغۇلىرىنى قويۇپ مۇھە يەيدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: ھەجەپ ياخشى نەغمە قىلدى بۇلار. ئەپسۇسكى، ناخشىلىرىنى ئاڭلىيالمىدۇق. بۇلار كىملەركىن، بۇ قانداق ئادەمنىڭ ئويىكىن؟

ئەكرەم: بۇ، ئوتۇنچىنىڭ ئويىگە ئوخشايدۇ (بىر چەتتىكى بىسقلىق ئوتۇنىنى كورستىدۇ). مەھەدە بىرئاز دەم ئېلىپ كەتسەك بولار.

ئابدۇرىشىتخان: مەيلى، كىرەيلى. ئەمما ئوزەمزنى ئاشكارىلاپ قويمايلى.

---

① قومدو — ساداق غىلىپى.

ئەكرەم: سىلى ئوزلىرى سوزگە، مېڭىش ـ تۇرۇشقا دىققەت قىلسىلا.

[ئىچكىرىدە سوزسىز ھەركەت: ئامانىنساخان ئويگە كىرىپ كېتىدۇ. ئومەر سازەندە ئانار دەرىخى ۋە گۈلنى تاماشا قىلىدۇ. رەھمەت بىلەن بادام-خان سۆپىدا ئولتۇرۇپ، بىر نىمىلەرنى تالىشىدۇ.

[ئابدۇرىشىتخان بىلەن ئەكرەم كوتەكىتىن قوپۇپ ھويلىغا كىرىشكە تەمشىلگەندە، تاشقىرىدىن مەخمۇت ئوتۇنچى يوتىلىپ كىرىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ قولىدا ئاي پالتا، چوربىغىنىڭ قونچىغا يوغان پىچاق سېلىنىغان. پۈختا كىيىنگەن، مەزمۇت ئادەم. ئۇ كېلىپلا ئۇلارغا دىققەت قىلىدۇ.

مەخمۇت ئوتۇنچى: مېھمانىلارغا سالام، ھەر بىرلىرىنى قەيەردىن سورايمىز؟

ئابدۇرىشتخان: ھە، بىز ئوۋغا چىققان ئىدۇق. بۇ ئويىنى كورۇپ كىرگۈمىز كەلدى. ئوزلىرى بىلەن تونۇشۇپ قويساق بولار-مىكىن؟

مەخمۇت ئوتۇنچى: مېنى خەقلەر "مەخمۇت ئوتۇنچى" دەيدۇ. مۇشۇ ئويىنىڭ ئىگىسى بولىمەن.

ئابدۇرىشتخان: بىز مەشەدە بىردەم ھاردۇق ئېلىپ كەتسەك بولامدىكىن؟

مەخمۇت ئوتۇنچى: ئەلۋەتتە بولىدۇ. مەرھەمەت (ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىدۇ). تاشقىرىدىكى كىشىلەرچۇ؟

ئەكرەم: ئۇلار...كېرەك يوق. ئېرىق بويىدا دەم ئالسا بولىدۇ.

[مەخمۇت ئوتۇنچى باشلاپ ماڭىدۇ. ئۇلار ھويلىغا كىرىدۇ...

مەخمۇت ئوتۇنچى: (گۈل كورۇڭاتقان ئومەر سازەندىنى كورۇپ، ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ ۋە تەكەللۇپ بىلەن) ھە، تەقسىزىم كېلىپ قاپلىغۇ، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، (ئىككى قوللاپ كورىشىدۇ) بەللى، بەللى، مۇشۇنداق غېرىپ ئوتۇنچىنى يوقلاپ تۇرغانلىرى

ئۇچۇن بەك خۇرسەن بىز تەقسىر. (ئانار دەرىخىنى كورستىپ) مۇشۇ ئانارنى ئوزلىرىگە ئاتاپ ئۇزمەي ساقلىدۇق.

ئوھەر سازەندە: رەھمەت دوستۇم. دوستلارنىڭ ياد ئېتىپ تۇرۇشلىرى پەقەت ئۇچۇن زىيادە خۇرسەنلىك.

مەخمۇت ئوتۇنچى: (سۇپىدىكى رەھمەت بىلەن بادامخانىنى كورۇپ ئۇلارغا قاراپ ماڭىدۇ.) ھە، سىلەرمۇ كەپسىلەردە، ئەلۋەتتە كېلىپ تۇرۇش كېرەك. بادامخانغۇ ئاماننساخاننى تاشلىمايدۇ. سېنىڭ (رەھمەتكە قاراپ) تۇڭقىڭ سېلىكىپ قالدىغۇ داپچى. داپنى ئەپكەلگەنسەن، بۇگۇن ياخشى بىر نەغمە ئاڭلايدىكەنمىزدە ـ ھە، راست، (مېھمانلارغا بۇرۇلىدۇ، ئوممەرگە قاراپ) بۇ مېھمانلار ئۇوۇچىلار ئىكەن، تونۇشۇپ قويايلى.

ئابدۇرىشتخان: (قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، ئوممەر سازەندىگە سالام بېرىدۇ) ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! (قول ئېلىشىپ كورىشىدۇ. ئوممەر سازەندە ئۇنىڭغا باشتىن ئايىغىچە سەپ سېلىپ قاراپ دىققەت قىلىدۇ. ئارقىدىن ئەكرەممۇ كورىشىدۇ. سۇپىدىكىلەر بىلەن سالاملىشىدۇ)

مەخمۇت ئوتۇنچى: (ئوممەر سازەندىنى كورستىپ) بۇ كىشى يۇرتىمىزنىڭ پىشقەدەم ئۇستازى بولىدۇ. ماۋۇ بالىلار بۇ كىشىنىڭ شاگىرتلىرى. مېنىڭ قىزىمنىڭ ساۋاقداشلىرى (ئويدىن ئاماننساخان ھە، مانا بۇ مېنىڭ قىزىم، ئېتى ئاماننساخان. (ئاماننساخان يەڭگىل تازىم قىلىپ قويىدۇ، ئابدۇرىشتخان ئاماننساخانغا قارىغىنىچە تىكىلىپ قالىدۇ. رەھمەت داپ بۇنى بايقاپ بادامخاننى نوقۇپ قويىدۇ. ئەكرەم ئەھۋالنى كورۇپ، ئابدۇرىشتخاننىڭ پىشىدىن تارتىپ قويىدۇ) قېنى جانابلار، مەرھەمەت، ئولتۇرايلى (سۇپىغا تەكلىپ قىلىدۇ). ئاماننساخان، مېھمانلارنى كۇتۇڭ

قىزىم، قېنى، ئولتۇرايلى، (ئولتۇرۇشدۇ. ئاماننىساخان، بادامخانلار شەرەنى رەتلەپ، يېگىدىن ئۈزۈم، ئانار ئېلىپ شەرگە تىزىدۇ. رەھمەت قوغۇن، تاۋۇز پىچىدۇ. ئاماننىساخان چاي قۇيىدۇ. چاي ئىچىشىدۇ، مۇڭە يېيىشىدۇ)

ئومەرسازەندە: مېھمانلارنى قەيەردىن سوراق بولاركىن؟

ئابدۇرىشتخان: شەھەردىن، ئېتىمزنى ئۇۋچى دەپ قويسلا بولـ ۋېرىدۇ. ئوردىدا (ئەكرەم پېشنى تارتىپ قويىدۇ)، ياق، شەھەردە زېرىككەنـدىن كېيىن شـكارغا (ئەكرەم يەنە نوقۇيدۇ) ھە، ھە، يەنى ئۇۋغا چىقىپ تاماشا قىلىش كىشىگە ئىلھام بەخش قىلىدۇ.

ئومەر سازەندە: (ئابدۇرىشتخاننىڭ پادىشالار سوزىـنى ئىشلەتكەنلىگىـگە ۋە ئەكرەمنىڭ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغانلىغىغا قاراپ ئۇنىڭ ئوردا ئەمەلدارى ئىكەنلىگىنى پەملەيدۇ. يەر ئاستىـدىن ئاماننىساخانـغا قاراپ قويىـدۇ) شـكارغا چىـقىـش يامان ئىـش ئەمەس، ئەلـۋەتـتە. مەرگەن بولمىسا ئۇۋچى بولالمايدۇ. ئەمما ساداقنى چەنلىگەندە نىشاننى تاللاش كېرەك. يىرتقۇچ ھايۋانلارنى ئېتىـش كېرەكـمۇ ياكـى ھۇلا رنمۇ؟

ئابدۇرىشتخان: ئۇۋچى ياۋايى ھايۋان بولـدىـكەن، نـىمە بولسا ئاتماي تۇرالمايدۇ. بۇ ئۇۋچىنىڭ ئەيىۋى بولۇشى مۇمكىن.

ئومەر سازەندە: بۇ، مېنىڭچە ئەيىپلا بولمـسا كېرەك. يىرتقۇچنى تاشلاپ كوزى مۇلدۇرلەپ تۇرغان گۈناسىز كـىيىكـنى ئېـتىپ ئولتۇرۇپ قويسا، نىمە دىگەن ئېچىنىشلىق! يەنە ئۇنىڭ...

رەھمەت: يەنە ئۇنىڭ ئوغلاقلىرى يىتىم قېلىپ سەرسان بولغـىنىنى دىمەملا.

[ئابدۇرىشتـخان گەپنىڭ مەنىسى باشقا ياقـقا كېتىپ بارغانلىغىنى بايقاپ ئويلىنىپ قالىدۇ. ئومەر سازەندە ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ.

ئەكرەم: (كەپنى بۇرايدۇ) ئۇۋچى دىگەن پوچى بولىدۇ. ئاتمىغانىنمۇ ئاتتىم دەيدۇ. يالغان گەپ تاپالمىغاندا راست گەپ قىلىدۇ. (ئابدۇرىشتخان ئۇنىڭغا ئالىيپ قويىدۇ) هە، راست، بۇ بىزنىڭ ئاغىنىمىز. (يالغان يوتۇلىدۇ) ئۇلارنىڭ قاتارىغا كىرمەيدۇ. ئوننى ئاتسا ئون بىرمۇ دىمەيدۇ، توقۇزمۇ دىمەيدۇ. راستىنى ئېيتقاندا ئاجايىپ مەرگەن. جەرەنىنىڭ تۇۋرۇغىنى قۇلىغىغا مىخلاپ قويىدۇ. قانداق ئاتقاندا بىر ساداق بىلەن تۇۋرۇغىنى قۇلىغىغا مىخلاپ قويغىلى بولىدۇ؟ قېنى بۇنى تېپىپ بېقىڭلارچۇ؟ (باشقىلار ئويلايدۇ)

ئاماننىساخان: (ئويلاپ كۆلىدۇ) بۇنى تېپىش شۇنچە قىينىمىكەن؟ جەرەن ئارقا پۇتىنىڭ تۇۋرۇغى بىلەن قۇلىغىنى قاشلاۋاتقاندا، قۇلاقنى چەنىلەپ ئاتسا، ساداق بىرىپ تۇۋاق بىلەن قۇلاقنى مىخلاپ قويۇشى مۇمكىن (هەممە قايىل بولىدۇ).

ئەكرەم: ئەقىللىق قىز ئىكەنسىز، توغرا تاپتىڭىز.

باداھخان: بۇ بىر تېپىشماقمۇ ياكى ئۇۋچىنىڭ ئاتقان پوسىمۇ؟ (كۈلكە)

ئابدۇرىشتخان: خوپ، ئۇۋ توغرىسىدىكى سوزىمىزنى مۇشۇ يەردە توختاتساق. سىلەر ياخشى بىر نەغمىچى تۇگۇرەكىكە ئوخشايسىلەر. بايا بىز ئازراق ئاڭلاپ قالدۇق. ئەگەر مۇمكىن بولسا، يەنە ئازراق ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلاتتۇق.

ئومەر سازەندە: ئەلنەغمە ئوزىگە هەۋەس قىلغان كىشىنى ياخشى كوردىدۇ. ئوزلىرى قانداق نەغمىنى خالايلا؟

ئابدۇرىشتخان: قايسىدىن بولسا مەيلى، ئەگەر مۇقام باپلىرىدىن بولسىغۇ، بەك ياخشى بولاتتى.

ئومەر سازەندە: بولىدۇ، قېنى باللار، چەبىياتنىڭ چوڭ نەغمىسىدىن بىرنەچچە پارچە بولسۇن: مۇقامنىڭ باشلىنىشى، تەزە، تەزىنىڭ مەرغۇلى، مۇقامنىڭ باشلىنىشىنى ئاماننىساخان ئېيتسۇن.

ئاماننىساخان: قايسى غەزەلنى ئېيتسام بولاركىن.

ئومەر سازەندە: تۇنۇگۈنكى غەزەلنى ئېيتىڭ. (ئۇ ساتارنى ئېلىپ تەڭشەيدۇ، كېيىن ببشنى ئالدىغا ئازراق ئېگىپ، كوزلىرىنى يۇمۇپ چىلىشقا باشلايدۇ. پائۇزىدىن كېيىن ئاماننىساخان غەزەلنى باشلايدۇ:)

"قايسى گۈلشەنىڭ يۈزۈڭدەك بىر گۈلى رەنالىق بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيدالىق بار.
هورى بىرلەن جەننەتۇل مەئۋانى كوڭلۇم نەيلىسۇن،
يارنىڭ كويىدا يۈز مىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.
لەئىلدەك قەددى ئۇنىڭ هەر دەم تىرىكلىككە نىشان،
خوش نىشاندۇركى ئىككى قاشنىڭ توغراسى بار.
بىر چۆچۈك سوز بىرلە ئولگەن جىسمىم بەردىنىڭ هايات،
لەئىلى جان بەختىگدە گويا كىم مەسىھ ئەنباسى بار.
يۈزى ئۇزرە كوكىلا زۇلغىن پەريشان كورگىلى،
ئەي سەئىت ئاشىيىتە كوڭلۇمنىڭ هەجەپ سەۋداسى بار."

[ياخشى ئورۇنلانغان مۇقام ئابدۇرىشتخانغا بەك تەسىر قىلىدۇ. ئاماننىساخانىنىڭ جارانگلىق شوخ ئاۋازى، ئۇنىڭ گۈزەل سىياقى ئۇنى بارغانسېرى ئوزىگە كۆچلۈك جەلپ قىلىدۇ. شېرنى قانداقتۇ ئاڭلىغانىدەك قىلىدۇ. ئاخىردا سەئىتخانىنىڭ نامى چىققانىدىن كېيىن دادىسىنىڭ شېرى ئىكەنلىگىنى بىلىپ هاياجانلىنىدۇ. ئورنىدىن قوزغىلىپ ئەكرەمگە قاراپ قويىدۇ. مۇزىكا تۇگۈشى بىلەن رەهمەت بىلدۇرىدۇ.

ئابدۇرىشتخان: قەلبىمدىن تەشەككۈر بايان قىلىمەن، ياخشى،

ئىنتايىن ياخشى، بۇگۈن مەن مۇقامىنىڭ چىن ماھىرلىرىنى كورگەنلىگىم ئۈچۈن ناھايىت خۇرسەنلىك ھىس قىلماقتىمەن.

ئومەر سازەندە: مۇقامنى چۈشەنگەن، ئۇنىڭغا ھورمەت بىلدۈرگەن كىشىنى ئۇچراتقانلىغىمىز ئۈچۈن بىزمۇ ناھايىتى خۇرسەنمىز.

ئابدۇرىشتخان: رەھمەت سىلەرگە، چىگىش كوڭلۇم يېشىلىپ كەتتى (ئاماننساخانغا قاراپ سوزلەيدۇ) سىڭلىم! سىز ئېيتقان غەزەلنى قەيەردىن ئۇگەنگەنلىگىڭىزنى بىلىشكە بولارمىكىن؟

ئاماننساخان: (ئومەر سازەندىنى كورسىتىپ) جانابى ئۇستازىم ئۇگەتكەن.

ئابدۇرىشتخان: (ئومەر سازەندىگە قاراپ) ئوزلىرى بۇ غەزەلنىڭ ئىجاتچىسىنى تونۇيدىغان بولسلا كېرەك.

ئومەر سازەندە: تونۇش تۇگۇل، ئۇ كىشىنى ياخشى بىلىمەن. سۇلتان سەئىتخاننىڭ پائالىيەتلىرى بىلەن ھەم ئىجادىيەتلىرى بىلەن تونۇشلۇغممۇ بار.

ئابدۇرىشتخان: ئوزلىرىنىڭ ئەسلى نامى-نەسەپلىرىنى بىلىشكە بولامدىكىن؟

ئومەر سازەندە: مەن سۇلتان سەئىتخانىنىڭ ئوردىسىدىن ھەيدەلگەن، "مۇناپىق" ئاتالغان ئومەر سازاندە بولىمەن. (ئابدۇرىشتخان چوچۇپ ئۇنىڭغا قارايدۇ). ئەمما، مەن بىر بىگۇنا بەندىمەن. "مۇناپىق" دىگەن نام ئوردىدىكى ھەقىقى مۇنا-پىقلار ماڭا چاپلىغان بەدنام. نەسەپتىن گەپ ئاچقاندا، مەن ئەسلى ئادەتتىكى بىر تۇرۇكمەن، ياشلىغىمدىن سازغا ئىشتىياقىم بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، كىشىلەر "سازەندە" دەپ لەقەم قويغان.

ئابدۇرىشتخان: ئوردىدا، ھە، ھە... يەركەندە نامى بار ئومەر

سازەندە سىلە ئىكەنلا ـ دە، مانا قاراڭ، بۇ تاسادىپى ئۇچرە ـ شىشنى. مەن سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى كوپ ئاڭلىغان ئىدىم. تونۇشقانلىغىمىز ئۇچۇن ئىنتايىن خۇرسەنمەن. ئەھۋالىدىن قارىغاندا سەئىتخان سىلىنى قاتتىق رەنجىتكەن بولسا كېرەك.

ئومەر سازەندە: سۇلتان سەئىتخان رەھمتى ياخشى ئادەم ئىدى. ئۇ ھەم چوڭ ئالىم، شائىر ئىدى. ئەمما ئۇ ئەترابتىكى ئادەم ـ لەرنى بىلىشتە كالتە پەم ئىدى، مېنى سۇلتان سەئىتخان قوغلىمىدى، باشقىلار قوغلاتتى. ئەپسۇسكى، ئاشۇ پىتىنخور، سۇئىقەستچى مەخلۇقلار ھازىرمۇ خان ئوردىسىدا ئويۇن ئوينە ـ ماقتا. سۇلتان ئابدۇرىشتىخان ئاتىسى سۇلتان سەئىتخاننىڭ ساۋاقلىرىنى ياخشى يەكۈنلىمىدى، ئۇنىڭ يېنىدا بورە خاتىرجەم ئۇخلىماقتا، ھالبۇكى، ئابدۇرىشتىخان ئۇنى ياكى بىلمەيدۇ، ياكى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىكە سالىدۇ (ئەكرەم ئابدۇرىشتە ـ خانغا قاراپ يوتۇلىدۇ، ئورنىدىن قوزغىلىپ قويىدۇ، ئابدۇرىشتىخان ئوڭايسىزلىنىدۇ...)

ئاماننساخان: بەزى كىشىلەر ئابدۇرىشتىخاننى ماختاپ ئاسمانغا كوتىرىدۇ. ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرىمۇ باردۇر، بەلكى. بىراق ئەل ئىشىغا زىيانلىق بولغان سۇيىقەستچىلەرگە زور ھوقۇق بېرىشنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىگىنى خان بىلسە بولاتتى، قەندانداا ئوغا بارلىغىنى تونۇشى كېرەك ئىدى. خان ھوشيار بولسا بىر كۈن ئەمەس، بىركۈنى ئاشۇ يەڭ ئىچىدە پىچاق يوشۇرغان "دوستلىرى" دىن ياۋا خەنجەر يەپ قالارمىكەن (ئابدۇرىشتخان چوچۈيدۇ).

مەخمۇت ئوتۇنچى: ئابدۇرىشتىخان پۇقرالارنىڭ دادىغا يەتسە

بولاتتی. هازىر باج-سېلىق، ئالۋاڭ-ياساق كوپىيىپ كەتتى، خان ئوردىسىدىن بىر تەنگە دەپ چىقسا، قاتمۇ-قات قوشۇلۇپ، دىخانلارغا كەلگەندە ئون تەنگە بولۇپ كوپىيىدۇ. سۇلتان سەئىتخان زالىم مىرزا ئابابەكرىنى تەختتىن چۈشۈرگەندە، پۇقرالارنىڭ قانخور بەگلەر قولىدا بۇلاڭ-تالاڭغا ئۇچراپ خانۇەيران بولغانلىغىنى كورگەن. شۇڭا ئۇ، لەشكەر ۋە ئەمەلدارلارنى غەزىنىدىن بېقىپ، پۇخرالار ئۈستىدىن بەش يىللىق باج-سېلىقنى كوتىرىۋەتكەن. ئەل بۇنىڭ بىلەن بىللىنى خېلى تۇزەپ ئالغان. سۇلتان ئابدۇرىشتخان دادىسىنىڭ بۇنداق ياخشىلىقلىرىنى ئەلۋەتتە ئۇلگە قىلىسا بولاتتى.

رەھمەت: ۋەزىر-ۋۇزىرا دەيدۇ، غەزنىچى-پاششاپ دەيدۇ، بەگ-ئىشان دەيدۇ، ھەممىسى پۇخرانىڭ شىللىسگە مىنۇۋىلىپ، خالىغانچە قېنىنى شورۇۋاتسا، بۇ خان ۋە سۇلتانلار نىمىشقا گەپ قىلمايدىكەن-تاڭ، مېنىڭچە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر، سۇ باشتىن لاي، ئەگەر مەن سۇلتان بولسام، بۇلارنى شۇنداق جايلايتمىكى (ئابدۇرىشتخان ئوڭايسىزلىنىدۇ)، ھەممىسىنى ئاپىرىپ قوشقا سالاتتىم (كۈلكە).

بادامخان: شۇڭلاشقا سىزگە خۇدايىم مۇڭگۈز بەرمىگەن-دە(كۈلكە).

رەھمەت: ئەگەر مۇڭگۈز بەرسە ئاۋال ببرىپ ئاشۇ ئابدۇرىشتخان سۇلتاننى ئۇسۇيتتىم-دە. (كۈلكە) (ئومەر سازەندە دىققەت بىلەن ئابدۇرىشتخانغا سەپ سېلىپ ئولتۇرىدۇ. ئابدۇرىشتخان چوڭقۇر تەسىرلىنىدۇ. ئەكرەم ئوڭايسىزلىنىپ نېمە دېيىشىنى بىلمەيدۇ...)

ئابدۇرىشتخان: (تەسىرات ئىچىدە سوزسىز دۇتارنى قولىغا ئېلىپ، ئاۋال

بىر پەدە پائۇز چالىدۇ، كېيىن سوھبەتكە جاۋاپ تەرىقىسىدە "بايات"نىڭ تەزىسى ئاھاڭىغا غەزەل ئېيتىدۇ:)

"دۇنيا بىر ھوسۇن ئەھلىدەك نا مېھرىۋانى كەم ئەمەس،
كىمكى سويسە سودىدىن كوپراق زىيانى كەم ئەمەس.
دۇنيانى باقى تەسەۋۋۇر قىلمىغىن شەددادىدەك،
نەچچە بىر ئىت كەم دېگەندەك ئۇستىخانى كەم ئەمەس.
دۇنياغا پەرزەندى ئادەمنى ئەۋەتمەكتىن غەرەز،
قوللۇغۇم قىلغايمۇ دەپ بىر ئىمتىھانى كەم ئەمەس.
سەلتەنەت تەختىدە مەندۇرمەن دېگەن ئول شاھلار،
جان بېرىۋردە بىر گادايى ناتاۋادىن كەم ئەمەس.
ئەي رەشىدى، بولمىغىل مەغرۇر جاھان گۈلزارىغا،
قايسى گۈلشەننىڭ گۈلى ئاخىر غازانى كەم، ئەمەس".

[ئۇ غەزەلنى ياخشى ئوقۇيدۇ. ئولتۇرغانلار بارغانسېرى تەسىرلىنىپ، دىققەت بىلەن غەزەلنى ئاڭلايدۇ، بىر بىرىگە قارىشىدۇ.

ئوھەر سازەندە: باركالا ئوغلۇم. سۇلتان سەئىتخاننىڭ ئۇمىدى يەردە قالمايدىغان ئوخشايدۇ (ئابدۇرىشىتخان سوزنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىدۇ. باشقىلار بۇ گەپكە ھەيران قالدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: رەھمەت ئوزلىرىگە تەخسىر، (ئورنىدىن تۇرۇپ)، مەن بۇگۈن بۇنداق بىر ياخشى سوھبەتتە بولارمەن دەپ ئويلىمىغان ئىدىم. بۇ ھەم شىرىن سۆزىمەن، ھەم ئوتكۇر تىكەن سوھبەت بولدى. سىلىگە كوپ تەشەككۇر. بىز يەنە كورۇشەرمىز (كېيىن ئاماننىساخانغا تىكىلىپ قارايدۇ)، سىگلىم، بىز كېيىن چوقۇم كورىشىمىز دەپ ئۈمىت قىلىمەن.

ئاماننىساخان: (بېيىت)

"يارەپ بۇ بەندى قىلدى ھەجەپ سۇئى زەن ماڭا،
گويا بۇ ئويگە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن ماڭا".
بۇ دىدار ئاقۇتتىدىن ئەندىشدە كوڭلۇم،
كەلمەسمۇ ئوۋچىدىن سەۋدايى پالاكەت ماڭا.

ئابدۇرىشتخان: (بىر خىل ئىشقى كەيپىياتتا بەيت ئېيتىدۇ):
"گەر بويۇڭنى سەرۇى دىسەم، سەرۇى ھىچ ماڭغان ئەمەس،
گەر لېۋىڭنى غۇنچە دىسەم، غۇنچە سوز قىلغان ئەمەس".
قىپ-قىزىل گۇل ھىجىردە بۇلبۇل قىلاركەن نالىلەر،
گۇل ئاڭا قىلغاي رەھىم، بىۋاپا بولغان ئەمەس.
—يەنە كورۇشكىچە خوش! (ئابدۇرىشتخان ناھايىتى خوش قىياپەتتە چاققان چىقىپ كېتىدۇ. ئەكرەم ئوقيا، قامچىلىرىنى ئېلىپ ئامانىنساخانغا مەھرەملەرچە تازىم قىلىپ، سەكرەپ چىقىپ كېتىدۇ. ھەممىسى ھەيران قېلىشىدۇ.)

مەخمۇت ئوتۇنچى: (سوئال نەزىرى بىلەن ئومەر سازەندىگە قارايدۇ) تەقسىر، بۇ قانداق ئىش؟ بۇنىڭدا بىر سىر بارغۇ؟

ئومەر سازەندە: ناھايىتى روشەنكى، بۇ، ئابدۇرىشتخاننىڭ ئوزى (ھەممىسى، ھە، دەپ ھەيران قالىدۇ). شۇنداق، بۇنىڭدا شەك يوق. غەزەلدىن بايقىمىدىڭلارمۇ؟

بادامخان: (رەھمەتكە): ھە، بېرىپ ئۇسۇڭ قېنى.

رەھمەت: ھەي بىچارە داپچى، تۇگەپ كەتتىڭ دىگىنە (گەدىنىنى قاشلايدۇ).

ئامانىنساخان: نىمە ئاقۇەت بولار؟

ئومەر سازەندە: ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان قايتىپ بارغاندىن كېيىن سىزنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ كىشى ئەۋەتىشى مۇمكىن.

ئامانىساخان: هه، (چوچۇيدۇ)، بۇ نىمە دىگەنلىرى؟ (ئوڭايسىزلىنىپ) ياق، ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس.

ئومەر سازەندە: قىزىم! ئەگەر تەكلىپ قىلسا، بۇنىڭغا ئىلاج يوق. بىز ئەمدى ياخشىراق ئۇيلاشساق بولىدۇ. (ئويلايدۇ) مېنىڭچە رازى بولغان ياخشى. ئوردا ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ بىرمۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلىۋېلىش كېرەك. مەسىلەن: سەنايى نەپسە ۋە ئەدەبىيات ئىشلىرىنى ئەۋج ئالدۇرۇش، مۇھىمى، مۇقامنى تەرتىپكە سېلىش زورۇر، بۇ ناھايىتى مۇھىم، بۇ بىزنىڭ تىلىگىمىزگە يېتىشمىزنىڭ ياخشى پۇرستى. ئابدۇ-رىشىتخان بىر شائىر ھەم سەنئەتكە ھەۋەسكار بولغىنى ئۈچۈن، بۇنىڭغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ (ھەممىسى ئويلىشىپ قالدۇ. ئاماننىساخان ساقلىنى چىشلەپ خىيال قىلىپ ئولتۇرغان دادىسىغا ئېسىلىپ يىغلايدۇ، رەھمەت، بادامخانلار كوز يېشى قىلىدۇ).

مەخمۇت ئوتۇنچى: قىزىم! ئەمدى ياش توكۇش ياردەم بېرەلمەيدۇ. ئىلاجىمىز قانچە؟ ئۇ پادىشا تۇرسا، ئۇنىڭغا تەڭ كەلگىلى بولسۇنمۇ؟ ئەمدى تەخسىرىم ئېيتقاندەك پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئەلگە پايدىلىق ئىش قىلىپ ئالغانىدىن ياخشى ئىش يوق (ئاماننىساخان ئىسەدەپ توختايدۇ).

بادامخان: (ببرىپ ئاماننىساخانىنى قۇچاقلاپ يىغلايدۇ) دوستۇمنى يالغۇز ئەۋەتمەيمىز، بىزمۇ بارىمىز.

رەھمەت: ھەممىمىز بارىمىز، ئۇستازىمىزنىمۇ بىللە ئېلىپ بارىمىز، خان ئوردىسىدا چېلىشىمىز! (ئۇ ھايايجانلىنىدۇ).

ئومەر سازەندە: (ئاماننىساخاننىڭ بېشىنى سلايدۇ) توغرا، ھەممىمىز

بارىمىز، ئوردىدا چېلىشىمىز.
[باشقىلار جەددى قىياپەتتە يىراقتا كوز تىكىدۇ.
ــ پەردە چۈشىدۇ.

بىرىنچى پەردە
ئىككىنچى كورۇنۈش توي

[ئالتە ئاي كېيىن، كۆز ۋاقتى.
[ئابدۇرىشىتخاننىڭ ئوردىسىدا.
["شادىيانە" گە چېلىنغان كۆچلۈك مۇزىكا (ناغرا ــ سۇناي ئاۋازى ئالاھىدە ئاڭلىنىدۇ) بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ. سەھنە چىراىلىق بىزەلگەن كاتتا ساراي. ئۈدۈلدا ئىككى چوڭ ئورۇندۇق قويۇلغان. ئىككى تەرەپكە غاز قانىتى قىلىپ ئورۇندۇقلار قويۇلغان. سەھنىدە ئادەم يوق. تاشقىرىدا (ئوڭ ياقتا) داقا ــ دۇمباق ئاۋازى ئەۋجىگە چىققان، كۆلكە ئاۋازلىرى، توي تەنتەنىسى پۈتۈن ئوردىنى قاپلىغان.
[سەھنىنىڭ سول يېقىدىن قوللىرىدا پەتنۇس ــ لىگەنلەردە ھەر خىل مۇزلىغان كوتەرگەن خۇشاۋاز قىزلار يەڭگىل ناخشا ئېيتىپ يېرىم ئۈسۈل بىلەن ئوڭ ياقتا ئوتىدۇ. ئارقىدىن ئالتە قىز ئىگىز كوتىرىلگەن قوللىرىدا ھەر رەڭدىكى نېپىز رەختلەرنىڭ بۇرجىگىدىن ئوتۇپ، يەلپۇلدىتىپ شوخ ئاياق ئويۇنلىرىنى ئويناپ ئوتىدۇ. بىر جۈپ قىز سول ياقتىن چىقىپ كېلىدۇ. مۇزىكا پەسىيىدۇ.

قىز A: (بىر توپ رەڭلىك دۇردۈننى چۈگۈپ بوينىغا ئارتىپ ئالغان) كورگىنە ئاداش، يارىشامدىكەن؟

قىز B: (بىرنەچچە توپ ئەتلەسنى قولتۇقلىغان) ۋاي، ئوزلىرىگە ياراشماپدىغان خېنىم، پەرىزات بولۇپ كەتسە (ئىككىسى كۈلىدۇ. ماڭغاچ سوزلىشىدۇ).

قىز A: پەرىزات بولمايچۇ. بىزمىچۇ ئاداش، ھېچكىمدىن قېلىشمايمىز. قارىغىنا ماڭا (دۇردۈننى پۈتىنچە چۈشۈرۈپ نازلىنىپ ماڭىدۇ، كۈلۈشىدۇ).

قىز B: پەخەس بولسىلا خېنىم، پادىشايىم ئۇچىنىچى خوتۇنلۇققا ئېلىپ سالمىسۇن، يەنە.

قىز A: ئالسا ئېلىۋەرسۇن، مەن ماۋۇ يېڭى خېنىمدىن قالاتتىممۇ؟ (كۈلىدۇ، مېڭىشنى توختىتىپ) ھەي ئاداش، راست، بۇ ئاماننىساخان ھەجەپمۇ...

قىز B: ھوي سارايڭ، خېنىم دە، ئاغزىڭ كويىدۇ.

قىز A: راست ئاغزىمغا تاش-تۇپراق (يەرگە تۈكۈرىدۇ)، ئاماننىسا ئاغىچا خېنىم، بولدىمۇ ئاداش. (كۈلۈشىدۇ) راستىلا، ھەجەپمۇ ئۇز ئىكەن-ھە. خۇدايىم ئۇنىڭ جامالىدىن بىزگىمۇ ئازراق بېرىپ قويسىچۇ.

قىز B: ھە، بەكلا قاۋۇل قىز ئىكەن. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن، مېڭىش-تۇرۇشلىرىدىن قارىغاندا، خېلى-خېلىسىگە ئوزىنى تەڭ قىلمايدىغان ئوخشايدۇ.

قىز A: ھە، سۇلتان بىكاردىن ئاشىق بولماپتىكەندە.

قىز B: ئەمدى يادىگار خېنىم قانداق قىلارئىكىن، (يادىگار خېنىم چىقىپ، توختاپ سوز ئاڭلايدۇ) ئىچىنى ھەرە چاقىقانىدەك بولۇپ

يۈرىدۇ، مۇشۇ كۆنلەردە.

قىز A: نېمە بولسا بولمامدۇ، ھە دىسە تىللاپ بىزگە ئازار بەرمەيتتى، تويسۇن تازا...

يادىگار خېنىم: (ئىككى قىز بىلەن چىقىدۇ. غەزەپ بىلەن كېلىپ A قىزنىڭ چېچىدىن ئالىدۇ، B قىز قاچىدۇ) ھە، ئولىگۈر دىدەكلەر، يەنە تېخى مەندىن كۆلۈشمەكچى بولۇشتۇڭمۇ؟ (قىزلارغا) ئۇرۇڭلار بۇنى (قىزلار ئىلاجسىز ئۇرىدۇ. A قىز يىقىلىدۇ).

مىرزا ئىبلى تاغاي: (يادىگار خېنىم چىققان ياقتىن چىقىپ كېلىدۇ) خاپا بولمىسلا خېنىم، بۇ شۇمتەكلەر بىلەن تەڭ بولامدىغان.

يادىگار خېنىم: (ئارقىسىغا قاراپ) ھەي قايسىڭ بار؟ (ئىككى نەپەر ساقچى كىرىدۇ) ئەپ چىقىڭلار ماۋۇ گادايىنى، ئەدىۋىنى بېرىڭلا. ماڭا تىل تەككۈزگۈچىلەر كورۇپ قويسۇن!

قىز A: (يادىگارنىڭ ئايىغىغا يىقىلىدۇ): ئاغىچا خېنىم، توۋا قىلدىم، بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي!... (يادىگار خېنىم تەتۈر قاراپ ساقچىلارغا ئىشارەت قىلىدۇ. ساقچىلار قىزنى سورەپ ماڭىدۇ، قىز زار-لانغانچە چىقىپ كېتىدۇ).

مىرزا ئىبلى: سەۋرى قىلسلا خېنىم، ئەمدى چېچىلمىسلا، بولىدىغان ئىش بولدى، (بادامخان رەھىمەت بىلەن ئوڭ ياقتىن كىرىدۇ، بۇلارنى كورۇپ چېكىنىدۇ ۋە موكۇپ سوزلىرىنى ئاڭلايدۇ) خانىڭ كوڭلىنى گۈزەل خېنىم ئەپ قاچتى. ئەمدى باشقا يول... (مىرزا ئىبلى يادىگار خېنىمغا يېقىنلاپ كۆلۈپ خوشامەت قىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: ھەممىسى ئالدامچىلىق، چىرايلىق گەپلەر، "ئولۇمەن"، "كويۇمەن"، ئاقىدى، كوكىدى... بىر تويىنى بۇزۇش

قولىدىن كەلمەيدىكەنۇ، تېخى ۋەزىر بولۇپ قاپتىمىش؟!

مىرزا ئېلى: سۇلتان چىڭ تۇرۇۋالدى، سوزۇم ئوتمىدى. ئوزلىرىگە بەرگەن ۋەدەمنى ئەملگە ئاشۇرالمىدىم. بۇنىڭدىن كېيىن...

يادىگار خېنىم: بولدى، باشقىدىن ۋاپا يوق ئىكەن. ئەمدى كارامەتىمنى ئوزەم كورسەتمەسەم... (چرايى بىردىنلا غەزەپكە كېلىدۇ.) ئامانىنسا خېنىم... تېخى مېنىڭ بېشىمغا دەسسىمەكچىمۇ سەن (سوغاق كۇلىدۇ). توختاپ تۇر، گادايىنىڭ قىزى... سېنىڭ جاجاڭنى بەرمىسەم يادىگار دىگەن ئېتىمنى يوتكۇبەتمەن... (مۇشتلىرىنى تۇرۇپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىدۇ. موكۇپ تۇرغان بادامخان چوچۇپ دېمىنى ئىچىگە تارتىدۇ. ئاۋازى چىقىپ كېتىدۇ. رەھمەت بادامخاننىڭ قولىدىن تارتىپ تاشقىرىغا قاچىدۇ).

يادىگار خېنىم: (چوچۇيدۇ): ئۇ كىملەر؟

مىرزا ئېلى: ئىكىكى كىشى، ئامانىنسا بىلەن كەلگەن رەھمەت دىگەننى ئارقىسىدىن تونۇپ قالدىم.

يادىگار خېنىم: ئۇ ئەبلەخنىڭ يۇرىگىنى مىجىپ تاشلىمىسام...

مىرزا ئېلى: ھەر ئىش ئوز يولى بىلەن بولىدۇ (تالادا ناغرا-سۇنايى، مۇزىكا ئاۋازى كوتىرىلىدۇ). خېنىم ئويگە كىرىپ ئالسلا، ئۇلارنىڭ كىرەر ۋاقتى بولۇپ قالدى (يادىگار خېنىم ئىچكىرىگە-سول تەرەپكە كىرىپ كېتىدۇ. مىرزا ئېلى ئوڭ ياققا-توي بولۇۋاتقان تەرەپكە چىقىپ كېتىدۇ).

[مۇزىكا ئاۋازى يېقىنلايىدۇ. سول ياقتىن بەش-ئالتە قىز يۇگۇرۇپ چىقىشىدۇ. تاشقىرىغا قاراپ: "كىرىۋاتىدۇ، ئەنە كىرىۋاتىدۇ" دەيىدۇ، چاۋاك چېلىپ خوش بولىدۇ.

[جارانلىق مۇزىكا ئاۋازى ئاستىدا ئوڭ ياقتىن ساۋۇت كىيگەن، قالقان-قىلىچلىق ساقچىلار كىرىپ ئورۇنىدۇق ئارقىسىغا ۋە ئوي ياقلىرىغا

ئورۇنلىشىدۇ. ئۇلاردىن كېيىن ئوندىن ئىككى قاتار قىز-يىگىت شات-خۇرام ئۇسۇل ئويناپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ كەينىدە شاھ-خانلارچە كىيىنگەن ئابدۇرىشىتخان بىلەن ئامانىساخان، ئامانىساخانىنىڭ بېشىغا ئۇزۇن نېپىز سوسۇن ياغلىق ئارتىلغان، ئۇنىڭ ئارقىسىدىراق بادامخان، ئۇلاردىن كېيىن مىرزا ھەيدەر، مىرزا ئىلى، ئوسمان سەردار، ئىلى پاششاپ بەگ، قىدىرخان، ئومەر سازەندە، قاۋۇل مىرزىلار؛ ئۇنىڭدىن كېيىن باشقا ۋەزىر-ۋۇزىرالار، سولەتلىك بايلار، سەللىلىك ئاخۇنلار ئۈچ-توتتىن قاتار بولۇپ كېرىشىدۇ. ئاخىرىدا ئەر-ئايال توي قاتناشچىلىرى كېرىپ كېلىدۇ. ئابدۇرىشىتخان ئامانىساخان بىلەن ئۇدۇلدىكى مەخسۇس ئورۇندۇقلارغا ئولتۇرىدۇ. باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئولتۇرىشىدۇ. كىشىلەر ئارقىلىرىدا تۇرىدۇ.

ئابدۇللا بەگچەك: (كېرىپ، مۇزىكىچىلارغا توختاش ئىشارىتى بېرىدۇ. مۇزىكا توختايدۇ. خانىنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىدۇ) جانابى خوجا مەھەممەت ئىشان ھەزرەتلىرى تەشرىپ قىلدى!

ئابدۇرىشتخان: مەرھەمەت قىلسۇن (بەگچەك چىقىدۇ. خان-خېنىم قوپۇپ بىرنەچچە قەدەم ئىلگىرى مېڭىپ توختايدۇ، كوپچىلىك تالا ياقىغا دىققەت قىلىشىدۇ. ئاياللار نېپىز ياغلىق بىلەن يۈزلىرىنى ياپىدۇ. بەگچەك ئىشان ھەزرەتنى باشلاپ كېرىدۇ. ئالا-يېشىل ئۇزۇن تون كىيگەن، بېشىدىكى يېشىل كۆلاغا چوڭ سىرىق شايە سەللە ئورىغان، ئۇزۇن ئاقساقال-بۇرۇتلۇق، قوشۇملىرى تۇرۇلگەن ئىشان ھەزرەت ئىككى نەپەر ياش سوپىنىڭ ھەمراللىغدا ھاسا تايىنىپ كېرىپ كېلىدۇ. خان بىلەن خېنىم يېقىن كەلگەن ئىشانىنىڭ ئالدىغا ئېگىلىپ تازىم قىلىدۇ، ئىشان كوزىنى يۇمۇپ، بىرنىمىنى ئوقۇپ ئۇلارغا "سۇف" دەيدۇ. خان ئىشاننى باشلاپ سول يېنىدىكى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلىدۇ. ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قوللىرىنى ئىگىز كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ كوتىرىدۇ) ئىلاھا ئامىن، توي مۇبارەك بولسۇن، سۇلتان ئالىلىرىغا ۋە مەلىكە خانىمغا

ئاللا يار بولغاي ئاللاهۇ ئەكبەر! (ساقلىنىڭ سلايدۇ، باشقىلارمۇ شۇنداق قىلىدۇ). مەلىكە كېلىنىڭ ساز ئەھلى دەپ ئاڭلىدۇق، سۇلتان جاناپلىرىمۇ سازغا ھەۋەسكار ئەمەسمۇ. سازنى يامان دېگىلى بولمايدۇ، ۋە لېكىن تەرىقەت ئىشلىرى ساز بىلەن ئانچە چېقىشالمايدۇ. جانابى ئاللا سۇلتان جاناپلىرىنى ئوز پاناھىدا ساقلىغاي!

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتى پەرىمنىڭ خەيرى-خاھلىغىغا تەشەككۇر.

مىرزا ئىلى: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ دىن ئەھكاملىرىغا چىڭ ئەمەل قىلىشىغا ئىشەنچىمىز كامىل. ئەمما ئوردا ئىچىدە باشقىلارنىڭ سۇلتان ئاللىرىنىڭ مۇددىاسىغا خىلاپ ئىشلارنى قىلىشلىرىدىن ھوشيار بولۇشىمىز لازىم (يەر ئاستىدىن مىرزا ھەيدەر ۋە قىدىرخانغا قارايدۇ).

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ مۇددىاسى-ئەل مۇددىاسى. بىز دائىم ئەلنى ۋە ئەل مەنپەئەتىنى ئويلىشىمىز لازىم.

مىرزا ئىلى: سازچىلىقنىڭ ئەل مەنپەئەتى بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىسا كېرەك، جانابى باش ۋەزىر.

ئومەر سازەندە: ئەلنەغمە—ئەل مەنپەئەتىنى، ئەلنىڭ تىلەك-ئارزۇلىرىنى ئىنكاس قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ "ئەلنەغمە" دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىشان: (قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ ئومەر سازەندىگە تىكىلىدۇ) بۇ زاتىنى ياخشى تونۇيالمىدىم.

ئومەر سازەندە: (قويۇپ تازىم قىلىدۇ) ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئەسلىرىدىن چېقىپ قالسام كېرەك، پەقىر ئومەر سازەندە بولىمەن.

مىرزا ئىلى: سۇلتان سەئىتخان ئوز ۋاقتىدا ئوردىدىن...

ئىشان: هه، هه، يادىمغا چۈشتى. شۇ سازچىلىق، مۇقامچىلىق ئىشلىرى ئەمەسمىدى... خوپ، بۇ ئىشلارنى كېيىن سوزلىشەرمىز...

ئابدۇرىشىتخان: پەدەرنىڭ ۋاقتىدا جانابى ئومەر سازەندىنىڭ ئوردىدىن كېتىپ قېلىشى توغرا ئىش بولمىغان هەزرىتىم. بۇ ئىشتا پەدەرنىڭ ئەيىۋى يوق...

قەدىرخان: جانابى ئومەر ئەل سويەر سازەندى. شۇڭا ئەل ئۈنى سويىدۇ. مەلىكە ئاماننىساخىنمنىڭ ئۇستازى بولۇش شەرىپىگە لايىق.

ئىشان: هه، هه، مەلىكەمنىڭ ئۇستازى، ئۇستاز... ئۇستاز بولغان ياخشى، ياخشى ئۇستاز بولۇش كېرەك... هه، خوپ، سۇلتان ئالىلىرى، ماڭا رۇخسەت قىلغايلار (قوپۇپ كېتىشكە تەييارلىنىدۇ. هەممە قوپۇشىدۇ. خان بىلەن خېنىم ئۇزىتىدۇ. هەممە ئىشان كەتكەن ياقتا قاراپ تۇرىشىدۇ).

[خان بىلەن خېنىم قايتىپ ئوز ئورۇنلىرىغا ئولتۇرىشىدۇ. ئاماننىساخان يۇزىدىكى رومالنى ئالىدۇ، مۇزىكا ياڭرايدۇ. باشقا ئاياللارمۇ رومىلىنى ئېلىشىدۇ. ئاماننىساخاننىڭ گۈزەل جامالى كىشىلەرنى جەلپ قىلىدۇ. توينىڭ تەنتەنىسى ئۇلغىيىدۇ. بىر توپ ئۇسۇلچى قىز ـ يىگىتلەر زالدىكى تاماشاچىلار ئارىسىدىكى يوللاردىن كېلىپ، پەلەمپەي بىلەن سەھنىگە چىقىدۇ، ئىككى قاتار بولۇپ تىزىلىدۇ، خان خېنىمغا تازىم قىلىدۇ، ئاندىن بىر مەيدان هورمەت ئۇسۇلىنى بىجا كەلتۈرۈپ ئىككى يانغا چېكىنىشىدۇ. كېيىن ئوز ۋاقتىنىڭ ئۇسۇلچىلىرىغا خاس چىرايلىق كېينىگەن بىر جۈپ قىز ـ يىگىت ئۇسۇل هەركىتى بىلەن سەھنىگە كىرىدۇ. مۇزىكا قەدىمىي ئۇسۇل پەدىسگە يوتكىلىدۇ. قىز ـ يىگىت بەك چاققان ۋە نەپىس ئوينىغىلىدىغان قەدىمىي ئۇيغۇر ئۇسۇلىنى ئوينايدۇ. ئۇسۇلنىڭ مىك ئوبىلەرىدىكى ئۇسۇل رەسىملىرىدەكمۇ ئوخشاش هەركەتلىرى كىشىنى قاتتىق جەلپ قىلىدۇ. خان ـ خېنىم ئۇسۇلغا قىزغىنلىق بىلدۈرىدۇ.

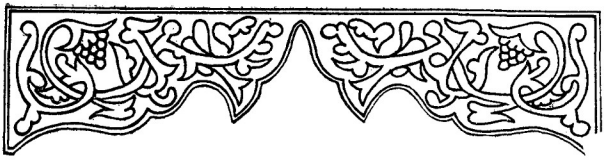
[مۇزىكا يوتكىلىدۇ. بىر قىزنىڭ قەدىمىي يالغۇز ئۇسۇلىي يۇقۇرى ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ.

[مۇزىكا سەنەمگە يوتكىلىدۇ. قىز ـ يىگىتلەر بىرلەشمە ئۇسۇلغا چۈشىدۇ. ئۇسۇل ئۇچ قىسمغا بولۇنىدۇ. بىرىنچىي قىسمى لەززان ئويناىلىدۇ. ئىككىنچى قىسمغا كەلگەندە، ئۇسۇلچىلار بايىقى يالغۇز ئۇسۇلچى قىزنى دەۋر قىلىپ شوخ ھەركەت بىلەن ئويناىدۇ. ئۇچىنچى قىسمدا ئۇسۇل سۈرئىتى كۆچەيىدۇ. مۇزىكا ئەۋجىگە چىقىدۇ، ئۇسۇل قاينايدۇ.

[ئابدۇرىشىتخان ئامانىنساخان بىلەن خوشال ئورنىدىن تۇرىدۇ، باشقىلارمۇ تۇرىدۇ. ئۇسۇلچىلار خان ـ خىنىم ئالدىغا بىرىپ تازىم قىلىدۇ ۋە ئارقا ـ سىغا چىكىنىپ خان ـ خىنىمغا يول ئېچىپ ئۇسۇلىنى داۋام قىلدۇرىدۇ، ئويۇن ئەڭ يۇقۇرى ئەۋجىگە كوتىرىلىدۇ. سۇلتان ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، ئويۇنچىلارغا ھورمەت بىلدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ماڭىدۇ. كوپچىلىك ئۇلارغا تازىم قىلىدۇ. ئامانىنساخان يېنىك تازىم بىلەن كوپچىلىككە جاۋابەن ھورمەت بىلدۇرىدۇ. مۇزىكا ياڭرايدۇ... ئابدۇرىشىتخان بىلەن ئامانىنساخان سول تەرەپكە بۇرۇلىدۇ.

ـــ پەردە چۈشىدۇ.

ئىككىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش ئويغىنىش

[بەش يىل كېيىن.

["چەبىيات"نىڭ مۇستەزات مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردا، تەنتەنىلىك سارايى، ئاماننىساخانىنىڭ ئىشخانىسى؛ شىرە-ئورۇندۇقلار ۋە يېزىق شىرەسى قويۇلغان. ئوي چىرايلىق زىننەتلەنگەن. ئاماننىساخان ئويلاپ ئولتۇرىدۇ، كېيىن خىيالچان بىرىپ شىرە ئۈستىدىكى خۇشتارنى ئېلىپ، "چەبىيات"نىڭ مۇستەزاتىغا چالىدۇ. خۇشتار كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئۆزگۈدەك مۇڭلۇق چېلىنىدۇ. ساز تۈگەي دېگەندە يادىگار خېنىم ئىشىكتىن كىرىپ، سازنى ئازراق ئاڭلايدۇ، كېيىن ساز توختىشىغا ئالىپتا قىياپەت بىلەن يېقىنلىشىدۇ.

يادىگار خېنىم: (كۈلىدۇ) ھا، ھا، ھا... چوكان خېنىم، ھەجەپ مۇڭلىنىپ قاپلىغۇ؟! (ئاماننىساخانغا سەپ سالىدۇ.)

ئاماننىساخان: (خۇشتارنى شىرەگە قويۇپ، ئورنىدىن قوپىدۇ) بۇيان كىرىپلا، چوڭ ئاغچا خېنىم (تازىم قىلىدۇ)، مەرھەمەت، ئولتۇرسىلا (تەكلىپ قىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: (ئولتۇرىدۇ) زارلىنىپ ھەسرەت چېكىش—بىزنىڭ ئوردىمىزغا يات ئىش. يۈرتىنى سېغىنغان بولسىلا كېتىۋەرسىلە

بولۇبرىدۇ (ئۇ مەنستىمەي ئەتراپقا قارايدۇ).

ئامانىنساخان: چوڭ ئاغىچا خېنىم! سوزلىرىڭە چۈشىنەلمىدىم.

يادىگار خېنىم: ها، ها، ها،... (زائىلىق قىلىپ كۈلىدۇ) چۈشىنەلمەسلىگىڭىز مۇمكىن. دوت خوتۇن سۆزلىتانغا كېلىشمەيدۇ، ئوتۇز-چىنىڭ قىزى ئوردىغا ياراشمايدۇ. ها، ها، ها،...

ئامانىنساخان: (ئاچچىغى كېلىدۇ) خېنىم! بۇنداق سېسق گەپلىرىنى ئاڭلايدىغان كىشىگە بېرىپ دەپ بەرسىلە. مەن بۇ ئوردىغا خۇشتار بولۇپ كەلگىنىم يوق...

يادىگار خېنىم: (كۈلىدۇ) ۋايەي، بۇ خېنىمنىڭ ئاچچىغىدىن ئورگۈلۈپ كەتمەيمۇ تېخى. ھاي گادايىنىڭ قىزى، سەن تېخى ماڭا گەپ يانىدۇرغۇچى بولۇپ كەتتىڭما؟ مەن كىم؟ بىلەمسەن؟ مېنىڭ دادامنىڭ ھويلىسىدا سەندەك نەملەردىن قىرىق-ئەللىگى دىدەك بولۇپ پىقىراپ يۇرۇيدۇ، بىلدىڭمۇ؟

ئامانىنساخان: (تەتۇر قاراپ) شۇ دىدەكلەر ئاھلىرى تۇتقاي سېنى، ئاشۇ قۇللار ياشلىرى يۇتقاي سېنى!

يادىگار خېنىم: مەن سېنىڭ شېر-پېيرلىرىڭنى بىلمەيمەن. ھە، سەنزە، تېخى مەن بىلەن تاكاللىشىدىغان بولۇپ كېتىپسەن-دە، (ئىككى قولىنى بەللىرىگە قويۇپ دوق قىلىدۇ) خەپ توختاپ تۇر، بۇ ئوردىدىن سېنىڭ ئىزىڭنى يوقاتمىسام مەن خان ئاغا-چىلىق ئېتىمنى يوتكۇۋېتىمەن! (چالۋاقاپ چىقىپ كېتىدۇ).

[ئامانىنساخان قاتتىق ئەلەم بىلەن بېرىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇرىدۇ ۋە بىشىنى تۇتقانچە چوڭقۇر خىيالغا چوكىدۇ. كېيىن قەغەز-قەلەم ئېلىپ بىرنەرسە يازىدۇ، ئۇنى ئېچىدە ئوقۇيدۇ، يەنە خىيالغا كېتىدۇ...

[رەھىمەت بىلەن بادامخان خوشال كىرىدۇ. لېكىن ئامانىنساخانىڭ

ئويـچانلىغـىنى كورۈپ پەسـيدۇ. ئامانىنساخان ئۇلارنى كورۈپ قوز-غىلىدۇ)

رەھمەت: ئاغچا خېنىم!...

ئامانىنساخان: (ئۇنىڭ سوزىنى بولۈپ، نارازى قىياپەتتە) مەن سىلەرگە تەكرار ئېيتمىدىممۇ؟ يەنە شۇ بىزارى تەكەللۇپلەر...

رەھمەت: كەچۈرگەيسىز، ئوردىنىڭ تەكەللۇپ سوزى، ھەممە شۇنداق ئاتاپ كەتتىغۇ.

ئامانىنساخان: سىلەر "ھەممە" مۇ؟ تۈغۈلۈپ بىللە ئوسكەن دوستلىرىم، ساۋاقداشلىرىمغۇ؟... ھە، قانداق (كۈلىدۇ) كوڭلۈڭلەر خوشمۇ؟ توي قىلغىلى ئىككى يىل بولاي دەپ قالدى. تېخى پەرزەنتتىن خەۋەر يوقتۇ؟

بادامخان: (ئىزا ئارىلاش): قويـسلا خېنىم، ئوزىمىز بالا تۇرساق تېخى...

رەھمەت: مانا قايلىسلا خېنىم، بادامگۈل شۇنداقلا دەيدۇ. مەن بولسام، چۈش كوردۈملا ئوغۇل كورىمەن. بىر ئوغۇل تاپساق، ئىتنى "بۈغراخان" قويايتتىم. چوڭ بولغانىدا، سۇلتان سۇتۈق بۈغراخاندەك ھوكسرەپ چىقىپ، دۇنيانى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋەتسە! ئاھ، نىمە دېگەن ياخشى ئىش بولاتتى (ھەمىسى كۈلىدۇ).

بادامخان: بۇ "داپ"قا يەنە ۋالاق تەگدى، گېپى تۈگىمەيدۇ. خېنىم ئوزلىرىنىڭ كەيپى ئانچە ياخشى ئەمەستۇ؟

ئامانىنساخان: ھە، يەنە شۇ "خېنىم"، ئاداش، دوستۇم دېگەن ئىناق سوزلەر تۈگەپ كېتەرمۇ؟ ياق، ئۇ ئىناق سوزلەرنى تاشلىۋەتمەيلى، ئاداشلىرىم. مەن بۇ ئوردا تەكەللۇپلىرىدىن

شۇنداق زېرىكتىمكى، بېرىپ ئاشۇ تارىم بويىدا چاڭ كوتىرىپ ناخشا ئېيتقۇم كېلىدۇ، سىلەر بىلەن ئىلگىرىكىدەكلا سۇ چېچىشىپ، قوغلىشىپ ئويىنغىم كېلىدۇ.

بادامخان: ئوھ! شۇنداق بولسىغۇ ياخشىدى، بۇ يەردىكى ھەممىتلەر، تەنتەنىلەر...كىشىنى ئازاپلايدۇ. گويىاكى قەپەزدىكى تورغايغا ئوخشايدۇ كىشى، شۇ قەپەزدىن چىقىپ پەلەكىكە كوتىرىلىپ ئەركىن پەرۋاز قىلغۇم كېلىدۇ (ئۇ، ئارزۇسىنى ھەركەت بىلەن ئىپادىلەيدۇ) ئاھ...ئىلاجىڭ قانچە؟! بويىنۇڭ قىلدا باغلاغلىق-تە!

رەھمەت: بولدى تورغاي، ئۇچىمايلا قويسىلا، بەربىر قەپەزنىمۇ بۇزالمايلا، قىلنىمۇ ئۈزەلمەيلا.

"ئاتاڭ قىچقاردىمۇ كەكلىك،
ئاناڭ قىچقاردىمۇ كەكلىك،
قەپەزنىڭ قەدرىنى بىلمەي،
ئۇچۇپ كەتكەن نادان كەكلىك"

دىگەننى ئاڭلىمىغانمۇ؟

بادامخان: ئۇ، ئاشۇ خوجاملارنىڭ راۋايەتلىرى، تېخى "قەپەزنىڭ قەدرىنى بىلمەي"... ئىمىش. قۇش ئۇچۇن قەپەزمۇ قەدىرلىك ئىكەنىدە؟! قاراڭ بۇ ئاجايىپ مەنتىقىنى ؟! ئەركىن قۇش ئۇچۇن قەپەزدىن دەھشەتلىك نەمىمۇ بارمۇ دۇنيادا؟ مەيلى ئۇ كۇمۇشتىن، ھەتتا ئالتۇندىن ياسالغان بولسۇن، بەربىر قەپەز-دە.

ئاماننىساخان: (بۇ سوزگە دىققەت قىلدۇ، ئاستا ئورنىدىن قوپۇپ ئويلايدۇ ۋە بادامخاننىڭ سوزىنى تەكرارلايدۇ) "كۇمۇشتىن، ھەتتا ئالتۇندىن

یاسالغان بولسۇن، ئۇ، بەربىر قەپەز"...

[كېيىن ئۇ يىراقتا كوز تىكىپ خىيال قىلدۇ، كېلىپ سول قولىدىكى بىلەن بادامخاننىڭ دولىسىنى تۆتۈپ تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى ئىگىز كوتىرىپ تۇرۇپ شېئىر دېكلىماتسىيە قىلىدۇ:

كۆمۈش قەپەز، ئالتۇن قەپەز بەربىر قەپەز،
قەپەز ئىچرە ئالالماس بۇلبۇل شاد نەپەس،
قويۇۋەتسە ئوز ئەركىگە، قىلغاي ئۇ پەرۋاز،
بۇلبۇل ئۇچۇن يوق بۇنىڭدىن باشقىچە چوڭ ھەۋەس.

رەھمەت: (چوڭقۇر تەسىراتتا) بەك توغرا، ياخشى شېئىر ئېيتتىڭىز ئاماننىساخان. دۇنيادا ئەركىنلىكتىن ئەلا نەرسە يوق. ناۋايىنىڭمۇ قەپەز توغرىسىدا يازغان بىر شېئىرى بار ئىدى، ئۇ قانداق ئىدى؟ (ئويلايدۇ.)

بادامخان: ئەلىشىر ناۋايى مۇنداق دېگەن:

"ئالتۇن قەپەز ئىچرە ئەگەر قىزىلگۇل ئۇنسە
بۇلبۇلغا تىكەندەك ئاشيان بولماس ئىمىش".

رەھمەت: ھە، توغرا، شۇنداق.

[بادامخان شەرە ئۇستىدە يېزىقلىق يەنە بىر شېئىرنى كورۇپ قولىغا ئالىدۇ، ئىككىسى بىللە ئۇنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ. ئۇلار تېخىمۇ تەسىرلىنىدۇ. بادامخان ئاشۇ شېئىر يېزىلغان قەغەز ئارقىسىغا بايىقى قەپەز توغرىسىدىكى شېئىرنى يېزىپ قويىدۇ.

ئىشك ئاغىسى: (كىرىدۇ) قىدىرخان يارىكەندى بىلەن ئومەر سازەندە كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ.

ئاماننىساخان: كىرسۇن.

[قىدىرخان يەركەندى بىلەن ئومەر سازەندە كىرىدۇ، ئاماننىساخانغا سالام بېرىدۇ، ئاۋۇ ئىككىسى بىلەن باش ئېگىپ ئاماللىشىدۇ. ئاماننىسا-

خان ئۇلارنى هورمەت بىلەن قارشى ئالدۇ. ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدۇ، ئولتۇرۇشدۇ.

قەدىرخان: ئاغچا خېنىمنىڭ تەنلىرى سالامەتمىكىن؟

ئومەر سازەندە: خېنىمنىڭ ئامانلىغىغا تىلەكداشمىز. (قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ ئېگىلىپ قويىدۇ)

ئاماننىساخان: رەھمەت ئۇستازلىرىم، ماڭا شۇنچە كۆڭۈل بولۇشكەنلىكلىرى ئۈچۈن تەشەككۈر دېن ئاجىزمەن.

بادامخان: ئاماننىسا خېنىمنىڭ كۆڭۈللىرى خاتىرجەم ئەمەس. (شىرە ئۈستىدىكى شېر يېزىلغان قەغەزنى قەدىرخانغا بېرىدۇ) مانا ماۋۇ شېئىرنى بىز كىرىشتىن ئاۋال يېزىپتىكەن، بىز كىرگەندىن كېيىن ئەركىنلىك توغرىسىدا گەپ بولۇپ (قەغەزنىڭ ئارقىسىنى كۆرسىتىپ) ماۋۇ شېئىرنى ئوقۇدى.

قەدىرخان: (ھەر ئىككى شېئىرنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ) قىزىم، ھەجەپ ئۈمىتسىزلىكقۇ، بۇ؟!

ئاماننىساخان: شۇنداق ئۈمىتسىزلىك...، كۆڭۈل ئازادىلىگى يوق. بەش يىل بولدى، بىر قەدەم-بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلىمەكتىمىز. ئەمما، قەدەملىرىمىز بەك ئاستا، ھەم مەزمۇت ئەمەس. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز قىيىنچىلىققا، قارشىلىققا ئۇچرىماقتا. ۋەزىيەتتىن خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن. (شىرە ئۈستىدىكى دادىسىدىن كەلگەن خەتنى قەدىرخانغا بېرىدۇ. ئۇ، بىر ئاز كوزدىن كەچۈرۈپ، ئومەر سازەندىگە بېرىدۇ، ئومەر سازەندە بىر قاتار قاراپ چىقىپ كېرەكلىك جايلىرىنى ئوقۇيدۇ):

"...قىزىم، ھازىر دىخانلارنىڭ ئەھۋالى شۇنداق ئېغىر، كوزۇك بىلەن كورمىگىچە چۈشەندۈرۈپ بېرىش قىيىن. يىل بويى قۇلدەك ئىشلەيدۇ، لېكىن، يا قوساقتا يوق، يا كىيىمگە. ئاچ-يالىڭاچلىقنىڭ

ئازاۋىنى تارتىۋاتىدۇ. بىرى كېلىپ "ئالۋاڭ" دىسە، بىرى كېلىپ "ھاشار" دەيدۇ. بىرسى خانىنىڭ ئەمرى دىسە، بىرسى بەگنىڭ ھوكۇمى دەيدۇ. بايلار بىردەم "ئىجارە ھەققى" دەپ ئالسا، بىردەم "سۇ ھەققى" دەپ ئالىدۇ. تېخى ئولمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك يانا ئىشان ـ موللا ـ لارنى دېمەمسەن؟! ئۇشرە ـ زاكات دەمدۇ، تىلاۋەت ـ سەدىقە دەمدۇ، ئىش قىلىپ يۇقۇرىدىن توۋەنگىچە خان ـ بەگلەر، ئىشان ـ موللىلار ھەربىرىدەك ئولۇشۇپ، دېخانلارنى تالىغىنى تالىغان. ئاخىرى دېخانلارغا قالىدىغىنى ئارا ـ گۇرجەك.

قىزىم! بۇ سۇلتاننىڭ ئادالىتى نەگە كەتتى؟ سەن ئورىدىغا بېرىشتا بەرگەن ۋەدىلىرى نەگە كەتتى؟ سەن ئەسلى ـ نەسلىڭنى ئۇنۇتتۇڭمۇ؟ ياق، ئۇنۇتماسلىغىڭ كېرەك. دېخان بالىسىغا نەسلىنى ئۇنتۇش، خەلقنى ئۇنتۇش ـــ بۇ جىنايەت..."

قىدىرخان: شۇنداق. بۇ خىلدىكى خەتلەر بارغانسېرى كوپەيمەكتە. پۇخرالار زارلىماقتا، ئىگىرمەكتە. مەن يېقىندا سۇلتانغا بۇ ئەھۋاللارنى ئېيتتىم. سۇلتان بۇ ئىشلارغا كۆزۈل بولمەكتە. ئەمما، سۇلتاننى بىر خىل قارا كۈچ قانداقتۇ كورۇنمەس زەنجىر بىلەن باغلاپ، يار لېۋىگە تارتماقتا. مۇقامنى رەتلەش ئىشمىز يەنە چوڭراق قېينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىشى مۇمكىن، بۇنىڭغا تەييار تۇرۇشىمىز لازىم، ئۇمىتسىزلىنىشكە بولمايدۇ (بادامخان بىلەن رەھمەت خوشلىشىپ چىقىپ كېتىدۇ).

ئوھەر سازەندە: ئوچۇق ئېيتىش كېرەك. ھەممە بالايى ـ ئاپەتلەر ـ نىڭ يىلتىزى خوجا مەھەممەت ئىشان، ئۇنىڭ قىلىچى ـــ مىرزا ئىلى تاغاي، ئىلى پاششاپ بەگ بولسا بىر جاللات. بۇلار باركەن، ئورىدىغا ياخشىلىق، يۇرتقا ئامانلىق كەلمەيدۇ. مۇقام ـ چىلىق ئىشمىز چوقۇم توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ (ھەممىسى بىرئاز جىددىلىشىدۇ).

قدىرخان: (ئاكاھلانـدۇرۇش ئاھاڭىدا ئومەر سازەنـدىگە) ئېھتىياتـكار-لىق لازىم. مـرزا ئـىلى تاغاي ــ مەمۇرى ئىشـلار ۋەزىـرى، ھوقۇقى چوڭ. خوجا مەھەمـمەت ئـشان بولسا خەلق ئېچـىـدە نوپۇزى چـوڭ بىر زات. يەنە كېـلـىپ ئۇ ئوردىـنىڭ باش مەسلىھەتچىسى.

ئاماننساخان: توغرا، ئېھتىياتكارلىق كېرەك. جانابى ئومەر ئاتىنىڭ سوزى ئەيـنى ھەقىقـەت. مـرزا ئـىلى ۋەزىرلـىككە قانائەت قىلمايدىغان قارا نـىيەت، ئۇ ھەرقانداق سۇيىقەست ئىشلىتىش-تىن يانمايدۇ. ھۇشيار بولۇش كېرەك. ئۇ ئىشانـىڭ قولتۇغىغا كىرىۋالدى، سۇلتان بولسا، ئىشانىڭ سوزىنى رەت قىلالمايدۇ. سۇلتانـغا بۇ پىكىـرنى ئېيتـتىم، ئۇ چۇشەنـگەنـدەك قىلىدۇ. بىراق...

ئومەر سازەندە: بىراق سۇلتانىڭ تولۇق چۇشىنىشى قـىيىن. مىرزا ئېلى ھارامزادە سۇلتانىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇۋالغان.

قدىرخان: ئىشانلىق، سوپىچىلىق بارغانسىرى كۇچەيمەكتە. "دىنغا قارشى" "دەھـرى"، "شەرىـتـكە خىلاپ" دىگەن ئاتالمـىش جـىنايەتـلەر بىلەن بىـگـۇنا كـىشـلەر جازاغا تارتىلماقـتا. مۇقامنى رەتـلەش ئىشـىمىز بارغانسـىرى جـىقراق قارشىلـىققا ئۇچرىماقتا.

ئاماننساخان: شۇنداق. دارغا ئېسىلىدىغانلارنىڭ سانى كوپەيىپ، دار يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. خۇسۇسەن، ئىيالـلارنى دارغا ئېسىش كوپەيمەكتە...ئـشان ــ سوپـىلار سەنـئـەت، ئەدەبـىيات ئىشلىرىـنى دىـن نامى بىلەن باسـماقـتا. ئەلـنەغمىـچىلىك، قوشاقچىلىق، ئەركـىن ئەدەبـىيات مەنئى قىلىنماقـتا. يېقىنـدا

ئىشان ماڭا دارىتىملاپ، سۇلتانغا "ئوردا سانائى نەپىسىسى شەرىەت يولىدىن چىقىپ كەتمەسلىگى لازىم" دىدى. بۇنىڭ- دىن ئۇلارنىڭ بىرەر قەستى بارلىغىنى كورگىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كوز تىككىنى مۇقام.

قەدىرخان: ئەھۋال جىددى ۋە مۇرەككەپ. ھۇشيار بولۇش كېرەك. ئەگ مۇھىمى، سۇلتانىنىڭ ھۇشيارلىغىنى ئاشۇرۇش، سۇلتانغا ياردەم قىلىش كېرەك، خېنىم بۇ جەھەتتە جەقراق... (سۇلتان ئابدۇرىشىتخان مىرزا ھەيدەر بىلەن كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارقىدا ئەكرەم بار. ھەممىسى ئېھتىرام بىلدۇرىدۇ. مىرزا ھەيدەر ئامانىنسا- خانغا ئالاھىدە ھورمەت بىلدۇرىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (خوشال قىياپەتتە) ھە، جامائەت جەم ئىكەنىدە! سازەندىلەر، مۇقام ئۇستازلىرى... سالام، سالام، قېنى ئولتۇراي- لى (ئولتۇرۇشىدۇ).

قەدىرخان: سۇلتان ئاللىرىنىڭ ئېتىۋارىغا رەھمەت. ئەگەر بىزدە ھەقىقى مۇقام ئۇستازلىرى چىقسا ھەجەپ ياخشى بولغان بولار ئىدى. چىن سازەندىلەر ئەل ئارىسىدا، سۇلتان ئاللىرى. ئوردا سانائى نەپىسىسى قارشىلىقىغا دۇچ كەلمەكتە. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز كاشىلىغا ئۇچرىماقتا.

ئومەر سازەندە: ساز بابىدا قەدىرخان جاناپلىرىنى ئۇستاز دىيىش لازىم. بۇ كىشىنىڭ مۇقام توغرىسىدا قايغۇرۇشى ئورۇنلۇق. كۇرەش بولىدىكەن قارشىلىق بولىدۇ. ئەمما...

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان ئاللىرى بار، ئامانىنسا خېنىم بار. ئامانىنسا خېنىمنىڭ ماھارەتلىك سازەندە ۋە شائىرە. قەھرىمان ئەل قىزى ئىكەنلىگىنى ھەرگىز ئۇنتۇماسلىق كېرەك.

ئاماننساخان: تەرىپلىرىگە تەشەككۈر، باش ۋەزىر جاناپلىرى. كەمىنە بۇ باپتا بىر كىچىك شاگىرت بولالىسام قانائەتلەنگەن بولار ئىدىم.

ئابدۇرىشتخان: (كۈلدۈ): ها، ها، ها... كەمتەرلىك، كەمتەرلىك، ياخشى ئىش. لېكىن ئۇزىنى بەك توۋەن چاغلاشمۇ مۇۋاپىق ئەمەس. (ئاماننساخان بىلەن ئومەر سازەندىگە قاراپ) بەش يىل ئىلگىرى تارىم بويىدا ئاماننساخاننىڭ ئويىدە ئوتكۈزگەن سوھبىتىمىز ھازىرقىدەك يادىمدا. مەن شۇ كۈنى "شىرىن سۆزىمەن، ئوتكۈر تىلىمەن سوھبەت بولدى" دەپ بىكار ئېيتىمغان ئىدىم. (مىرزا ھەيدەرگە قاراپ) ئاھ، دوستۇم، مىرزا ھەيدەر، ئۇ سوھبەتنى سىزگە شۇنچىلىك تۇگۈندىمكى، ئەپسۇس، سىز بىللە بولمىدىڭىزدە. ئاماننساخان، جانابى ئومەر سازەندە يەنە (ئەتراپقا قارايدۇ) بادامخان، رەھىمەت، خۇسۇسەن بۇ كىشىنىڭ دادىسى (ئاماننساخاننى كۆرسىتىدۇ)، بۇلار مېنى يەنى شۇ كۈنكى ئۇۋۇچىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ قامچىلىدىكى، "ۋاي" دېيىشىنىڭ ئىلاجى يوق. بىر ياقتىن "قامچا" جايىدا ئۇرۇلماقتا، يەنە بىر ياقتىن ئوزەڭ "ئۇۋۇچى" دە. ها، ها، ها.... (قاقاقلاپ كۈلدۈ، ھەممىسى قوشۇلۇپ كۈلدۈ).

ئاماننساخان: ھىلىمۇ ياخشى، ئۇ كۈنكى كىشىنىڭ "ئۇۋۇچى" بولغىنى، بىر دەردىمىزنى چىقىرىۋاپتىكەنمىز ـ دە، ئەگەر بىلگەن بولساق...

ئومەر سازەندە: ئەگەر بىلگەن بولساق ھەددىمىز يوق ئىدى ئەلۋەتتە. ئۇزلىرى كەتكەندىن كېيىن قورققىنىمىزنى سورىمىسلا.

مىرزا ھەيدەر: ئۇۋ قىلىپ، ياۋا ھايۋانلىرىمىزنى قىرىۋەتتىڭ دەپ

تازا سالماپسلەردە.

ئابدۇرىشتخان: ۋاي جان، ئۇنىڭغىمۇ تاس قالدى. يىرتقۇچ ھايۋانىنى ئاتماي ھۆلارنى ئاتسا، كىيىكلەرنىڭ ئوغلاقلىرى ناھ قىلىپ سەرسان بولسا... ۋاھاكازا. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماۋۇ بىزنىڭ ئەكرەم نوچىنىڭ گەپىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنمەي، مېنى تازا ماختاپ پوئاتقىنىنى دېمەمسز، (ئەكرەم ئاغزىنى قولى بىلەن يېپىپ كۈلدۇ) ئاران بالالىقتا گەپنى ئوۋدىن باشقا ياقتا بۇراپ كەتتۇق. بولمسا سز دېگەندەك باشقا كالتەك تېگىشمۇ ئېھتىمال ئىدى. ئۇندىن كېيىن نەغمىگە كوچۇپ كەتتۇق.

مىرزا ھەيدەر: ئۇ كۈنكى نەغمە توغرىسدا ماڭا بىرنەچچە قېتىم سوزلەپ بەرگەنلىكلىرى يادىمدا.

ئابدۇرىشتخان: ئاشۇ كۈنكى ئەلنەغمە ۋە شېئىرىيەت رىشتىسى بىزنى شۇنداق مەھكەم باغلىدىكى، ئاخىرى ھەممىمز بۇ يەرگە جەم بولدۇق (ئامانىنساخانغا قاراپ كۈلۈمسرەيدۇ). شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ئامانىنساخان: شۇنداق سۇلتانىم، شۇ سوھبەت بولمسا، بۈگۈنكى سوھبەتلىرىمزمۇ بولماس ئىدى. ئەمما، ئاشۇ دوستلۇق رىشتىسىدىن باشقا قانداقتۇ بىر كورۇنمەس قارا زەنجىر ھازىر ئۇرىدا مەخپى سورۇلۇپ يۇرىدۇ، بۇنىڭدىن ئاگاھ بولمىغىمز لازىم.

ئابدۇرىشتخان: (چوچۇپراق ئامانىنساخانغا قارايدۇ) بۇ ماڭا بىرىنچى ئاگاھلاندۇرۇش ئەمەس.

ئوھەر سازەندە: سۇلتان جانابلىرىنىڭ ئەسلىدە بولۇشى كېرەك، ئاشۇ ئۇچرىشىشىمىزدا تارىم بويىدا مەن "ئەپسۇسكى، ئاشۇ پېتىنخور، سۇيقەستچى مەخلۇقلار ھازىرمۇ خان ئوردىسىدا

ئويۇن ئوينىماقتا" دىگەن ئىدىم.

ئابدۇرىشتخان: (ئويلىنىپ) ياخشى ئېسىمدە. ئابدۇرىشتخان ئۇنى ياكى بىلمەيدۇ، ياكى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالىدۇ دىگەنلىرىمۇ ئېسىمدە.

ئومەر سازەندە: ئەنە شۇ مەخلۇق، رەھمىتى سۇلتان سەئىدخاننىڭ بېشىغا پالاكەت كەلتۈرگەندەك... (ئۇ سوزىنى داۋام قىلالماي تازىم قىلىدۇ) كەچۈرگەيلا، جانابى ئاللىرى.

ئابدۇرىشتخان: ئابدۇرىشت ئۇنى بىلمىگەنمۇ ئەمەس، بىلمەسلىككە سالغانمۇ ئەمەس. ئەمما مەسىلە شۇنچىلىك دەرىجىگە يەتكەنمىكىن؟!

مىرزا ھەيدەر: قانداقتۇ سۈيىقەست پىلانلانماقتا. مەككار ۋەزىر مىرزا ئىلى تاغاي تۆلكىلىك ھىلىسىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەتمەكتە. ئۇ، بىر تەرەپتىن، خوجا مۇھەممەت ئىشانغا سەجدە قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇزىنى جانابى ئاللىرىنىڭ "قۇلى" دەپ ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنماقتا.

قىدىرخان: شۇنداق، سۇلتان ئاللىرى، ئوردىدا ھىلە-مىكىر ئىشلىتىش، خالايىقنى زۇلۇم سېلىپ، ئەلنى خانلىقتىن، جانابى ئاللىرىدىن يىراقلاشتۇرۇش، ئەلىنەغمە، مۇقامنى دىنغا قارشى دەپ ئىغۋا تارقىتىش—رەزىل قەست، ئەشەددى مۇناپىقلىق.

(ئابدۇرىشتخان: ھەم جەددى ھەم سالماقلىق قىياپىتىنى مېڭىپ يۇرۇپ پىكىرلەرنى ئاڭلايدۇ. باشقىلار ئارقا-ئارقىدىن شىكايەت قىلىدۇ.)...

(ئوسمان سەردار ھەربىي ۋەزىرلىك كېيىمىدە كىرىدۇ، ئاۋال ئوردا قائىدىسى بويىچە خانغا سالام بېرىدۇ، كېيىن باشقىلار بىلەن ئامانلىشىدۇ، ئابدۇرىشتخان ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ).

ئاھانىساخان: مىرزا ئېلىنىڭ قەستى يالغۇز مىرزا ھەيدەر جاناپ-لىرىنىڭ باش ۋەزىرلىگىنى ئېلىشلا ئەمەس. ئۇنىڭ خەنجەرىنىڭ ئۇچىنى كىمگە قاراتقانلىغى بارغانسېرى روشەن بولماقتا. ياۋا خەنجەر...

ئابدۇرىشتخان: (توختاپ ئۇنىڭ سوزىنى بولىدۇ) ھە... ھە... "ياۋا خەنجەر يەپ قېلىش" ئېھتىمالىدىن ساقلىنىش لازىم، شۇنداق-مۇ؟ (ئاھانىساخاندىن سورايدۇ)

ئاھانىساخان: شۇنداق سۇلتان جاناپلىرى، ئەمما ئۇ ۋاقىتتا بۇ سوزنى ئۇستاز ئومەر جاناپلىرىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن ئېيتقان ئىدىم. ئوردىغا كەلگەندىن بېرىكى بىرمۇنچە دەللەلەر "يەڭ ئىچىدە ياۋا خەنجەر يوشۇرغان دوست"نىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ماڭا خېلى ياخشى تونۇتتى.

ئوسمان سەردار: (كېيىن سەردار دەيمىز) ئەلنىڭ مۇداپىەسى، خەلقنىڭ ئامانلىغى خەۋپىكە دۇچ كەلمەكتە. ئىچىمزدە بولسا، ئەمەلدارلارنىڭ پارىخورلىغى، ئوروئنسز ئىمارەت، ھەشەمەتلىك مەدرىس-مازالار قۇرۇلۇشى ۋە ئىسراپخورلۇقلار ئاممىنىڭ ئۇستىدىكى يۈكنى ئېغىرلاشتۇرماقتا. ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتى ۋە قوراللىنىشى تەلەپكە لايىق ئەمەس. مەمۇرى ۋەزىر مىرزا ئېلى بۇ ئىشلارنى قەستەن قىلماقتا.

ئابدۇرىشتخان: ئوسمان سەردارمۇ سزلەرگە قوشۇلدىكەن-دە. ھەربى نۇقتىنەزەردىن مەسىلەرنى مۇھاكىمە قىلماق سزنىڭ ۋەزىپىڭىز. ئەمما، بەزى ئەھۋاللارنى پۇختا تەتقىق قىلماق لازىم.

قىدىرخان: خوجا مۇھەممەت ئىشان دىنىي ئىشلاردا سوپىچىلىقنى

ئەۋج ئالدۇرۇپ، سەنئەت ئىشلىرىغا، مۇقامنى رەتلەش ئىشىمزغا توسقۇنلۇق قىلغاندىن باشقا، خانلىقنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا...

ئابدۇرىشىتخان: ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇلۇغ زات (بىر ئاز جىددىلىشىدۇ).

ئاماننىساخان: ئىشان ھەزرەتلىرى سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ئالى مەسلىھەتچىسى، ئالى ھورمەتلىك زات. ھەممىمزنىڭ ئېھتىرام بىلەن ئىززىتىنى قىلماقلىغىمىز ھاجەت. لېكىن، ئىشان ھەزرەتلىرى سۇلتان ئالىلىرىنىڭ ساداقىتىنى ھورمەت قىلىشى لازىم ئىدى. سۇلتان جاناپلىرىنى قوللاش كېرەكمۇ، ياكى پىتنىخور مىرزا ئېلى ئىستىبداتىنى، ھەتتا ئۇنىڭ سۈيىقەستىنى قوللاش كېرەكمۇ؟!

مىرزا ھەيدەر: ئىشان ھەزرەت، ھە... ئۇ مىرزا ئېلىنىڭ ھىلەمىكرىسىنىڭ سىرىنى چۈشىنىشتە ئاجىز. دىنىي خۇراپاتلار ئۇ كىشىنىڭ كوزىنى باغلىغان.

ئاماننىساخان: ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ مىرزا ئېلىنى قوللاپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ۋە قانۇن ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ كەلتۈرۈۋاتقان ئاقىۋەتلىرىگە قاراپ ئولتۇرساق بولماس، خانلىق ـ ھاكىمىيەت، سىياسەت، مەمۇرىيەت، ھەربىي، ئىقتىسات، خەلق ئىشلىرى ـ بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇلتان جانابى ئالىلىرىنىڭ ئالى ھوقۇقى، بۇ ھوقۇقلارنى بىر ۋەزىر ئىشان ھەزرەتكە يولنۇبلىپ ئوز خاھىشى بويىچە ئىشلەتسە، بىگۇنا كىشىلەر دارغا ئېسىلسا، كىشىلەرنىڭ ئەركىنلىگى بوغۇلسا، ئوردا ئىچىدە بىرسى يەڭ ئىچىدە پىچاق يوشۇرسا، بىرسى خلۇەتتە خىرىس قىلسا...ئاھ!...

قانداق ئاقۇەتلەر يۈز بېرىشى ئېھتىمالىكىن-تاك؟.... ئۇلۇغ سۇلتانىم، بىزگە بۇ ئىشلارنى جەددى ئويلاش ۋاقتى ئاللىقاچان كەلدى. ئەگەر بىپەرۋالىق قىلساق، كېچىكىپ قالىمىز، "كېيىنكى پۇشىمان ئوزىگە دۇشمەن" بولۇپ قالىدۇ. كەچۈرگەيلا جانابى سۇلتان، يارانلارنىڭ سوزلىرىنى قەدىرلەش كېرەك. "دوست ئاغرىتىپ ئېيتىدۇ، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ"...

(ئابدۇرىشتخان جەددى قىياپەتتە ئورنىدىن قوپىدۇ، مېڭىپ بىر ئايلىنىپ كېلىپ شىرە ئۈستىدىكى ئىككى شېرىنى كورىدۇ، ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ، كېيىن قولىغا ئېلىپ ئوقۇيدۇ):

"كۆمۈش قەپەز، ئالتۇن قەپەز بەرىبىر قەپەز،
قەپەز ئىچرە ئالالماس بۈلبۈل شاد نەپەس.
كىمكى ئەركىنلىك قەدرىنى بىلمىسە،
ئۇندا يوق ئىرادە، ئارزۇ ھەۋەس"

(ئۇ بېشىنى كوتىرىپ ئويلايدۇ ۋە قەغەزنىڭ ئارقىسىنى ئورۇپ ئوقۇيدۇ):

"باغ ئارا سەيلى قىلىپ كېزىمەن ھامان،
كوكۈلدە تەلپۈنەر ئارزۇ-ئارمان،
ۋە لېكىن خىلۋەتتە قىلىدۇ خىرىس،
قىزىل گۈل بەرگىگە ئورالغان يىلان"

ئۇ ئىككىنچى شېرىنىڭ كېيىنكى ئىككى مىسراسىنى ئويچان ھالدا تەكرارلايدۇ):

"ۋە لېكىن خىلۋەتتە قىلىدۇ خىرىس،
قىزىل گۈل بەرگىگە ئورالغان يىلان"...

(ئۇ دەرىزە ئالدىدا تاشقىرىغا قاراپ يەنە ئويلايدۇ. ئويدە جىمجىتلىق ھوكۈم سۈرىدۇ. كىشىلەرنىڭ قىياپىتىدە ھەم ئەندىشە ھەم ئۇمىت ئىپادە قىلىنىدۇ. ئابدۇرىشتخان بۇرالماي قولىنى ئارقىسىغا سوزىدۇ)

(ئامانىنساخان خۇشتارنى ئۇنىڭغا سۇندۇ. سۇلتان غەزەپلىك ئاھانىدا شۇنداق قاتتىق چالىدۇكى، ئاھانىڭ ئەۋجىگە چىققاندا خۇشتارنىڭ تارىسى ئۈزۈلىدۇ. ئارقىسىغا بۇرۇلىدۇ، كەسكىن قىياپەتتە مېڭىپ كېلىپ خۇشتارنى شەرەگە قويىدۇ. شەرەگە ئارقىسىنى قىلىپ، قوللىرىنى مەيدىسىگە قوشتۇرۇپ، ئورە تۇرىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (كەسكىن هالدا) بۇگۈنكى سوھبىتىمىزنىڭ يەكۈنى: (باشقىلار قوپۇشىدۇ) جانابى مىرزا ھەيدەر بىلەن جانابى ئوسمان سەردار مەسئۇل بولۇپ، بىر پەرمان لايىھىسىنى تەييارلىسۇن. مەزمۇنى:

1. ھوكۈمەت چىقىمىنى ئازايتىش، پاراخورلۇق ھەم ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش.
2. خەلق ئۈستىدىكى ئالۋاڭ ـ ياساقنى مەلۇم نىسبەتتە ئازايتىش.
3. ئادەم ئولتۇرۇشنى چەكلەش.
4. ھەربى ئىشلارنى كۆچەيتىش، لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى يولغا قويۇش...

لايىھە تەييارلانغاندىن كېيىن ئوردا كېڭىشىنى ئوتكۈزەيلى. ئاغرىتىپ بەرگەن پىكىرلىرىڭلەرگە رەھمەت دوستلىرىم. ھەم ھۇشيار ھەم ئىھتىياتچان بولايلى. ئىشان ھەزرەتكە ئازار بېرىپ قويۇشتىن ساقلىنىش كېرەك.

(باشقىلار رازىلىق بىلدۈرۈپ تازىم قىلىدۇ)

ئابدۇرىشىتخان: خوپ شۇنداق بولىسۇن... نەفسى (ئامانىنساخانغا قاراپ كۆلىدۇ) سەنئەت ئىشلىرىنى، مۇقامنى رەتلەش خىزمىتىنى كوزدىن كەچۈرۈشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، قىدىرخان بىلەن ئۇستاز ئومەر قارشى بولماس دەيمەن. قامچىلاشقا نەغمە

قوشۇلسا غەپلەتتىكى بەگۈاش چاپسانراق ئويغىنىشى مۇمكىن...
ناۋايىنىڭ بىر شېىرى ئېسىمگە چۈشتى (بىر ئاز ئويلاپ ئوقۇيدۇ):
"ئەي مۇغەنسىلەر ناۋايى مەس ئىدى كەچ ئويغانۇر،
ئۇنى ئويغاتماققا بىر دىلكەش تەرەننۇم ئەيلىگىز"
(ھەممە كۈلۈشىدۇ).

— پەردە چۈشىدۇ.

ئىككىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۇنۇش كوزدىن كەچۈرۈش

[شۇ كۈنى. "ناۋا" چوڭ نەغمە نۇسخىسىنىڭ مەرغۇلىي بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردىنىڭ ھويلىسى، سالاپەتلىك كەڭ (ئىگىز) پىشايۋان ئوڭ (قارشى) تەرەپتە قىيپاش كورۇنىدۇ. سول (قارشى) تەرەپتە مۇھە دەرەخلىك ھويلا يېگى ئېچىلغان گۈللەر بىلەن تولغان. باھارنىڭ شوخ مەنزىرىسى كىشىگە زوق بېرىپ تۇرىدۇ.

[سول (قارشى) تەرەپتە گىلەم ئۇستىدە سازەندىلەر، ناخشىچىلار، ئۇسۇلچىلار نەغمە قىلماقتا.

[ئوڭ (قارشى) تەرەپتە ئوتتۇرىدىكى ئىگىزرەك ئىككى ئورۇنىدۇقتا خان

بىلەن خېنىم، ئۇلارنىڭ ئىككى يېنىدا: مىرزا ھەيدەر، ئوسمان سەردار، قەدىرخان... لار ئولتۇرۇپ ئوردا سەنئىتىنى كوزدىن كەچۈرمەكتە.
[ساز "ناۋا" مەرغۇلدىن كېيىن "ناۋا"نىڭ كىچىك سەلسىقەسىگە كوچىدۇ (ساز ـ ناخشا ـ خور) ئىجرا قىلىندۇ.

"ئوزەڭنى ئەر بىلسەڭ ئوزگىنى شىر بىل"،
پارامەت ئەل ئىچىدە شۇنى ياخشى بىل،
"سانىماي سەككىز" دەپ پو ئاتساڭ ئەگەر،
تىلىڭدىن سۇنار چىشىڭ ئۇندىن ھەزەر قىل.

ئالدىراپ "بىلدىم" دىدىڭ شۇ بىلمىگىنىڭ،
ئالەمدە جىق بىلگىنىڭدىن بىلمىگىنىڭ،
بىلىم ئۇ بىپايان چەكسىز دېڭىز،
بىلگەنسىرى كوپىيىدۇ بىلمىگىنىڭ.

بىلىم ھەرگىز خالىمايدۇ ماختانچاقنى،
ئەل ئايرىيدۇ مەرتنى، نامەرت ـ قورقۇنچاقنى.
كىم دوست تۇتقاي ھەقىقەتتىن قاچىدىغان،
ھارامزادە، ئالا كوڭۈل "ئوبدانچاق"نى.

خوشامەت قىلسا ئۇ مەي قۇيما ساقى،
ئۇنىڭدا بولمىغاي ئادەم سىياقى.
ھەمىشە قىلغىنى ئالدامچىلىقتۇر،
تىلى "ناتلىق"، دىلىدا بار توزاقى.

هەقىقەت ئېگىلىۋر سۇنماس ھېچ قاچان،
باتۇر شىر ئىزىدىن يانماس ھېچ قاچان،
كەلسىمۇ گەر جۇدۇن-چاپقۇنلارغا دۇچ،
مەرت يىگىت يولىدىن قايتماس ھېچ قاچان.

(رەھىمەتنىڭ داپ چېلىشى خاننى ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ. خور ئاخىر-لاشقاندىن كېيىن ئومەرنىڭ ئىشارىتى بىلەن كىچىك سەلقىنىڭ مەرغۇلى باشلىنىدۇ. مەرغۇل بەك جانلىق ئويناىدۇ. خان كىچىك ھەركەت بىلەن، قولىنى ئورۇندۇققا ئۇرۇپ مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: باركاللا... بەك ياخشى. ئەمدى بىزنىڭ سەنئەت ئۇستىلىرىمىز (قىدىرخان بىلەن ئومەر سازەندىنى كورسىتىدۇ)نىڭ ماھارىتىنى كورسەك قانداق؟

ئاماننساخان: ئەلۋەتتە. جانابى قىدىرخان ئاتا قالۇن چېلىپ بەرسە بولامدىكىن؟

ئابدۇرىشىتخان: بەك ياخشى. مەرھەمەت (قىدىرخانىنى تەكلىپ قىلىدۇ)

قىدىرخان: نىمە چالسام بولاركىن؟ (ئاماننساخانغا قاراپ)

ئاماننساخان: "ناۋا" مۇقامىنىڭ باشلىنىشى بولسا قانداق.

(رەھمەت دەرھال ئوتتۇرىغىراق بىر كورپە سېلىپ بېرىدۇ. قىدىرخان كېلىپ ئولتۇرۇشىغا، قالۇننى ئالدىغا قويۇپ بېرىدۇ. قىدىرخان قالۇننى سازلايدۇ ۋە ئازراق كالتە يوتۇلۇپلىپ، "ناۋا"نىڭ باشلىنىشى ئاھاڭىغا چالىدۇ. قىدىرخان قالۇننى شۇنداق تەسىرلىك چالىدۇكى، كىشىلەر بەك ھاياجانلىنىدۇ. سۇلتان دىققەت بىلەن ئاڭلايدۇ. مىرزا ھەيدەر كوزىنى سۇرتۇپ ئالىدۇ. مۇقام تۇگىگەندە ھەممە رووھلۇق چاۋاك چېلىشىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (بېرىپ قىدىرخانىنى يولەپ تۇرغۇزىدۇ ۋە ئورۇندۇققا

ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ) ئىنتايىن ياخشى قىدىرخان تاغا. ھەقىقەتەن ئەل نەغمىلىرىنىڭ ماھىر ئۇستىسى بولۇشقا ئەرزىيدىلا.

قىدىرخان: ئىلتىپاتلىرىغا تەشەككۇر جانابى سۇلتان ئاللىرى (ئورنىدىن قوپۇپ تازىم قىلىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: ئەمدى يەنە بىر مۇغەننى ئاقساقال قالدى (ئومەر سازەندىگە قارايدۇ).

ئاماننىساخان: جانابى ئومەر ئاتا قېلىشمايدۇ، ئەلۋەتتە، قېنى، ئۇستاز؟

ئومەر سازەندە: بىز "ناۋا" مۇقامىنىڭ تەزىسىنى داۋام قىلدۇرساق (ئاماننىساخان سۇلتانغا قارايدۇ، سۇلتان "ماقۇل" دىگەن ئىشارەتنى قىلدۇ).

ئاماننىساخان: مەيلى، مەرھەمەت.

[ئومەر سازەندە بادامخان بىلەن رەھمەتنى چاقىرىدۇ. ئۇلار بىرى داپ، بىرى دۇتار ئېلىپ كېلىدۇ. يەنە بىرى ساتارنى ئېلىپ كېلىپ ئومەر سازەندىگە بېرىدۇ. ئۇچەيلەن ئوتتۇرىدىكى كورپىدە ئولتۇرۇپ "ناۋا" مۇقامىنىڭ تەزىسىگە ساز بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: بەللى، رەھمەت جانابى ئومەر تاغا، جاناپلىرى يېتىشتۇرگەن شاگىرتلار ئىزلىرىنى بېسىپ ئەل ئىجادىيىتىنى گۈللەندۇرگۈسى. كونا دوستلىرىمىز — بادامخان، رەھمەت، بارىكاللا سىلەرگە، سەنئەتنىڭ سەركەردىسى بولغايسىلەر.

ئاماننىساخان: (ئومەر سازەندىگە قاراپ) قىزلار نەغمىسىنى سۇلتان جاناپلىرى ئاڭلىمىغان، ئەتىمالىم (خانغا قارايدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: توغرا، ئاماننىساخان ئېيتقان ئىدى. قېنى ئاڭلايلى (ئومەر سازەندىنىڭ ئىشارىتى بىلەن چىرايلىق كىينىگەن،

قوللىرىدا كىچىك جىرىكلىمىسى بار داپ كوتەرگەن بەش نەپەر ئۇز قىز چىقىپ خان-خېنىملارغا تازىم قىلىدۇ. ئاندىن ئۇدۇللىغا — گىلەم ئۇستىگە يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇپ نەغمە باشلايدۇ. ئۇلار داپىنى چىرايلىق ئۇرۇپ، خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىدۇ: ئاۋال توۋەنرەك ئاھاڭدا بىر پەدە ناخشا ئېيتىدۇ. كېيىن شوخ ئۇسۇل ئاھاڭغا يوتكەيدۇ. بىر جۈپ قىز-يىگىت يان تەرەپتىن چىقىپ ئۇسۇلىغا چۈشىدۇ، شوخ-چاچاقلىق، چاقچاق مىللى ئۇسۇل ئىجرا قىلىنىدۇ. 3-پەدىگە ئوتۇپ ئويۇن ئەۋج ئالدۇ. قىزلارمۇ قوپۇپ چوڭ ئىشتىياق بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ...).

ئابدۇرىشتخان: باربكاللا، بالىلار، بىزنىڭ روھىمىزنى پەلەكىكە كوتەردىڭلار. ھەجەپ ياخشى.

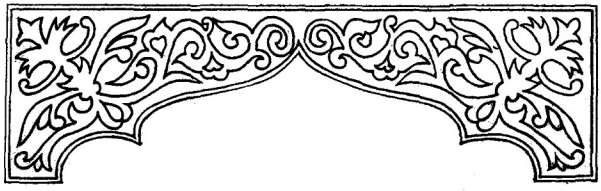
مىرزا ھەيدەر: شۇنداق، جانابى ئالىلىرى، چاقماقتەك بالىلار، ئويۇنلىرىمۇ چاقماقتەك ئىكەن، قايىلمەن.

قەدىرخان: ئەمدى ئۇسۇللار كورسەكمىكسىن؟ (خان خېنىمغا قارايدۇ، ئاماننساخان خانغا قارايدۇ. خان رازىلىغىنى بىلدۇرىدۇ)

ئاماننساخان: مەرھەمەت (قەدىرخانغا جاۋاپ بېرىدۇ).

[ئومەر سازەندىنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن "ناۋا"نىڭ "جۇلا"سىغا ساز باشلىنىدۇ. بادامخان يالغۇز (دولان) ئۇسۇلى ئويناپدۇ. بادامخان بەك ئۇز ئويناپىدۇ. ئۇ ئاخىرىدا بەش نەپەر ئەر (بىرى رەھىمەت)، توت نەپەر ئايال ئۇسۇلچىنى تەكلىپ قىلىدۇ (ئوزى بىلەن بەش). ساز "ناۋا" سەنمى ئاھاڭغا يوتكىلىدۇ. ئۇسۇل ئىنتايىن ياخشى ئىجرا قىلىنىدۇ. شوخ دولان سەنمى كىشىنىڭ روھىنى جانلاندۇرىدۇ... بادام-خان باش بولۇپ ئۇسۇلچىلار بىلەن تىزىلىپ (ئويناپ) كېلىپ، خان بىلەن خېنىمنى ئۇسۇلغا تارتىدۇ. ئۇلار تارتىنمايلا ئۇسۇلغا چۈشىدۇ، سەھنە جانلىنىدۇ. ئۇسۇل قايناپ كېتىدۇ. خان خوشاۋاز، تېتىك ئويناپدۇ، خېنىم خوشال، نەپىس ئويناپدۇ. ئويۇن قىزىپ يۇقۇرى دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ. سەھنە قاينىاپ كېتىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئۇچىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش شىرىن سۇخەن

[بىر ھەپتە كېيىن.

["ناۋا" مۇقامى چوڭ نەغمىسىنىڭ تەزە مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردا بېغى، ياپراقلىرى ئەمدى سارغايغان ھەر خىل دەرەخزارلىق ئىچىدە، كول بويىدا چىرايلىق ياسالغان شېپاك: ئوتتۇرىدا بىر چاسا شىرە، چوڭىسىدە توت ئورۇندۇق؛ شىپاك چوڭىسىدە كۆز گۈللىرى ئېچىلغان. دەل دەرەخلەر ئارىسىدىن ئوتكەن بىر ئېرىق سۇ كولىگە كىرىپ ئايلىنىپ يەنە بىر ئېرىقتا چىقىپ ئېقىپ تۇرىدۇ. باغنىڭ بىر چېتىدە يىراقتا بالاخانلىق سولەتلىك ئىمارەتنىڭ بىر قىسمى كورۇنۇپ تۇرىدۇ. ئويدىن شېپاڭغىچە گۈللەر ئارىسىدىن ئوتكەن يالغۇز ئاياق تاش يول كورۇنۇپ تۇرىدۇ.

[ئابدۇرىشتخان ئويىچان ھالدا شېپاڭدا ئايلىنىپ يۇرىدۇ، ئۇ بىر پەستىن كېيىن كېلىپ شىرە ئۇستىدىكى بىر قەغەزنى ئېلىپ ئۇنىڭغا يېزىلغان خەتنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ. ئاندىن شىرە يېنىدا ئولتۇرۇپ ئۇنى تۇزىتىدۇ، يەنە ئوقۇيدۇ ۋە خوشال ئورنىدىن تۇرىدۇ.

[ساز توختايدۇ. ئامانىنساخان كىرىدۇ. ئۇنىڭ پەيزى ياخشى. نىمىگىدۇ خوش...

ئاماننىساخان: (سوزلەپ كېلىدۇ) شائىر سۇلتانىم، ئىلھام جايىدا چېغى...سياقلىرىدىن بىرەر ياخشى ئەسەر يازغانغا ئوخشايلىغۇ...

ئابدۇرىشىتخان: (كۈلۈپ خېنىمنى قارشى ئالىدۇ. شەرەدىكى يېزىلغان شېئىرنى ئاماننىساخانغا سۇنىدۇ) ئەگەردە شائىرە "نەفەسى"گە مەھزۇر بولسا، ئۇ ۋاقىتتا يامان دېگىلى بولماس.

ئاماننىساخان: (شېئىرنى ئېچىدە ئوقۇيدۇ، چىرايىدىن بارغانسېرى قىزىقىش، خوشاللىق كەيپىياتى بىلىنىدۇ)... ۋاي، ياخشىغۇ، ھەجەپ ياخشى. مەيلى شېئىرىيەت بابىدا، مەيلى مەزمۇن...ھە، مەن بىر ئوقۇپ بېرەيچۇ... (ئۇ جارانگلىق ئاۋاز بىلەن ئوبدان دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇيدۇ. ئابدۇرىشىتخان ئاماننىساخانغا زوقى كېلىپ قاراپ ئولتۇرىدۇ):

"لوتى ئېتەي دەپ ياكى يار بىر ۋەدە قىلمايدۇ ھامان،
غۇنچەدەك قان باغلىغان كوڭلۈم ئېچىلمايدۇ ھامان.

پاش بولدى ئەلگە ھالىم قايسى تەدبىر ئەيلىيىن،
بىلدى ئەل ھالىمنى ئەمما، يار بىلمەيدۇ ھامان.

ساقيا ئىشرەت مېيىدىن بىر يۇتۇم لوتى ئەيلىگىل،
خەستە كوڭلۈم غەم خۇمارىدىن ئېچىلمايدۇ ھامان.

توبى ۋە شەمشادى قەددىن باغ ئارا كورمەك نە سود،
سەرۋى يەڭلىغ قەددى دىلبويى تېپىلمايدۇ ھامان.

سەبىر قىلغىل ئەي رەشىدى ئاي يۈزۈڭنىك دەردىدىن،

بەندىگە ئازاتلىق خەتتى پۈتۈلمەيدۇ ھامان."

[ئاماننىساخان شەرىنى ئوقۇپ بولۇپ، ئويچان كېلىپ شەرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ، قولىغا قومۇش قەلەمنى ئېلىپ ئۈدۈلغا تىكىلگەنچە بىر ئاز ئويلايدۇ. كېيىن مۇنۇ شېئىرنى يازىدۇ ۋە ئۇنى ئوقۇپ بېرىدۇ:

"ساڭا يۇز شۆكرە ياراب بىزگە ئادىل پادىشا قىلدىڭ،
پەقىر مىسكىنگە ئابدۇرىشتخاننى پانا قىلدىڭ،
نەپسى كېچە-كۈندۈز قىل دۇئا تەكرى تەقەددۇسىغە،
كە شاھنىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىق گۇنا قىلدىڭ."

ئابدۇرىشتخان: (رازى قىياپەتتە كۈلدۇ) بىزنىڭ ھەققىمىزدە دۇئا كەم بولمىدى، شۇنىڭ بىلەن قامچىلاشمۇ ئاز بولمىدى. ئەمما، مەن شۇڭا رازىمەنكى، بۇ تارىم قامچىسى پەقىرنى غەپلەتتىن ئويغىتىپ تۇردى. بۇدومۇ شۇنداق.

ئاماننىساخان: "قامچا" ئەمەس، ئۇزلىرى ئېيتقانىدەك "شىرىن سۆزەن" دە.

ئابدۇرىشتخان: ھە، شۇنداق، "شىرىن سۆزەن"، لېكىن "ئوتكۇر تىكەنمۇ" بارىدە. بۇ توغرا. بەك شىرىن نەرسە كوڭۈلگە تېگىدۇ، ئۇنىڭغا چوڭچوڭكلىك ئارىلاشمىسا بولمايدۇ.

ئاماننىساخان: بۇ ياخشى پەزىلەت ئۇزلىرى ئېيتقان دوستلۇق رىشتىسىنىڭ بىر خىل ئامىلى بولسا كېرەك.

ئابدۇرىشتخان: ئۇ ئامىلنىڭ جىقراغىنى ئۇزلىرىدىن ئىزدەش كېرەك.

ئاماننىساخان: شېرىلىرىنى ئوقۇپ راستلا خوش بولدۇم. مەزمۇنى ياخشى، ئەمما، ئۇمىتۋارلىق بولۇشى كېرەك. مادامكى، ھالىمىز ئەلگە پاش بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ تەدبىرىمۇ بولۇشى كېرەك.

يۇزدىكى داغنى ئەينەكتە كورگەنـدىن كېـيىن، ئۇنى يۇيۇۋەتـمسە بولمايدۇ.

ئابدۇرىشتخان: (كۆلۈپ) يانا قامـچا، مەيـلى، يۈمـشاق قامـچا... (يادىگار خېنىم ئىشكـتىن چىقىـپ قالـدۇ ۋە غىپىدا پەردە ئارقـسىغا موكۈپ ماراپدۇ).

ئاماننساخان: (ئابدۇرىشتخانغا يېقىنلىشىپ مۇلايىمـلىق بىلەن سوزلەيدۇ) ئىشرەت مەپىدىن ئەمەس، ئۇمىت مەپىدىن، جۇرئەت مەپىدىن بىر قەدەم ئىچسەك ـ دە، قان باغلىغان غۇنچە كوكلىمىز ئېچىلسا. (ئۇ مەنىلىك كۆلىدۇ... ئابدۇرىشتخاننىڭ ئىككى مۇرىسىگە ئىككى قولىنى قويۇپ بىرئاز ناز بىلەن) بۇ قامچا ئەمەسقۇ، ئەزىز سۇلتانىم...

ئابدۇرىشتخان: (ئاماننساخاننىڭ بىلىـدىن تۇتىدۇ) ياق، بۇ شـرىن سۇخەن. چـۇچۇك شـرىن.... ئەمـما "سۇلـتان" دىگەنـلىرى نىمىسى؟ بۇ يەردە ھىچ كىم يوقمۇ؟

ئاماننساخان: (ئابدۇرىشتخاننىڭ كوزىگە قاراپ كۆلۈپ) ئوۋچى يىگىت!

ئابدۇرىشتخان: (كۆلۈپ ئۇنى ئالدىغا تارتىدۇ) مۇقامچى قىز...

ئاماننساخان: (ئارقىـسىغا قارايـدۇ) تىشش ... (خـان قولـىنى قويۇپ بېرىپ چېكىنىدۇ). مۇقامچى بولۇش ئاسان ئىش ئەمەس. كورگەنلا قىينىچىلىقـلارنى؟

ئابدۇرىشتخان: قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ، مۇقامـنى چوقۇم رەتلەش كېرەك. بىر ئولۇس ئوزىـنىڭ مىللى ئالاھىدىـلىگى بولـغىنى ئۈچۈنلا، ئوز ئوزىگە خاس بىر ئولۇس بولىدۇ. ئالاھىدىلىك ـ ئالدى بىلەن سازچىلىق، ئەل نەغـمە. مۇقام بولـسا... ھە، بۇ ئىش توغرىسىدا پىكىر بايان قىلىشـتا پەقىر، نەغـمىگە پىتەلـمەيمەن. نەغـمـىنىڭ نەپـسـلىگى ئۇنىڭ مۇقامـنىڭ سىرىـنى

چۈشەنگەنلىگى ۋە ئىگەللىگەنلىگىدە.

ئاماننساخان: بەك ئاشۇرۇۋەتلە سۆلتانىم، ئەگەر ئەلسىنىڭ ئۇلۇغ ئىجادىيىتى بولمسا، بىر ئەمەس، ھەتتا يۈز كىشىنىڭمۇ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. مۇقامنىڭ قىممىتى شۇ يەردىكى، ئۇ ئەلسىنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئارزۇسى بىلەن مەھكەم باغلانغان، ئۇ بەك چوڭقۇر ۋە باي مەزمۇنغا ئىگە. مەسىلەن: ئەركىنلىك ــ مانا بۇ مۇقامنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى. يەنە، مۇھەببەت، ۋاپادارلىق، دوستلۇق: نەپرەت، غەزەپ، چېلىش...

ئابدۇرىشتخان: شۇنداق، مۇقام بەك قىممەتلىك غەزىنە. ئۇنى ئەلنەغمىنىڭ ئانىسى، دىسە ئارتۇق بولماس دەيمەن.

ئاماننساخان: (خوش بولدۇ) توغرا، ئەرزىيدىغان ئانا. شۇنداق، تەتقىق قىلىنغانسېرى بۇ "ئانا"نى ئوچۇق كورمەكتىمىز. لېكىن، مۇقامنىڭ ئەدەبىياتى كېيىنكى يىللاردا ئاۋام خەلققە چۈشىنىكسىز ياقتا قاراپ مېڭىپ قالدى. ئەرەپ، پارس تىللىرى بىزنىڭ تىلىمىز ئېچىگە ئىلگىرىلەپ كىرمەكتە. بۇ ھال بىزنىڭ تىلىمىزنى بۇزماقتا. ئەل چۈشەنمەيدىغان تىل مۇقامنى ئەلدىن يىراقلاشتۇرىدۇ. بۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مۇھىم بىر ئىش.

ئابدۇرىشتخان: ئىسىل تەپەككۇر. ئەلنەغمىنىڭ بۇلىغى بولغان مۇقامنىڭ تىلى ئەلنىڭ تىلى بولمىغى لازىم.

ئاماننساخان: بۇگۈن مەن بەك خۇرسەن. سۆلتانىمنىڭ مۇقام توغرىسىدىكى تەپەككۇرى ۋە بۇ ئىشتا بىزگە قىلغان دانا رەھبەرلىگى بىز ئۈچۈن چوڭ ئىلھام. (بىر قىز ئويدىن چىقىپ كېلىپ تازىم قىلىدۇ) تاغام تەييار بولۇپ قالدىغۇ دەيمەن (ئۇلار شېكىدىن

چۈشۈپ ئوي تەرەپكە ماڭىدۇ.

ـــ پەردە چۈشىدۇ.

ئۇچىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۇنۇش پەرمان چۈشۈرۈش

[3 كۈن كېيىن. ئوردىغا خاس كاناي ـ سۇنايىلىق ساز بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردىنىڭ رەسىمىيەت سارىيى، ساراي سالاپەتلىك ياسالغان، تام ـ تۆۋرۈكلەرگە مىللى نەقىشلەر ئويۇلغان ۋە ھەر خىل رەسىملەر، سۇرەتلەر سىزىلغان.

[سول تەرەپتىكى ئىشىك ئالدىدا ئىشىك ئاغىسى ئابدۇللا بەگچەك كىرگەنلەرنى جاكالاپ تۇرىدۇ. قاۋۇل مىرزا (باش پۈتۈكچى) كىرگەنلەرنى قارشى ئالىدۇ.

ئابدۇللا بەگچەك: (چوڭ ئاۋاز بىلەن) خوجا قاسىم غەزنىچى! (غەزنىچى پۈتۈكچى بىلەن ئامانلىشىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: ئېلى پاششاپ بەگ! (ئۇ ھەربى ـ ساقچى ئەمەلدار كىيىمىدە ھاكاۋۇر كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: ئوسمان سەردار! (ھەربى كىيىمدە تەنتەنىلىك كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى قدىرخان يەركەندى! (بېشىدا سەللە، ئاددى پۇخرا كىيىمدە كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى مىرزا ئېلى ئاغاي! (ئوردا ئەمەلدارى كىيىمدە كىرىدۇ. مەككار كوزلىرى ئويناپ تۇرىدۇ).

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى ئومەر سازەندە! (ساددە كىينىگەن، بېشىدا سەللە كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: (ئاۋازلىقراق توۋلايدۇ) جانابى مىرزا ھەيدەر!

(مىرزا ھەيدەر باش ۋەزىرلىك كىيىمدە، ھەممە بىلەن مۇلايىم سالاملىشىدۇ. مىرزا ئېلىگە كەلگەندە قانداقتۇ سوغاق مۇئامىلە يۈز بېرىدۇ)

ئەكرەم: (ئوڭ تەرەپتىكى ئىشكىتنى ھەربىچە مېڭىپ چىقىدۇ) سۇلتان جانابى ئاللىرى قەدەم تەشرىپ قىلىدۇ! (ھەممە قوپۇپ شۇ تەرەپكە قارايدۇ. خان كىيىمى كىيگەن ئابدۇرىشىتخان جىددى قىياپەتتە چىقىدۇ. باشقىلار ئۇنىڭغا ھورمەت تازىمى بىلدۇرىدۇ. خان جاۋاپ ھورمىتى بىلدۇرىدۇ).

ئابدۇللا بەگچەك: خوجا مەھەممەت ئىشان ھەزرەتلىرى! (ھەممە ئۇ ياقتا دىققەت بىلەن قاراپ بىرنەچچە قەدەم ماڭىدۇ، كېيىن ھورمەت بىلەن تازىم قىلىدۇ. خان ئۇ تەرەپكە ماڭىدۇ).

[سېرىق كۆلاغا چوڭ يېشىل سەللە ئورىغان، ئۇستىگە ياقا-پەشلىرى گۈللۈك ئۇزۇن جەندە چاپان كىيگەن، ئۇزۇن ئاقساقال، ھاسا تاياق تۇتقان، قاپاقلىرى تۆرۈلگەن ئىشان سۈرلۈك قىياپەت بىلەن كىرىپ كېلىدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭ ھورمەت تازىمىغا جاۋاپ قايتۇرىدۇ. خان ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ تەكلىپ بىلەن ئۇنى ئوز ئورۇندۇغىغا ئولتۇرغۇزىدۇ. كېيىن، خان ئوز ئورنىغا ئولتۇرىدۇ. خانىنىڭ تەكلىۋى بىلەن باشقىلارمۇ ئوز ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇشىدۇ.

[ئۇدۇلدا چىرايلىق زىلچا سېلىنغان بىر گەزچە ئىگىز سۇپىدا، سولەتلىك ئورۇندۇقتا خان ئولتۇرىدۇ. ئوڭ تەرەپتە (پەستە) باشقىلارنىڭكىدىن سولەتـ

لىكرەك بىر ئورۇندۇقتا باشقىلاردىن خانىغا يېقىنىراق ئىشان ھەزرەت، سول تەرەپتە مىرزا ھەيدەر، قالغانلار ئىككى ياقتا ئوز ئورنى بويىچە ئولتۇرىدۇ.... خان بىلەن باش ۋەزىرنىڭ ئارقىسىدىراق قاۋۇل پۇتۇكچى ئولتۇرىدۇ. ئالدىدا يېزىق شەرەسى)

ئىشان: ئالىلاھىۋتائالا سۇلتان جاناپىلىرىنىڭ ئومرىنى ئۇزۇن قىلغاي، ئامىن! (قول كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قوللىرىنى كوتىرىپ يۇزىگە سىلايدۇ)

ئابدۇرىشتخان: (رەخمەت بىلدۇرۇپ، ئالدىغا ئېگىلىپ قويىدۇ) بۇگۈنكى كېڭىشمىزدە خەلق ئىشلىرىنى كېڭەشسەك دەيمىز. پۇخرالاردىن كەلگەن ئەرز-شكايەتلەرگە ۋە بىرقانچە تەرەپتىن تەكشۈرۈشمىزگە بىنائەن، بىر پەرمان تەييارلاندى (قولىدىكى يوگەكلىك پەرماننى قاۋۇل مىرزىغا بېرىدۇ): قاۋۇل مىرزا، ئوقۇڭ!

قاۋۇل مىرزا: (قوموش قەلمىنى قۇلىغىغا قىستۇرۇپ قويۇپ ئورە قوپىدۇ ۋە دىكلىماتسىيە ئاھاڭىدا ئوقۇيدۇ. ھەممە ئورۇنلىرىدىن قوپىدۇ)

خانلىق پەرمان!

ئەلنىڭ پاراۋانلىغى ۋە ئامانلىغى، پۇخرالارنىڭ، خۇسۇسەن يوقسۇل پۇخرالارنىڭ تۇرمۇشى ۋە خاتىرجەملىگىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇشبۇ پەرمان جاكالاندى:

بىرىنچى، پۇقرالاردىن ئېلىنىدىغان باج-پاراقلارنىڭ يېگىرمە بەش فائىزى، يەنى توت مىڭ پاتمان① ئاشلىق، مىڭ چارەك پاختا، توت يۈز چارەك زاراڭزا، قىرىق يەتتە مىڭ سەر پۇل قىسقارتىلسۇن.

---

① بىر پاتمان — 132 كىلوگرام.

بىر دىخان تۇتۇندىن ئېلىنىدىغان پاراق ئوتتۇرىچە بىر پاتمانىدىن ئاشماسلىغى كېرەك. مەسئۇلاتى جەقتىن جىقراق ئېلىش، ئازدىن ئازراق ئېلىش، يوقتىن ئالماسلىق. دىخانلار ۋە قول ھۈنەرۋەنلەرگە قەۋەتلەپ سېلىق سېلىشنى توختىتىش، ئورۇنسىز ھاشارلارنى توختىتىش. قەۋەتلەپ ئېلىنىدىغان دىنىي سېلىقلارنى سالماسلىق، ئوشۇرە-زاكات ۋە ۋەقىپى يەرلەردىن كىرگەن كىرىملەردىن دىنىي خادىملارغا مەلۇم دەرىجىدە سەرپ قىلغاندىن باشقىسىنى مەدرىس، مەسچىت قۇرۇلۇشلىرىغا ۋە چىقىملىرىغا سەرپ قىلماغلىق.

ئىككىنچى، خانلىق خىراجىتى مۇناسىپ رەۋىشتە قىسقارتىلسۇن. يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ مائاشىنى يېگىرمە فائىز قىسقارتىش، خىيانەتچىلىك، پاراخورلۇق قىلغۇچىلارنى جازالاش، ئىسراپخورلۇقنى چەكلەش، بەگ-ئەمەلدارلارنىڭ، دىنىي خادىملارنىڭ ۋە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ پۇخرالارنىڭ پۇل-مېلىنى تۇرلۇك شەكىللەر بىلەن تارتىپ ئالىدىغان قىلىقلىرىغا قارشى تۇرۇش. زورۇر بولغان مەسچىت-مەدرىس، سۇ قۇرۇلۇشلىرىدىن باشقا، ھاجەتسىز بىنا قۇرۇلۇشلىرىنى قىلماسلىق.

ئۈچىنچى، خالىغانچە ئادەم قاماش ۋە ئولۇم جازاسى بېرىش قەتئى چەكلەنسۇن! ھەر دەرىجىلىك خانلىق مەھكىمىلىرى ۋە مەھكىمە شەرئىلەرنىڭ خالىغانچە ئولۇم جازاسى بېرىشنى چەكلەش ئۈچۈن، خاندانلىغىمىز ھوزوربىدا "جىنايى ئىشلارنى باشقۇرۇش ھەيئىتى" تەشكىل قىلىنسۇن. بۇ ھەيئەتنىڭ تەستىقلاش ۋە نازارەت قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ.

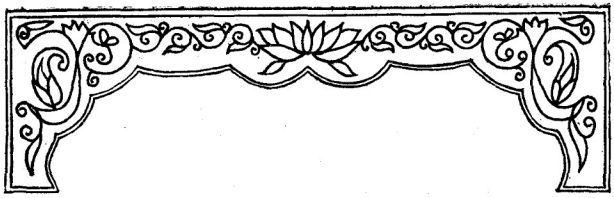
تۆتىنچى، تاجاۋۇزچىلىق خەۋپىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ھەربى ئىشلار كۈچەيتىلسۇن. لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى يولغا قويۇش،

گىيىم-كېچەك ۋە ئوق-ياراقلارنى ياخشىلاش لازىم. ھەربىي خىزا-
جەتكە خىيانەت قىلغۇچىلار رەھىمسىز جازالانسۇن.

سۇلتان ئابدۇرىشىتخان

ھىجرىيە توققۇز يۈز ئاتمىشىنچى يىلى، بارات ئاينىڭ 15-كۈنى.
شەھەرى ياركەن
(خان ئورنىدىن قوپىدۇ. باشقىلار باش ئېگىدۇ)
— پەردە چۈشىدۇ.

توتنچى پەرده

ئىشاننىڭ پىتنىسى

[ئالته ئاي كېيىن.
["ناۋا" تەزىسىنىڭ مەرغۈلى بىلەن پەرده ئېچىلىدۇ.
[ئوردا ــ ئابدۇرىشتخاننىڭ ئىشخانىسى. ئابدۇرىشتخانىنىڭ قاپىغى تۇرۇلگەن، ئۇ ئولتۇرۇپ ئاخبارات تىڭشايدۇ، قاۋۇل مىرزا پۇتۇكچى ئوره تۇرۇپ ئاخباراتلارنى ئوقۇيدۇ...]

ئابدۇرىشتخان: خوش، يەنه قانداق ئاخباراتىڭىز بار؟

قاۋۇل مىرزا: ئىشان ــ سوپىلار غاۋغا كوتەرمەكته. بىرمۇنچه تالىپلار هەتتا قارا تۇرۇك پۇقرالارمۇ ئۇلارغا ئەگەشمەكته. يەنه شۇ بۇيرۇق توغرىسىدا.

ئابدۇرىشتخان: بۇيرۇق نۇسخىسىنى ئەپكەلدىڭىزمۇ؟

قاۋۇل مىرزا: هه، ئەپكەلدىم (قەغەزلەر ئارىسىدىن ئېلىپ ئابدۇرىشتخانغا سۇنىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (دىققەت بىلەن بۇيرۇقنى ئوقۇيدۇ) بۇ بۇيرۇقنى سىز پۇتكەنسىز!

قاۋۇل مىرزا: جانابى مىرزا هەيدەرنىڭ تاپشۇرۇغى.

ئابدۇرىشتخان: نىمە ئۇچۇن ماڭا دىمىدىڭىز؟

قاۋۇل مىرزا: باش ۋەزىر، بۇ، پەرماننى ئىجرا قىلىش مەسلىسى، سۇلتاننى ئاۋارە قىلمىساقلىمۇ بولىدۇ، دىگەن ئىدى.

ئابدۇرىشتخان: پەرماندا "جىنايەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھەيئىتى ئولۇم جازاسى بېرىشنى تەستىقلاش ۋە نازارەت قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە" دىيىلگەن. بۇ بۇيرۇقتا بولسا، مەھكىمە شەرىئەتنىڭ بارلىق ھوقۇقى تارتىپ ئېلىنىغان. كېيىن خانىلىق پەرماندا خانىلىق مەدرىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختىتىش ئېيتىلمىغانىغۇ! (ئۇ تېرىكىدۇ ۋە ئورنىدىن قوپۇپ ماڭىدۇ.....)

قاۋۇل مىرزا: گەپ مانا مۇشۇ يەردە، سۇلتان جاناپلىرى. خانىلىق پەرمان ئوچۇق ئېلان قىلىنغان. كىشىلەر بىلىدۇ. ھازىركىشىلەر بولسا "مىرزا ھەيدەر سۇلتانىنىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلدى، ئونى باش ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاش كېرەك" دەيدۇ. ھازىر مەسچىت، مەدرىس، خانىقالاردا "دىنىمىز يوقلىشقا يۈز تۇتماقتا، شەرىئىتىمىز خاراپ بولماقتا..... دىنغا قارشى نەغمە-ناۋالار ئەۋج ئالماقتا" دەپ يىغا-زارى بولىماقتا. تۇنۇگۈنكى جۈمە نامىزىدا خۇتپى ئوقۇغاندا ئىشان ھەزرەتىلىرى باشلاپ يىغلاپ بەرگەن. جامائەتىمۇ يىغلىغان. ھازىر بۇ ھەركەت قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىگىچە تارالدى.....

(ئابدۇرىشتخان تېخىمۇ جىددىلىشىدۇ، قەدەملىرى چاپسانلايدۇ، كېيىن بېرىپ ئۆدۈلدىكى دەرىزىدىن تاشقىرىغا قاراپ تۇرىدۇ، جىمجىتلىق، مۇڭلۇق ساز ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ....)

ئەكرەم: (كىرىدۇ) ئىشان ھەزرەت ۋە قازى رەئىس ھەم ئەلەم ئاخۇنۇملار كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ (ساز توختايدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (شۇ پېتىچە) كىرسۇن! (ئۇ ئاستا كەينىسىگە بۇرۇلۇپ ئىشك تەرەپكە قاراپ ماڭىدۇ. قاۋۇل پۇتۇكچى چىقىپ كېتىدۇ)

ئىشان: (ئارقىسىدا ئۆزۈن تون كىيگەن چوڭ سەللىلىك، چا ساقاللىق قازى رەئىس ۋە قارا ساقاللىق ئەلەم ئاخۇنۇم كىرىشىدۇ) ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان جانابى ئاللىرى، ئۇزلىرىنى ئاۋارە قىلدۇق.

ئابدۇرىشتخان: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھەزرىتىم. خوش، قېنى مەرھەمەت، ئولتۇرايلى (ئۇدۇلدىكى كورپە سېلىنغان سۇپىغا تەكلىپ قىلدۇ، ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قول كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قول كوتىرىدۇ) ئالاھۇتابارەك ۋە تائالا سۇلتان جاناپلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئىگىز قىلغاي، ئاللاھۇ-ئەكبەر (يۈز-ساقاللىرىنى سىلايدۇ).

قازى رەئىس، ئەلەم ئاخۇنۇم: (ئورۇنلىرىدىن قوپىدۇ) ھەق تائالا، سۇلتان جانابى ئاللىرىنىڭ دولىتىنى زىيادە قىلغاي! (تازىم قىلىدۇ)

ئابدۇرىشتخان: رەھمەت ئولتۇرايلى (ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قاپىغى سېلىق، نارازى قىياپەتتە) سۇلتان جانابلىرى! ئەھۋال ئېغىر. مۇسۇلمانلار دات-پەريات كوتەرمەكتە. مۇقەددەس دىنىمىزغا قىلىنغان بۇنداق تاجاۋۇز ئالدىدا ئاللاتائالانىڭ سادىق قۇلى بولغان پەقىر كىشىلەرنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالماي تۇرالمىدىم.

قازى رەئىس: سۇلتان ئاللىرى! مەھكىمە شەرئىنىڭ ھوقۇقىنى ئاياق ئاستى قىلىش.....

ئابدۇرىشتخان: مەھكىمە شەرئىنىڭ ھوقۇقىنى ئاياق ئاستى قىلىش؟! ئەھۋال شۇنچىلىك دەرىجىگە يەتكەنمىكىن قازى

ئاخۇنۇم؟!

قازى رەئىس: كەچۈركەيلا، سۇلتان جاناپىلىرى، ئەگەردە ھازىر-قىدەك بۇيرۇقلار داۋام قىلسا،..... يەنى، مەسىلەن، شۇنداق ئەيتىش مۇمكىنكى، جىنايەت ئىشلىرىنى سوراق قىلىش، ھوكۇم قىلىش مەھكىمە شەرئىنىڭ مۇھىم بۇرچى ئىدى. مىرزا ھەيدەر جاناپىنىڭ بۇيرۇغى شەرىئەت قانۇنىغا خىلاپتۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەسىلەن، نەغمە-ناۋا دەيدۇ، مۇقام دەيدۇ، بۇلار شەرئىتىمىزگە خىلاپ ئىشلار.

ئەلەم: شۇنداق، سۇلتان ئالىلىرى، پەقەت شەرىئەت قانۇنىنى ئىجرا قىلىشتا بىر مەسئۇلىيەتلىك خادىم بولغىنىم ئۈچۈن، شەرىئەت قانۇنىنى قوغداش ھوقۇقۇم بار، بۇ ئىشتا، سۇلتان جاناپىلىرىدىن رەنجىشىمىز يوق. مىرزا ھەيدەرنىڭ خانلىق پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلغانلىغىدىن نارازى بىز، بەلكى، ئۇنىڭغا قەتئى قارشى بىز.

ئىشان: ھازىر پۈتۈن ئەلدە پۇقرالارنىڭ غەزىۋى قوزغالىدى. قۇر-ئاننى قۇچاقلاپ يىغلىماقتا. شەرىئەتنى ئىنكار قىلىش، خانلىق مەدرىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختىتىش..... بۇ نەمە دىگەن ئېغىر ئىش. بۇ ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئۇلۇغ دىنىمىزغا قارشى تۇرغانلىق ئەمەسمۇ، مىرزا ھەيدەر شۇنچە يوغۇناپ كەتتىمۇ؟ ھەتتا سۇئال-تاندىنمۇ يوشۇرۇن بۇيرۇق چىۋشۇرۇش..... ئۇنى خىزمەتىتىن ئېلىپ تاشلاش لازىم!..... (ئۇ تىترەپ سوزلەيدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتىم! مىرزا ھەيدەرنىڭ بۇنداق بۇيرۇق چۇشۇرۇشى خاتا. باش ۋەزىرنىڭ بۇيرۇق چۇشۇرۇش ھوقۇقى بولسىمۇ، بۇنداق مەسىلىنى بىز بىلەن مەسلىھەتلىشىشى لازىم

ئىدى، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ خاتالىغى ئۇچۇن تەنبىھ بېرىش لازىم ۋە بۇيرۇقتىكى خاتاسىنى تۈزىتىش لازىم. ئەمما، مىرزا ھەيـدەر يامان ئادەم ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلى نىيىتى يامان ئەمەس. ئۇنى ئەپۇ قىلىش كېرەك.

ئىشان: ئەپۇ قىلىش؟ ياق-ياق سۇلتان، ئۇنى خۇدا ئەپۇ قىلمايدۇ، رەسۇللاللا ئەپۇ قىلمايدۇ، مۇسۇلمان بەندىلەر ئەپۇ قىلمايدۇ.

ئابدۇرىشتخان: بىز ئەپـۇ قىلـساق، ئۇ توۋە قىلسا، خـۇدا گۇنـاـ يىدىن ئوتەر.....

ئىشان: (قىزىپ سوزلەيدۇ) جانابـى سۇلـتان! ھازىـر خاندانـلىقنىڭ تەقدىرى ئېغىر لەرزىگە دۇچ كەلمەكتە. ئەگەردە تېزدىن تەدبىر قوللىنىپ مىرزا ھەيدەرنى ئۇنىڭ بۇيرۇغى بىلەن تەڭلا ئىنكار قىلىپ كىشىلەردىن ئەپۇ سورىمايدىغان بولساق، يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىققۇسى..... جانابـى سۇلـتان! مەن ئوردىـنىڭ ئالى مەسلىھەتچىسى ۋە پۇخرانىڭ دىنىي پىشۋاسى بولۇش سۈپـىتىم بىلەن شۇنى تەلەپ قىلىمەنكى، مىرزا ھەيـدەرنى خىزمەتـتىن ئېلىـش، بۇيـرۇقنى ئەمەلـدىن قالـدۇرۇش كېرەك؛ ئالـلانىڭ سادىـق بەندىـسى مـىرزا ئېـلى تاغايـنى باش ۋەزىـرلىككـە تەيـنـلەش لازىم (ئۇ ئورنىدىن قوپىـدۇ، قازى ئەلەمـۇ قوپىدۇ، ئۇلار خانغا ئىلتىماس بىلەن تازىم قىلىدۇ...).

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتىم، ئاخۇنلۇرۇم، ئولتۇرايـلى، مەسـلىھەت بىلەن ئىش قىلىلى. (ئىشان، قازى، ئەلەملەر ئولتۇرمايـدۇ، يەنە ئېگىلىدۇ) ھەزرىتىم، ئوزلىرىـنىڭ لەۋزىلىرىـنى ھەرگىـز يەردە قويماس ئىدىم، لېكىن.....

ئىشان: لېكىن، بىر مىرزا ھەيدەر ھەمىدىن ئەلا بولسا كېرەك.....

سۇلتان جاناپلىرى، ئوردىدا يا مىرزا ھەيدەر تۇرسۇن، يا بىز تۇرايلى.....

ئابدۇرىشتىخان: (چوچۇيدۇ)..... تەلەپنى ئويلىشىپ كورۇشكە بولىدۇ. ئەمما كىشىلەرنىڭ ئورۇنسىز جاڭجال چىقارماسلىغى، پىتنە-ئىغۋالارغا ئەگەشمەسلىگى ئۈچۈن، ھەر بىرلىرى خاندانلىق ھوزۇردا مەسئۇل بولۇشلىرى لازىم.....

ئىشان: (ئۇچىسى بېشىنى كوتىرىدۇ، چىرايلىرى ئېچىلىدۇ) مانا بۇ ياخشى، سۇلتان. بىزنىڭ سۇلتانىمىز مانا مۇشۇنداق ئىسلام دىنىمىزنى ھىمايە قىلغۇچى بولسا، بىز ئاخۇن-ئولۇمالار، ئىشان-پىرلار سۇلتانىنى ھىمايە قىلىمىز (باشقىلار، شۇنداق، شۇنداق، دەپ قوشۇلىدۇ).

ئابدۇرىشتىخان: ئولتۇرايلى ھەزرىتىم.

ئىشان: رەھمەت، بىز سۇلتانغا ۋاقىت بېرىلى ھەم چىقىپ پۇخرالارغا گەپ-سوز قىلىلى. (خوشلىشىپ چىقىشىدۇ)

[ئابدۇرىشتىخان بەك بىتاقەت بولىدۇ. غەمىلىك ساز چېلىنىدۇ، ئويدە ئۇ ياقتىن بۇ ياققا ماڭىدۇ. ئاخىرى بېرىپ ئىككى قولى بىلەن بېشىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ، جەددى ئويلايدۇ....

ئاماننىساخان: (ئەكرەم بىلەن ئاستا مېڭىپ كىرىدۇ، ئەكرەم شەرەت بىلەن غەمكىن خاننى كورىتىدۇ، ئاماننىساخان كېلىپ خانىنىڭ بېشىنى سلايدۇ) ئىشانغا ۋەدە بەلىما؟

ئابدۇرىشتىخان: (شۇ پېتىچە بېشىنى لىڭشىتىدۇ) ئىلاجىڭىز قانچە؟!

ئاماننىساخان: بىتاقەت بولۇشنىڭ پايدىسى يوق. چارە ئىزدەش كېرەك.

ئابدۇرىشتىخان: قانداق چارە بولسۇن؟ (ئۇ بېشىنى كوتىرىپ ئاماننىساخانغا قارايدۇ) ئىش شۇ جايىغا بېرىپ يەتتىكى، يا ئىشان،

ئاخۇنلاردىن كېچىش، دىنىي غەۋغاغا يول بېرىش. بۇ، ھاكىمىيەت ۋەيران بولۇش دېمەكتۇر؛ يا مىرزا ھەيدەردىن ۋاقتىنچە بولسىمۇ كېچىش، بۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەتنى پەسەيتىش، ھاكىمىيەتنى ساقلاپ قېلىش. بۇنىڭدىن باشقا چارە يوق... ئاھ... بېشىم شۇنداق قاتتىقكى، گويا ئىككى تاغ مېنى قاتتىق سقماقتا.....

ئاماننىساخان: (قوشۇمسىنى تۆرۈپ چوڭقۇر ئويلايدۇ) ئۇچىنچى چارە تېپىلماسمۇ؟

ئابدۇرىشىتخان: مەسلەن، قانداق؟

ئاماننىساخان: مەسلەن، چاتاقنىمۇ ھەل قىلىش، مىرزا ھەيدەرنىمۇ ساقلاپ قېلىش.....

ئابدۇرىشىتخان: ياق، ياق بولمايدۇ. ئىشان قەتئى ئۇنمايدۇ..... ئۇ ئەل ئىچىدە غەۋغا كوتەرمەكتە.....

ئاماننىساخان: سىلىنىڭ ئىشانىنى ھورمەت قىلغانلىرى مەيلى. لېكىن ئۇنى ئالى مەسلىھەتچى قىلىپ، تىزگىننىڭ بىر ئۇچىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويۇش ــ بۇ ياخشى بولمىغان. مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتلەر كەلتۈرىدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: مەسلىھەتچى بولمىغاندىمۇ، ئۇنىڭ سوزىگە ھورمەت قىلىش لازىم. خەلق ئۇنى ھورمەتلەيدۇ.

ئاماننىساخان: ئىشاننىڭ سوزىنى ئاڭلاش لازىم بولۇپ قاپتۇ. ئىشان بىزنى جەننەتكە كىرگۈزىمەن دەيدۇ ــ يۇ، ئەمىلىيەتتە، يالغۇز بىزنىلا ئەمەس، جىمى پۇخرانى دوزاقىغا باشلايدۇ. ئىشىنىڭ يامنى شۇكى، سىلىنىڭ تىزگىنلىرىنى تۇتقان كىشىنىڭ تىزگىنىنى قارا نىيەتلەر تۇتۇپ ئالغان. مەسلەن، مىرزا ئىبلى

تاغاي.....

ئابدۇرىشتخان: هه، شۇنداق بولۇشمۇ ئېھتىمال. ئىشان تېخى مىرزا ئېلىنى باش ۋەزىر قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا.

ئاماننىساخان: (چوچۇپ ېيشنى كوتىردۇ) هه..... تېخى بۇ گەپمۇ بار، دىسلە؟! ئەيتمىدىمۇ، ئويۇن نەدە؟

ئابدۇرىشتخان: قاپقانغا چۈشۈپ قالدۇق، مىرزا ھەيدەر بىزنى، ئوزىنىمۇ قاپقانغا ئىتتەردى.....

(ئوسمان سەردار، قىدىرخان، قاۋۇل پۈتۈكچىلەر بىللە ئالدىراپ كىرىدۇ، قىياپىتى جىددى).

سەردار: (ھودۇقۇپ) سۇلتان جاناپلىرى، بۇ راستمۇ؟

ئابدۇرىشتخان: .....

ئاماننىساخان: سىلەر قەيەردىن ئاڭلىدىڭلار؟

سەردار: كوچىدا بىر گەپ دەيدۇ. سۇلتان ئىشان ھەزرەتىنىڭ تەلۈنى قوبۇل قىپتۇ. مىرزا ھەيدەرنى باش ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاپ، مىرزا ئېلىنى ئۈنىڭ ئورنىغا قويىدىكەن. بۇيرۇقنى ئەمەلدىن قالدۇرماق بوپتۇ..... يەنە.....

قىدىرخان: يەنە مىرزا ھەيدەرنى سوراقتا تاتقىدەكمىش. شەرىەت مەھكىمىسى ھەممە دەۋا-سوراق ئىشلىرىنى باشقۇرمىدىكەن..... دىگەن گەپلەر.

ئابدۇرىشتخان: شۇنداق دوستلىرىم.... "ئوزەم تاپقان بالاغا، نەگە باراي داۋاغا".

سەردار: قانداقچە ئوزىمىز تاپقان بولمىز سۇلتان جاناپلىرى؟

ئابدۇرىشتخان: مىرزا ھەيدەر..... ئەلۋەتتە ئوزىمىزدە-دە.....

مىرزا ھەيدەر: (غەمكىن كىرىدۇ) سۇلتان جاناپلىرى، ھەممە بالانى

تاپقان مەن، مەن مەسئۇل، مەن جازاغا لايىق... ئەمما، مۇشۇ ئىشان، ئاخۇنلارنىڭ ھاكىمىيەت ئىشىغا كاشىلا قىلىشىدىن تويدۇم...

ئابدۇرىشتخان: (كىنايە، زارلاش بىلەن) دوستۇم مىرزا ھەيدەر! مەن سىزگە سوپا-ئىشانلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىشتىن پەخەس بولۇڭ، دەپ بىرقانچە قېتىم ئېيتمىدىممۇ؟! سىز كاشىلىلا ئويلايسىز، ئەمما ئۇ كاشىلىدىن قانداق قىلىپ ئوتۇشنى ئويلىمايسىز.....

مىرزا ھەيدەر: بەزى جەھەتتە ئۇلارغا قاتتىقراق بولمىسا بولمايدۇ. ئىشان، شەرىئەت، قازى، ئەلەم... بۇلار ئاخىر كىشىلەرنى خالىغانچە دارغا ئېسىۋاتىدىغۇ؟!

ئابدۇرىشتخان: شۇڭا بىز پەرمان چىقاردۇق. شۇ پەرماننى چىقىرىش ئاسان بولدىمۇ، ئوزىڭىز بىلىسىزغۇ. سىز زادى خانلىق مەدرىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختاتماقچى ئىدىڭىز، مەھكىمە شەرئى دېگەن بۇ "كاشىلا"نى ئېلىپ تاشلىماقچى ئىدىڭىز. مەن شۇ ۋاقىتتا سىزگە "دىنىي ئىشلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىدە ئېھتىياتكار بولۇش كېرەك" دەپ ئېيتقان ئىدىمغۇ!

سەردار: جانابى مىرزا ھەيدەر! سىز "بۇيرۇق" چىقىرىشتىن ئاۋال سۇلتان ئاللىرىنىڭ رازىلىغىدىن ئوتكۈزۈشىڭىز كېرەك ئىدى.

مىرزا ھەيدەر: مەن، بۇ پەرماننى ئىجرا قىلىش ئىشى، سۇلتانىنى ئاۋارە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ قاردىم.

ئابدۇرىشتخان: سىز پەرماننى ئىجرا قىلمەن دەپ پەرمانغا خىلاپ ئىش قىلدىڭىز، كوكىلىڭىزنى ئۇلارغا تۇتقۇزۇپ قويدىڭىز..... سىز ئۇلارنى ھاكىمىيەت ئىشىغا ئارىلاشتۇرمايمەن دەيسىز، ئاخىر،

بۇ مۇمكىنمۇ دوستۇم... قاراڭ، مانا بىزگە ھەم ئوزىگىزگىمۇ قانچىلىك ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ قويدىگىز. ئۇلارغا ياخشى بانا تېپىپ بەردىگىز. ئۇلارنىڭ ھوقۇقىنى سۇندۇرىمەن دىدىگىز- دە، ئەكسىچە، ئۇلارنىڭ قولىغا تېخىمۇ چوڭراق كالىتەك تۇتۇ- قۇزۇپ قويدىگىز....

مىرزا ھەيدەر: (بېشىنى سالدۇ) مەن خاتا قىلدىم، ماڭا جازا بېرە- لىشىنى تەلەپ قىلىمەن.

ئابدۇرىشىتخان: "جازا" ھەققىدە سوزلەشنىڭ ھاجىتى يوق. سىز خىزمىتىگىزدىن ئىستىپا بېرىپ، بىر مەزگىل چەتتىرەك تۇرۇپ تۇرۇڭ. باشقا چارە يوق.

قىدىرخان: سۇلتان ئالىلرىنىڭ پىكرى يوللۇق. جانابى مىرزا ھەيدەر، غالىبىيەت قازىنىش ئۈچۈن ۋاقىتلىق چېكىنىش لازىم بولىدۇ.

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان جاناپىلرىنىڭ پىكرىلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلىمەن. ئەمما، مىرزا ئېلىنىڭ باش ۋەزىر بولۇش مەسلىسىنى ئويدان ئويلىشىش لازىم. ئۇ ئەبلەخ.....

سەردار: ئۇ، قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان مەخلۇق.

ئابدۇرىشىتخان: ئۇنىڭغىمۇ ئىلاج يوق. بۇنى ئۇلار ئىلگىرىلا ئويلاپ قويغان ئىش. ساۋاقنى كوزدە تۇتۇش، ھۇشيار بولۇش كېرەك. بورىنىڭ ئۇگىسىدىن چىققىنىمۇ يامان ئىش ئەمەس.

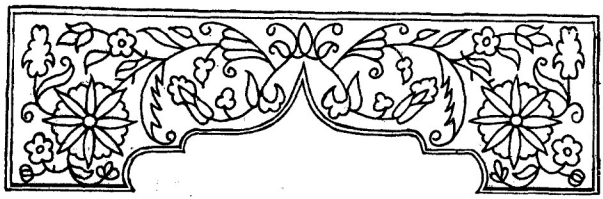
ئاماننىساخان: سۇلتان جاناپلرىنىڭ قارىشى توغرا. ئۇلار نىقاۋنى ئوزى ئېچىپ باقسۇن. مىرزا ئېلىنىڭ ئەسلى بەشىرىسىنى كورۇش كېرەك. ئەھۋالىدىن قارىغاندا بىزگە يەنە جەڭراق ساۋاق كېرەككە ئوخشايدۇ. ئەمما، سۇلتان ئالىلرى، ئۇلارنىڭ

مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىشىغا يول قويماسلىق كېرەك.

[ئابدۇرىشىتخان ئويدە قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ ئۇ ياق-بۇ ياققا ماڭىدۇ ۋە دەرىزە ئالدىغا كېلىپ ئوك بارمىغى بىلەن ساقلىنى سىلاپ ئۇزاق-ئۇزاقلارغا تىكىلىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

بەشىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش قارا نىيەت

[بىر يىل كېيىن.

[ئابدۇرىشىتخان قەشقەر ـ ئاتۇشقا سۈلتان سۈتۈق بۇغراخاننىڭ مازىرىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەتكەن. باش ۋەزىر مىرزا ئېلى تاغاي ئىشانـ نىڭ باشچىلىغىدا سۈيقەستلىك ھەركىتىنى باشلايدۇ. يەنە بىر ياقتىن خاننىڭ پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلىپ، خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇم ـ ئىستېـ داتنى كۈچەيتىدۇ. ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىدۇ.

[... مۇزىكىسى ئىچىدە پەردە ئېچىلىدۇ.

[مىرزا ئېلىنىڭ چوڭ ئىشخانىسى، بەك سولەتلىك ياسالغان. مىرزا ئېلى ئىشان بىلەن سوھبەتلىشىپ ئولتۇرىدۇ.

مىرزا ئېلى: ...ھەزرىتى پەيغەمبەرنىڭ لەۋزىلىرى بويىچە ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ھەدىسكە ئوت قويۇش بانىسى بىلەن رەھمەت قولغا ئېلىنىپ ئىشى تاماملاندى.

ئىشان: باشقا قاتناشچىلارچۇ؟

مىرزا ئېلى: ئۇلارنىڭمۇ ئەدىۋى بېرىلدى. سانايى نەفسىنى توختىتىش قارارى چىقىرىلدى. ئەمدى ئومەر بىلەن ئاماننىساخاننىڭ ئىشى قالدى.

ئىشان: ئۇلارنىڭ ئىشىنمۇ تېزرەك ھەل قىلماق كېرەك. سۇلتاننىڭ قەشقەردىن قايتىدىغان ۋاقتى يېقىنلاپ قالدى.

مىرزا ئىلى: ئاڭغىچە ئىشنى تۈگىتىمىز، ئومەرنى بۈگۈن ئاخشام ئۈجۈقتۇرماقچىمىز.

ئىشان: مۇقام ئۈچۈن يازغان كىتاپلىرى بىلەن.

مىرزا ئىلى: خوش. ئۇنى دەرھال كويدۇرىمىز، ئەمدى ئاماناتنىساخانىنىڭ ئىشى...

ئىشان: ئۇ دەھرى خوتۇن بەك ئۇستا، ئاگاھ بولماق كېرەك.

مىرزا ئىلى: خاتىرجەم بولغايلا، ھەزرىتىم، ئىنسى-جىنغا چاندۇرمايمىز.

ئىشان: جانابى ۋەزىر، ئۇلۇغ دىنىمىزغا، شەرىتىمىزگە سادىق زاتسىز. ئالىلاتائالا سىزگە يار بولغاي! ئامىن (دۇئا قىلىدۇ) ئەمدى مەن ياناي (قوپىدۇ). (مىرزا ئىلى ئۇنى ئۇزىتىپ چىقىدۇ).

[مىرزا ئىلى تاشقىرىدىن ھاكاۋۇرانە كىرىدۇ ۋە كېلىپ يولەنگۈچ كارۋاتقا ئولتۇرۇپ، چاۋاك چالىدۇ، خىزمەتچىسى ئەلنەغمىچىلەر ۋە قىزلارنى باشلاپ كىرىدۇ. كارۋاتتىكى ئىگىز ياستۇقلارغا يېنىچە يولىنىپ، ماسلىرلىغان كوزلىرى بىلەن تاماشا كورىدۇ.

[ئالتە نەپەر قىز ئۇسۇل ئويناپدۇ. سازەندىلەر ئادەتتىكى كوچا ئاھاڭلىرىغا ساز چالىدۇ. قىزلار غەيرى يوسۇندا مىرزا ئىلىنىڭ خاھىشىگە لايىق ياسانغان، ئەمما ئۇلار ناگۇلا ئۇسۇل ئويناپدۇ.

[مىرزا ئىلىنىڭ ئارقىسىدا ئىككى قىز يەلپۇپ تۇرىدۇ. يەنە بىر قىز ئۇنىڭغا چىلىم سېلىپ تۇتۇپ تۇرىدۇ. چىرايلىق ئىشلەنگەن مىس چىلىمدىن مىرزا ئىلى ئارىلاپ تاماكا تارتىپ، تۇتۇنلىرىنى مەغرۇرلۇق بىلەن پۈۋلەپ تۇرىدۇ... كېيىن مىرزا ئىلىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئىچكىرىدىن ئىككى ياساۋۇل قارا يوپۇققا ئورالغان بىرسىنى ئەپكىرىپ ئوتتۇرىغا

توختتىدۇ (ئۇسۇل توختايدۇ) ۋە يوپۇقنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئۇزۇن قارا كوينەك كىيگەن، بېشىغا قارا رومال سالغان بىر ئايالنىڭ قىياپىتى كورۈنىدۇ. مىرزا ئېلى مەغرۇر بېرىپ ئۇ ئايالنىڭ بېشىدىكى رومىلنى ئېلىپ تاشلايدۇ... بادامخاننىڭ غەزەپلىك چىرايى كورۈنىدۇ، ئۇ، ئاچچىق بىلەن گەۋدىسىنى تەتۈر بۇرايدۇ....

مىرزا ئېلى: ھا ـ ھا ـ ھا...بادامنىڭ ئۇچكىسى قاتتىق، مېغىزى تاتلىق بولارمىش. راست قاتتىق ئىكەنىدە! رەھمەتتەك بىر گادانىڭ ئولگىنىگە دۇنيا يېقلىپ چۈشەتتىمۇ؟ ھا ـ ھا ـ ھا..... قېنى گۈزەل چوكان، بىر پەدە ئۇسۇل ئويناپ بېرىڭە! چىرايلىق كىشىگە خاپىلىق ياراشمايدۇ.....(بادامخاننىڭ ئىڭگىنى سلىماق بولىدۇ. بادامخان مىرزا ئېلىنىڭ قولىنى ئۇرۇپ تاشلايدۇ ۋە بۇرۇلۇپ بېشىنى كوتىرىدۇ).

[مىرزا ئېلىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ساز چېلىنىدۇ. بىر ياساۋۇل كېلىپ بادامخاننى ئۇسۇلغا بۇيرۇيدۇ، رەت قىلغاندىن كېيىن ئۇنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ يېقتىدۇ. يېقىلىپ ياتقان بادامخان ئۇسۇل ھەركىتى بىلەن تولغۇنۇپ قويۇپ غەزەپ بىلەن قارشىلىق ئۇسۇلى ئوينايدۇ. ئۇ بارلىق غەزىۋى ۋە ئوچمەنلىگىنى ئۇسۇل بىلەن ئىپادىلەيدۇ. قىزلارمۇ ئۇنىڭغا تەڭكەش بولىدۇ. ساز ھەم مۇڭلۇق ھەم غەزەپلىك كۇيىي بىلەن دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ. بادامخاننىڭ كۇرەش ئۇسۇلى ئەۋج ئالىدۇ. بادامخان ۋە قىزلار ئىسيانكارلىق بىلەن مىرزا ئېلى تەرەپكە سلجيدۇ، مىرزا ئېلى ئولتۇرغان جايىدا ئارقىسىغا داجيدۇ.

.....

مىرزا ئېلى: (قاتتىق ئاۋاز بىلەن) يوقات، بۇنى! (ساز توختايدۇ، ئىككى ياساۋۇل بادامخاننى تۇتۇپ چېكىندۇرىدۇ، ھىلقى قارا يوپۇقنى ئېلىپ كېلىپ بادامخانغا ياپماق بولىدۇ... تالادىن ئايالنىڭ "قولۇڭنى تارت!" دېگەن قاتتىق ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، ھەممە شۇ ياققا قارايدۇ...)

ئامانىنساخان: (ئوز ۋاقتىغا خاس چىرايلىق ـ ئىخچام ھەربىچە كىيىنىگەن، بېلىدە سەدەپ ساپلىق خەنجەر، ئىكىكى ئايال ياساۋۇل كەينىدە، ئۇ جىددى مېڭىپ كېلىپ ياساۋۇللارنىڭ قولىدىكى يوپۇقنى ئېلىپ ئىرغىتىپ تاشلايدۇ) بادامخان دوستۇم! (بادامخانغا قۇچاق ئاچىدۇ. مىرزا ئېلى چوچۇپ ئورنىدىن قوپىدۇ).

بادامخان: ئاھ دوستۇم! (ئوزىنى ئامانىنساخانغا تاشلاپ يىغلايدۇ...)

ئامانىنساخان: يىغلىمائىڭ بادامخان، يىغلىمائىڭ. (بادامخانىنىڭ بېشىنى سلاپ چوڭۇتىدۇ. كېيىن مىرزا ئېلىغا قاراپ) رەھمەت قېنى!

مىرزا ئېلى: مېنى كەچۈرگەيلا خېنىم، ئۇ، دارغا ئېسىلدى (تازىم قىلىدۇ. بادامخان ھوكىرەپ يىغلايدۇ).

ئامانىنساخان: (غەزەپ بىلەن) نىمە ئۈچۈن؟!

مىرزا ئېلى: خانلىق مەدرىسكە ئوت قويغانلىغى ئۈچۈن ھەم دىنغا قارشى بىدئەت ناخشىلارنى ئېيتقانلىغى ئۈچۈن.

ئامانىنساخان: مەدرىسكە ئوت قويغانىنىڭ قانداق دەللىلى بار؟

مىرزا ئېلى: بىللە ئوت قويغانلار ئىقرار قىلدى.

ئامانىنساخان: مەن ئوزەم ئۆلاردىن سورايمەن.

مىرزا ئېلى: ئۆلارمۇ دارغا ئېسىلدى.

ئامانىنساخان: ئوردا سانايى نەفسەسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار قىلىشقا كىمنىڭ ھەددى بارىكەن؟

مىرزا ئېلى: ئۆلار مۇقام رەتلەيمىز دەپ دىنىغا قارشى ئىشلارنى قىلغان.

ئامانىنساخان: باش ۋەزىر! سىزنىڭ نەزىرىڭىزدە سۆلتان بارمۇ، زادى!

مىرزا ئېلى: پەقىر سۆلتان جاناپلىرىنىڭ قۇلى مەن، ئاغچا خېنىم.

بۇ ئىش باش مەسلىھەتچى ئىشان ھەزرىتىمنىڭ قارارى....

ئاماننىساخان: ھە، شۇنداقمۇ؟...سىلەر بۇ رەزىل ئويۇنۇڭلار ئۈچۈن سۇلتان قەشقەردىن قايتقاندىن كېيىن جاۋاپ بېرىسىلەر، تېخى!...بادامخان، جۇرۇڭ، كەتتۇق (بادامخاننى قولتۇقلاپ ماڭىدۇ. ئۇسۇلچى قىزلار ئاماننىساخاننىڭ ئالدىنى توسىدۇ).

قىزلار: بىزنىمۇ ئەپ كەتسىلە، خان ئاچا! (يالۇۋرىدۇ)

ئاماننىساخان: جۇرۇڭلار! (ھەمىسى چىقىپ كېتىدۇ. مىرزا ئېلى نىمە قىلىشنى بىلەلمەي، قاراپلا قالىدۇ...)

ئېلى پاششاپ: (ھودۇقۇپ كىرىدۇ) نىمە گەپ، ئاۋۇ خېنىمنىڭ غەزىۋى چوڭغۇ؟

مىرزا ئېلى: نىمە بولاتتى، رەھىمەتنىڭ ئىشى، بادامنى تارتىپ كەتتى...

پاششاپ: ئاپىلاھۇئەكبەر!.....زادى مۇشۇ ئىشنى ئالدىراپ قىلىپ قويدۇق دېگەن ئىدىم.

مىرزا ئېلى: بولدى، ئىش ئۇتتى. خانلىق مەدرىسكە ئوت قويۇش ئىشى ئاشكارا بولمىسا بولدى.

پاششاپ: ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، بۇ ئىش ناھايىتى پۇختا قىلىنغان. پاش بولمايدۇ. ئاتالمىش ئوت قويغۇچىلارنىڭ ھەممىسى يوقتىلدى.

مىرزا ئېلى: رەھمەت توغرىسىدىكى گۇۋاچىلار چىكمۇ؟

پاششاپ: چىكى، ئۇلارنىڭ يۇرىگى مېنىڭ قولۇمدا.

مىرزا ئېلى: يەنە پۇختىلاش كېرەك. ئىش قىلىپ ئاشكارا بولۇپ قالمىسۇن. بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى. سۇلتان قەشقەردىن قايتقىچە ئاساسىي ئىشنى ئورۇنلاپ بولۇش لازىم.

پاششاپ: خاتىرجەم بولسىلا، باش ۋەزىر. ئىشان ھەزرىتىم قانداق، چىكىمۇ؟

مىرزا ئىلى: بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئىشان ھەزرىتىمنىڭ قارارى بىلەن بولغان تۇرسا. ئىشانىدا گەپ يوق. ئەمما، ئىش پاش بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىدۇ. ئۇنىڭ تۇتقان-پۇتكىنى ئالىلا، دىسن. شۇڭا بىزنىڭ بىر قولىمىزدا دىن، بىر قولىمىزدا قىلىچ بولۇشى كېرەك. ئومەر بىلەن ئامانىساخاننىڭ ئىشىنى ھەل قىلساق، خانىنىڭ قانات-قولى قىرقىلىدۇ.

ئىلى پاششاپ: شۇنداق، ئەلۋەتتە. (بېشىنى مىرزا ئىلىگە يېقىن ئەپ كېلىپ خۇپيانە قىلىپ سوزلەيدۇ) تازا كېلىشكەن قىلىچۋاز ئىككى يىگىتنى تەييارلاپ قويىدۇم. ئەمدى چارە ھەم ۋاقىتنى ئويلىنىش كېرەك.

مىرزا ئىلى: چارە، ۋاقىت... (قوشۇمسىنى تۇرۇپ ساقىلىنى سىلاپ ئويلايدۇ) كېچىدە، بۇگۈن كېچىسى. ئۇخلاپ ياتقاندا...يول ئۇستىدە... (ئۇ بىر نەرسە تاپقاندەك چىرايى ئېچىلىدۇ) ۋاقىت بولسا...، ئىش قىلىپ چاپسانراق ئولگىنى ياخشى.

ئىلى پاششاپ: ئىش بەك يوشۇرۇن قىلىندۇ، پۇختا ئورۇنلاشتۇرۇدۇم، نامەلۇم ئادەملەر ئومەرنى ئولتۇرۇپ ئويىنى بۇلاپ كېتىدۇ-دە، ئەلۋەتتە. مۇقاملارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

مەھرەم: (مىرزا ئىلىنىڭ مەھرىمى كىرىدۇ) يادىگار خېنىم قەدەم تەشرىپ قىلدى! (ئىككىسى چاپسان قوپۇپ ئالدىراپ ئىشىككە ماڭىدۇ...)

يادىگار خېنىم: (ئالىپتە كىينىگەن، بېشىغا نېپىز ھال ياغلىق ئارتقان، ئارقىسىدا توت نەپەر خىزمەتچى قىز بىلە كىرىدۇ) ھا-ھا-ھا...

بىمەھەل كەلدىمۇ جانابى باش ۋەزىر؟ شۇنداق، تاسادىپى ئەھۋاللارنى دائىم ئەستە تۇتۇش كېرەك...ھا...پاششاپ بەگمۇ بارىكەن (مىرزا ئېلىنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، بېشىدىكى ياغلىقتا قول سۈرىدۇ، بىر قىز دەرھال كېلىپ ياغلىقنى ئالىدۇ. ياسىنىشى ۋە گۈزەل - ھاكاۋۇر چىرايى تېخىمۇ ئوچۇق كورۇنىدۇ) پاششاپ بەگ! پاششاپلىق جايىدىمۇ؟ ماڭا قارا‌ڭ، سىزدە ئازراق ھودۇقۇش بارمۇ، نېمە؟ ۋاي يەي، پاششاپقا بۇ ئىش ياراشمايدۇ. مىرزا ئېلى تاغاي جاناپلىرىغا قارا‌ڭ، ئۇستىگە تاغ يېقىلسىمۇ پەرۋا قىلمايدۇ (كۈلىدۇ). سىزنىڭ قولىڭىزدا ئاشۇنچە ھوقۇق ۋە ساقچى، ئەسكەرلەر تۇرۇقلۇق، نېمىدىن قورقىسىز؟ (كۈلىدۇ). ھوقۇق كېچىكلىك قىلمۇاتامدۇ، يە؟ (كۈلىدۇ) ئورلەشكىمۇ بولىدۇ...ئەمما، پەلەمپەيدىن يۇقۇرىغا چىقىشتا بەل چىڭ بولۇش كېرەك. ھا - ھا - ھا...

ئېلى پاششاپ: ئىلتىپاتلىرىغا تەشەككۈر، چوڭ ئاغچا جېنىم. (قوپۇپ ئېگىلىدۇ) خېنىمنىڭ مەرھىمىتى تۇرغان يەردە پەقەت ھەچنىمىدىن قورقمايمەن...مەن ياناي، باش ۋەزىر جاناپلىرى.

مىرزا ئېلى: مەيلى...

يادىگار خېنىم: پاششاپ بەگ يۈرەكسىز يولۋاس بولغانىدىن، غەيرەتلىك ئېشەك بولغان ياخشى، گايىدا ئېشەك ھاڭراپ يولۋاسنى قاچۇرالايدۇ، بىلدىڭىزمۇ؟ ھا - ھا - ھا...خوش پاششاپ (پاششاپ ئېگىلىپ تازىم بىلەن خوشلىشىپ چىقىدۇ. يادىگار خېنىمنىڭ ئىشارىتى بىلەن قىزلار چىقىدۇ).

مىرزا ئېلى: خېنىم.....

يادىگار خېنىم: ھەم، خېنىم...بىر قەلەندەر سازەندىگە كۈچى يەتمەي

تېخى باش ۋەزىر ئىمىش. بىردەم تۇرۇپ "جېنىم"مۇ دەيلا هەرقاچان، ها-ها-ها...

مىرزا ئېلى: كۇچى يەتمەسلىك مەسلىسى ئەمەس، ياخشىراق ئويلاشقان ياخشى...

يادىگار خېنىم: جاناپلىرى ئويلىشىپ بولغىچە سۇلتان كېلىپ بولىدۇ. ئاندىن ئىشلىرى غالتەككە چىقىدۇ (كۇلىدۇ).

مىرزا ئېلى: يوقسۇ، ئۇنىڭغىچە قالمايمىز، پاششاپ بەگ تەييارلاندى.

يادىگار خېنىم: بۇ تازا بىر توخۇ يۇرەكقۇ. چاپىغىنى ئالمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ قويمىسۇن، يەنە.

مىرزا ئېلى: ئۇزلىرىنىڭ ئالدىدا بىرئاز سۇر باسقانغا ئوخشايدۇ. خېلى جېنى باز ئادەم...

يادىگار خېنىم: ئەگەر چاندۇرغىدەك بولسا، بۇنىمۇ جايلاش كېرەك. ماڭا قارامۇ. (بىراقلا چىرايىنى ئۇزگەرتىپ، قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ، مىرزا ئېلىگە ئېگىلىدۇ) سىزگە قىدىر، ئومەر توسالغۇ بولسا، ماڭا ئامانىسا...! ئۇ سۇلتاننى ئۇزىگە شۇنداق تارتىپ ئالدىكى، ئۇنى يوقاتماي، سۇلتاننى ئۇنىڭدىن يانىدۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس...ھىلىقى رەھىمەت بىلەن بادامنىڭ ئىشى ھەل بولدى-دە.

مىرزا ئېلى: ھە، شۇنداق، ھەل بولغاندەك قىلغان ئىدى. لېكىن... ئىش چاتاقراق. بايا ئامانىسا كېلىپ بادامنى ئەپ كەتتى.

يادىگار خېنىم: ھە، ئەپ كەتتى؟ بادامنىڭ مېغىزىنى چاقالماي قاپلا-دە، ها-ها-ها-...توخۇ يۇرەك، بېرەمدىغان ئۇنى!

مىرزا ئېلى: ئىلاجسىم يوق، تېخى ئۇ، رەھىمەتنى سۇرۇشتە قىلىۋاتىدۇ.

يادنگار خېنىم: ئىش پۈختا قىلىنغان بولسا، چىك تۇرۇش كېرەك. ئۇلار يەنە سەنئەت، مۇقام دەپ دىنغا قارشى چىقىۋاتىدىغۇ. ئىشانىنىڭ ھاسسىنى ئىشلىتىش لازىم. رەھمەت مەدرىسكە ئوت قويغۇچى ئەمەسمۇ؟! ھە، چوك قىلىتاق تەييارلاندىمۇ، بولدى.

مىرزا ئېلى: ئومەرنى جايلاش ئىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئەما ئاماننىسانىك مەسلىسگە قول سېلىش تەسرەك تۇرىدۇ.

يادنگار خېنىم: ئاماننىسا...(قويۇپ ئويدە ئايلىنىدۇ) ئاماننىسا... (كېلىپ مىرزا ئېلىنىڭ ئالدىدا توختايدۇ) ئاماننىسانىك ئىشىنى ماڭا قويۇپ بېرىك. ئۇ تېخى سۇلتانغا بىر شاھزادە تۇغۇپ بەرمەكچى ئىمىش. مەن ئۇنى شۇنداق جايلايمەنكى، ئاشۇ بولمىش شاھزادىسى بىلەن بىللە ئۇنى مەجبۇ تاشلايمەن (غەزەپ بىلەن ئىككى قولىدا بىر نېمىنى مەجغاندەك قىلىدۇ) ئەنە شۇنىدىن كېيىن سۇلتان قانداق قىلارىكىن؟ ھا، ھا، ھا...خوش، باش ۋەزىر جاناپلىرى، مەن كەتتىم (ئۇ ئىشككە ماڭىدۇ. قىز كىرىپ ياغلىغىنى بېشىغا سالىدۇ. مىرزا ئېلى ئۇزىتىدۇ) خوش، جانابى باش ۋەزىر (ئۇ كەينىگە يېرىم بۇرۇلۇپ مىرزا ئېلىگە قاراپ نازلىق كۇلۇمسىرەيدۇ، مىرزا ئېلى قوللىرىنى مەيدىسگە قويۇپ كۇلۇپ باش ئېگىدۇ).

ـــ پەردە چۈشىدۇ.

بەشنچى پەردە
ئىككىنچى كورۇنۇش سۇيىقەست

[بىر ئاي كېيىن.
[ئاماننىساخاننىڭ ئىشخانىسى. سۇپىدا ئاماننىساخان "راك"نىڭ نۇسخا ئاھاڭىدا مۇڭلىنىپ تەمبۇر چېلىپ ئولتۇرغاندا پەردە ئېچىلىدۇ. تەمبۇرنى تەسرلىك چالىدۇ. كېيىن ئۇ تەمبۇرنى قويۇپ، ئورنىدىن قوپۇپ، كىرىپ كەلگەن قىدىرخان بىلەن سالاملىشىدۇ.

ئاماننىساخان: مەرھەمەت ئولتۇرسىلا (ئولتۇرۇشىدۇ ۋە قولتۇغىدىن ئىككى كىتابنى ئېلىپ شىرەگە قويىدۇ.) ئومەر ئۇستا چوڭ خەۋپتىن قۇتۇلۇپ قالدى، خۇدا ساقلىدى. يەنە رەتلەنگەن مۇقاملارمۇ ساقلىنىپ قالدى. ئۇلار بىزنى بىر سازەندە ئۇستازدىن ۋە مۇقامنىڭ بارلىق ھوججەتلىرىدىن ئايرىماقچى ئىدى، قولدىن كەلمىدى. ئەمما ئۇلار پەيلىدىن يانمايدۇ.

قىدىرخان: ئۇلارنىڭ قارا نىيىتى باشلاندى. ھوشيار بولۇش لازىم. ئاخشام ئومەر سازەندىنىڭ ھويلىسىغا ئالدىن مۇھاپىزەتنى ئۈيۇشتۇرغىنىمىز ياخشى بولغان. ئۇلار ئومەر ئۇستازغا قەست قىلمەن دەپ ئوزى كولىغان ئورىغا ئوزى چۈشتى. (شىرەدىكى باشقا بىر كىتابنى ئېلىپ) ھە، بۇ شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى يېتەرسىز بولغاندىن باشقا، بۇلاردا تىل جەھەتتىمۇ مەسىلە جىقراق.

ئاماننىساخان: شۇنداق. بىزنىڭ بەزى شائىرلىرىمىز ئەرەپ، فارىس شائىرلىرىغلا يېپىشۋالىدۇ. نىزامى، فىردەۋسى، جامى...

ئۇلار بىز ئۇگىنىشىمىز لازىم بولغان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىملار. لېكىن، بىزنىڭ ئۇيغۇرلاردىن چىققان مۇتەپەككۇر، ئالىم، يازغۇچىلىرىمىزمۇ ئىلگىرىلا شېرىيەت بابىدا كامالىغا يەتكەن. قەدىمقىلارنى قويۇپ تۇرۇپ، كېيىنكى ئەسىرلەردىكى ئالىم-شائىرلىرىمىزنى ئالساق، مەسىلەن، فارابى، مەھمۇت قەشقىرى، يۈسۈپ بالاساغۇن، ئاتايى، سەيخى، سارايى ۋە باشقىلار... ئەبۇ نەسىر فارابى يالغۇز ئۇلۇغ شائىر بولۇپلا قالماستىن، ئۇ كىشى بىر مۇتەپەككۇر ئالىم، پەيلاسوپ. ئۇ كىشىنىڭ مۇنداق بىر شېئىرى يادىمدا بار: (ئويلاپ يادقا ئوقۇيدۇ)

پىشمايمەن سىرى ۋۇجۇدخام قالدى ئالىمم ئۇز پېتى،
يا تېشىلمەي گەۋھىرى ھەم قالدى ئالەم ئۇز پېتى.

گەر ئەقىل يورۇق چېچىپ ھەر كىم ئاڭا مەنە ئەيتسىمۇ،
ئەسلى چىن تەسۋىرىدىن كەم قالدى ئالەم ئۇز پېتى.

قەدىرخان: ھە، ھەقىقەتەن پەيلاسوپ ئالىم: (ئويلاپ شېئىرنىڭ ئاخىرقى قۇرىنى تەكرارلايدۇ) "ئەسلى چىن تەسۋىرىدىن كەم قالدى ئالەم ئۇز پېتى." شۇنداق، فارابى ئالەم قانۇنىيەتلىرىنى بىلىشتە خېلى ماھارەت كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما، ئۇزىدىن ئىلگىرىكى ۋە ئۇزىگە زامانداش پەيلاسوپلارنىڭ جۈملىدىن ئۇزىنىڭ ئالەم سىرىنى تېخى ئاچالمايلا قالغانلىغىدىن ئارماندا قالغان، ھەقىقەتەن شۇنداق. لېكىن، "ئالەم ئۇز پېتى" قالمايدۇ. ئاڭا پىكىر تەرەققى قىلدۇ، شەيئىلەر تەرەققى قىلدۇ،

ئالەمنىڭ سىرىنمۇ ئېچىلىدۇ. ھە، ئامانىنساخان (شەرەدىكى كىتاپلارنى قولىغا ئالدۇ) ئوزلىرىنىڭ بۇ كىتاپلىرىنى كورۇپ تۇگەتىشنى كېچىكتۇردۇم، ئەپۇ قىلغايلا، ئوزلىرىنى يېتىشكەن ئالىم دىيىشكە ھەقىقىم بار، ھەر ئىككىلا كىتاپ ياخشى يېزىلغان. خۇسۇسەن «دىۋان نەفسى» (كىتاپنى كورستىدۇ) دىكى ئىدرەك ۋە ماھارەتلىرى مېنى قايىل قىلدى، «ئەخلاقى جەمىيلىيە» (يەنە بىر كىتاپنى قولىغا ئالدۇ)مۇ ئوخشاشلا يۇقۇرى قىممەتكە ئىگە. بۇ كىتاپلارنى باستۇرۇش لازىم.

ئامانىنساخان: بۇ كىتاپلارنى مېنىڭچە پىشقان ئەسەر دىيىشكە ئەرزىمەيدۇ. مەن ئوزەم قانائەتلەنمەيمەن، ئەگەردە مەلۇم ئۇتۇق بار، دىيىلسە، ئۇ جاناپلىرىنىڭ غەمخورلۇغى ۋە تەربىيىسىدىن ئايرىلمايدۇ. ئوزلىرىنىڭ «دىۋان قىدىر» ناملىق مەشھۇر ئەسەرلىرى ماڭا چوڭ ياردەم بەردى.

قىدىرخان: ھە، ئۇ بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، پەقەر ئاخىرقى ئومىرىدە ئوزلىرىدەك ياش، بولۇپمۇ ئايال ئالىمنى كورەلىگىنىم ئۇچۇن زىيادە خۇرسەن مەن.

ئامانىنساخان: ۋاي، ياماں كوتىرىۋەتتىلە ئۇستاز، "ئالىم" مەرتىۋىسىگە يېتەلىسەك ياخشى بولاتتىغۇ!

قىدىرخان: "ئالىم"لىق ئاسماندىن چۇشمەيدۇ، كىشىنىڭ ئەستايىدىل تىرىشچانلىغىغا باغلىق. بىلىم ئىلىمنى سويگۇچىگە باش ئېگىدۇ، ھورۇنىنى، ھاكاۋۇرنى يات كورىدۇ؛ ساختىپەز بىلەن بولسا ھەرگىز چىقىشالمايدۇ. ئوزلىرى ئىلىمگە مۇھەببەت باغلىغان ئىسىل پەزىلەتلەرگە ئىگە بولغانلىقلىرى ئۇچۇن "ئالىم"لىق مەرتىۋىسىگە يەتتىلە. قىزىم، سىلە بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ

غۇرۇرى، (بىر خىل ھاياجان ۋە ھورمەت بىلەن سوزلەيدۇ) بۇ ئىككى كىتابنى ئەشىر قىلىشقا رۇخسەت قىلسىلا.

ئاماننىساخان: ماڭا بەرگەن ئىلھاملىرىغا مىڭلارچە تەشەككۇر، ئۇستازىم (تازىم قىلىدۇ). ئەشىر ئالدىدىن يەنە بىر قېتىم كورۇپ چىقاي، سۆلتانمۇ ئاخىرقى نۇسخىسىنى كورەي دىگەن ئىدى. ئاۋال، بەلكى دەرھال "مۇقام" كىتاۋىنى باستۇرساق دەيمەن.

قەدىرخان: ئۇ توغرا، بۇ كىتاپلارنىمۇ باستۇرىمىز، ھە، راست، سۆلتان تېزراق قايتسا بولار ئىدى.

ئاماننىساخان: مەن خەت يازدىم. قايتىپ قالار. ھازىر ئەھۋال بارغانسېرى جىددىلەشمەكتە، سۇيىقەست ھەركىتى باشلاندى، رەھمەتنى ئولتۇرۇش، ئۇنىڭدىن كېيىن ئومەر ئۇستازغا قەست قىلىش، سەنايى نەفسىمزنى تاقاش...

قەدىرخان: شۇنداق، ئەھۋال جىددى. خانىلىق مەدرىسكە ئوت قويۇش دىگەن نىمىنى ئويدۇرۇپ چىقىش پۈتۈن سۇيىقەستنىڭ باشلىنىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. مېنىڭچە، ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگەپ قالمايدۇ. بىز ھوشيار بوللىلى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلىم-مەرىپەت ئىشمىزنىمۇ توختاتمايلى، مەسىلەن: ئەدىبىيات-سەنئەت، مۇقام تەتقىقاتىدا ئۇتۇغمىز بار. بۇنىڭدىن قانائەتلەنىشكە بولمايدۇ، ئۇلار دىنغا قارشىلىق دىگەن بوھتان بىلەن ئۇنى يوقاتماقچى، بىز ئۇنى داۋاملاشتۇرۇشىمىز لازىم.

ئاماننىساخان: مۇقامنى تەتقىق قىلىشنىڭ نەتىجىسى، ئۇتۇغمۇ جاناپلىرىنىڭ يېتەكچىلىگىنىڭ نەتىجىسى. ئومەر سازەندە جاناپلىرىمۇ جىق كۆچ چىقاردى، مۇلاھىزە قىلىشمىزچە، مۇقام ئون ئىككىگە يەتتى، توققۇز مۇقام رەتلەندى، ئاساسەن تولۇقلاندى،

داۋاملىق تولۇقلاش لازىم، يەنە ئۇچ مۇقامنىڭ ئاساسى بار، ئەمما كەم حايلىرى جىق، داۋاملىق ئىشلەش كېرەك. يەنە شۇ نەرسە مەلۇم بولدىكى، ئۇيغۇر مۇقامغا ئەگىشىپ، ئورتا ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەزى مىللەتلەرنىڭ مۇقام-لىرىمۇ مەيدانغا چىققان، ئەمما مەيلى سان، سۈپەت جەھەتتىن ياكى تۈزۈلۈش جەھەتتىن بولسۇن، بىزنىڭ مۇقامغا يەتمەيدۇ. شۇنداق، ئۇيغۇر مۇقامىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولغاچقا، تەرەققى-ياتىمۇ خېلى ياخشى. مۇقاملارنىڭ تىلىنىمۇ ئويلىنىش لازىم، ئورتا ئاسىيادىكى باشقا مىللەت شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن كورە، ئاۋال، ئوز شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىدىن كىرگۈزۈلسە ياخشى.

قاۋۇل مىرزا: (خوشال كىرىدۇ) سالام قىدىرخان تاغا، خېنىمنىڭ تەنلىرى ساق بولسۇن. (ئاماننىساخانغا قاراپ) ئوزلىرىگە خوش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم، (يانچۇغىدا بىر نىمە يوشۇرىدۇ) سۇيۇنچە بەرسىلە.

ئومەر سازەندە: (كىرىدۇ)، ھە، سۇيۇنچە؟ خوش خەۋەر بولسا ئەل-ۋەتتە سۇيۇنچە بېرىش كېرەك (سالاملىشىدۇ).

ئاماننىساخان: ئولتۇرسىلا ئۇستاز، ۋاي نىمە بولاتتى. قەشقەردىن خەۋەر كەلگەندۇ ھەرقاچان.

قاۋۇل مىرزا: ئىش قىلىپ خوش خەۋەر، سۇيۇنچە بەرسىلە!

ئاماننىساخان: ئىككى تاقا بەقسەم.

قاۋۇل مىرزا: ھەببەللى، مانا (يانچۇغىدىن خەتنى چىقىرىپ بېرىدۇ. باشقىلارمۇ قارىشىدۇ).

ئاماننىساخان: ھە، سۇلتاندىن كەلگەن خەت، (ئېچىپ ئاۋال ئىچىدە ئوقۇيدۇ، كېيىن باشقىلارغا ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئوقۇپ بېرىدۇ) مانا مۇنداق

يېزىپتۇ: "..... سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىنى زىيارەت قىلىش مەنده چوڭ تەسىر قالدۇردى. خۇسۇسەن، خانىنىڭ تەزكىرىنى كورگەندىن كېيىن، بىزنىڭ ئۇ كىشىنىڭ ئالى خىسلىتىدىن، خەلقپەرۋەرلىگىدىن، ۋەتەنپەرۋەرلىگىدىن، قەھرىمانلىغىدىن ئۇگىنىدىغان جايلىرىمىز جىق ئىكەن دەپ قالدىم....." هه، يەنه مۇنداق دەپتۇ: "قەشقەر ۋالىسىنىڭ ئىشى يامان ئەمەس، ئەمما، پۇخرالار هامان ئېغىر قىينىچىلىقتا ياشىماقتا، دىنىي خۇراپاتلىقنىڭ بولۇپمۇ ئىشان-سوپىچىلىقنىڭ كىشىلەرگە سېلىۋاتقان روهىي كىشىنى... شۇنداق، بۇ روهىي كىشەن سىياسى، ئىقتىسادىي كىشەننى چىڭىتماقتا..."

قىدىرخان: ياخشى پىكىر، يېڭى تونۇش، ئالى جاناپ تونۇش.

ئۇمەر سازەندە: بىزنىڭ سۇلتانىمىز پۇخرا غا يېقىنلاشسا نىمە دىگەن ياخشى. تۇرمۇش—ئۇلۇغ مەكتەپ. ئۇ هەرقانداق مەكتەپ بېرەلمەيدىغان بىلىمنى بېرىدۇ، هه، يەنه نىمه دەپتۇ؟

ئامانىساخان: يەنه بىرەر ئايدىن كېيىن قايتىمەن دەپتۇ. ئوزىنىڭ نىمىشكىمۇ كوڭلى ئەنسىرەۋاتقىنىنى، قايتىشقا ئالدىراۋاتقانلىغىنى يېزىپتۇ. قالغىنى باشقا گەپلەر.....

قاۋۇل ھىرزا: ئاشۇ "باشقا گەپلەر"نىڭ ئىچىده بىر بېيىت بارده قىلىدۇ، ئەنه (بىگز قولى بىلەن خەتنى كورستىدۇ). بىزنىڭ ئاڭلىشىمىزغا بولامدىكىن؟

ئامانىساخان: هه، بۇمۇ؟ مەيلى، بولىدۇ (ئوقۇيدۇ).

"ئەي پەيكى سابا مېنىڭ بايانىم يەتكۇز،
يارىمغا نىياز ئىلە سالامىم يەتكۇز،
گەر سۇبهى ۋە شام قېشىغە يەتسەڭ،

ئەلۋەتتە ئاڭا سۇبھى-شانىم يەتكۈز"

(ئۇ، ئىزا ئارىلاش كۇلدۇ، باشقىلارمۇ كۇلۇشىدۇ.)

قەدىرخان: شائىر دېگەن قولىغا قەلەم ئالسا، شېئىر يازماي تۇرالمايدۇ، سۇلتان غەزەلدىن قالسا، رۇبائىنى ياخشى كۆرىدۇ.

ئاماننىساخان: (بىر قولى بىلەن مەيدىسىنى باسىدۇ، ساقلىغى ياخشى ئەمەسلىكىنى سېزىدۇ) قاۋۇل مىرزا، مەجەزىم ناچارراق تۇرىدۇ. بىر تەۋپ چاقىرتامسىزكىن (قاۋۇل مىرزا چىقىپ كېتىدۇ).

قەدىرخان: راست، چىرايلىرى ئانچە ياخشى ئەمەس، دېققەت قىلسىلا (قاۋۇل مىرزا قايتىپ كىرىدۇ). راستلا، جانابى ئومەر، سالامەتلىكلىرى قانداق؟

ئومەر سازەندە: ياخشى، رەھمەت، ھېچ گەپ يوق. ئاماننىسا خېنىمنىڭ مەرھىمىتى ۋە سەردارنىڭ نەۋكەرلىرى بولمىغان بولسا،.....

سەردار: (كىرىدۇ ۋە ئاماننىشىپ جىددى قىياپەتتە ئولتۇرىدۇ) بۇ ئىشلار ئوتتى. يەنە قانداق ئىشلار بولۇشىنى ئويلىشىش كېرەك. سۇلتان كەلسۇن، چاپسانراق كەلگىنى ياخشى. (باشقىلار دېققەت قىلىدۇ) بىز بەك بىغەم بولۇپ قاپتىمىز.

ئاماننىساخان: (ئەندىشە بىلەن) يېڭى خەۋەر بارمۇ؟

سەردار: (بېشىنى ئېگىپ خۇپىيانە سوزلەيدۇ) سۇيىقەست خەنجىرىنىڭ ئۇچى سۇلتانغا قارىتىلغان (ھەممە چوچۈيدۇ)، كېيىن ئوزلىرى، ئاندىن قالسا باشقىلىرىمىز. ئىشنىڭ باشلىنىشى ئومەر سازەندىنى ئولتۇرۇپ مۇقامنى كويدۇرۇش، ئاندىن كېيىن.....

ئاماننىساخان: ئەبلەخلەر.

قەدىرخان: ھە، ھە، ئىش مۇنداق دەڭ؟!

سەردار: (قاۋۇلغا قاراپ) چاپسان خانغا كىشى چاپىتۇرۇش لازىم. بىر پارچە خەت يېزىڭ، يوپۇرغا-تېرىم بىلەن قايتىشنى تەۋسىيە قىلىڭ. چوڭ يول خەتەرلىك. مەن سۇلتاننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەر ئەۋەتىمەن، خېنىم، ئوزلىرى سۇلتان قايتقىچە تالا-تۈزگە چىقمىسلا، مۇھاپىزەتنى كۆچەيتىمىز. يانلىرىدىكى خادىملاردىن هۇشيار بولسىلا..... قاۋۇل مىرزا، سىز ئوردا ئىچىدە ئەهۋالنى جىددى كۆزىتىڭ، خېنىمنىڭ بىخەتەرلىگىگە هەممىز مەسئۇل بولۇشىمىز كېرەك.

قىدىرخان: ئاماننىسا خېنىم، ئەهۋال هازىر مۇشۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىكەن، بىز ئېهتىيات بىلەن ئىش كورۇشىمىز كېرەك. ئىشان يەنە دىننى دەستەك قىلىپ چىقىپ، كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇشى مۇمكىن. سەردارنىڭ تەدبىرى ياخشى. بىز سۇلتانىنىڭ ساق-سالامەت كېلىشىنى كۈتەيلى هەم هۇشيار تۇرايلى. سۇلتان كەلگەندە ئىشلارنى تۈپتىن هەل قىلىش لازىم. هازىرچە بەزى زىيانلاردىن كوز يۇمۇش كېرەك.

سەردار: توغرا گەپ، "سەبرى قىلسا غوردىن هالۋا پۈتەر". هەم سەبرى قىلىش، هەم هۇشيار بولۇش كېرەك.

ئاماننىساخان: هەربى ئىشلار...

سەردار: هەربى ئىشلاردىن خېنىم خاتىرجەم بولغاي، زورۇر تەدبىرلەر قوللىنىلدى.

ئاماننىساخان: خوپ، سەردار شۇنداق بولسۇن، سۇلتانىغا دەرهال كىشى چاپتۇرۇڭلار، هەممەيلەن هۇشيار بولىلى. (ئورنىدىن قوپىدۇ) مەن بىر ئاز دەم ئالاي. (باشقىلار ئامانلىشىپ چىقىشىدۇ. بادامخان كىرىدۇ) بادامخان، مىجەزىم يوق تۇرىدۇ. تۈپ

كەلمەكچى (ئىچكىرى كىرىپ كېتىدۇ. بىر خىزمەتچى قىز چىقىدۇ).

بادامخان: (قىزغا) ھىلىقى بۇيۇق تېۋىپ كەلمەكچى، ساقلاپ تۇرسۇن (ئۇنىڭ ئىچكىرىگە كىرىدۇ). (قىز ئامانىنساخان ياتقان يولەنگۈچ كارۋاتنى تۈزىتىدۇ).

بۇۋى تېۋىپ: (تالادىن سوزلەپ كىرىدۇ) ياشاللا، جىمى بەندىگنى ئامان قىلغىن، ئۇنى، ھېرىپ ھالىم قالمىدى (دوختاقلاپ مېڭىپ بېلىگە مۇشتلايدۇ).

قىز: (قارشى ئالىدۇ) كەلسىلە ئانا، ئولتۇرسىلا (ئۇنى يولەپ ئولتۇرغۇزىدۇ).

بۇۋى: رەھمەت بالام. بەلەن قىز ئىكەنسەن، مەنمۇ سەندەك ۋاقتىمدا بەك ئۇز ئىدىم. قارا، ئەمدى نىمە بولۇپ كەتتىم.

قىز: ھىلىمۇ ئۇز تۇرۇپلا (ئۇنىڭ سەت بەشرىسىگە قاراپ، ئاغزىنى قولى بىلەن توسۇپ كۈلىدۇ).

بۇۋى: ھە، شۇنى دېگىنا، سەن خېلى ئادەم تونۇيدىكەنسەن. ھەي، خېنىم ساقسز بولۇپ قالدى دەيدىغۇ؟

قىز: ھە، بىر ئاز تاۋى يوق. (چاي قۇيىدۇ) سىلە چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ تۇرسىلا. مەن خېنىمغا خەۋەر قىلاي (كىرىپ كېتىدۇ).

يادىگار خېنىم: (ئىچكىركى ئويدىن چىقىدۇ ئەتراپقا قارايدۇ) ھە، بۇۋىم كەپ قاپلا...

بۇۋى: چوڭ ئاغچا خېنىمنىڭ ئومرى زىيادە بولغاي (ئېگىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: ھە، شۇنداق بولغاي، ئۇنى خۇدا بىلىدۇ (يەنە ئەتراپقا قارايدۇ، كېيىن بۇۋىگە يېقىن كېلىپ جىددى سوزلەيدۇ). ھە، قېرى، مەن ساڭا ئېيتقان سوز ئېسىڭدە بارمۇ؟ مانا پۇرسەت كەلدى.

بۇۋى: (تىترەيدۇ) ۋاي خېنىم، مېنىڭ ئون بېشىم يوق، قورقمەن...
(قىز ئىچكىركى ئويىنىڭ ئىشىگىدىن چىقىۋېتىپ نەمىنىدۇ ئاغلاپ قالىدۇ، چېكىنىدۇ ۋە پەردىگە يوشۇرۇنۇپ ماراپدۇ.)

يادنگار خېنىم: قورقما، مەن بار، ھەر بالا بولسا مەن قۇتقۇزىمەن. (يېنىدىكى بىر خالتا ئالتۇننى ئېلىپ بۇۋىگە بېرىدۇ) كېيىن، نەمە كېرەك بولسا مەندىن سوراڭ.

بۇۋى: (خالتىنى ئېلىپ كوزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ، خوشاللىغىدا نەمە قىلىشنى بىلەلمەيدۇ) خېنىم... چوڭ ئاغچا خېنىم... بىراق مەن، ھەچنەمە ئېلىپ كەلمىگەن ئىدىم.

يادنگار خېنىم: مانا، مەنىدە بار (دورا سېلىنغان كىچىك شىشىنى بۇۋىگە بېرىدۇ)، ئۇنىڭغا بېرىدىغان دورىنىڭ ئىچىگە قوشۇۋەتسەڭلا بولدى. (بۇۋى شىشىنى رومىلىنىڭ ئۇچىغا تۇگىدۇ. قىز كورۇپ ئاۋازىنى ئىچىگە تارتىپ چوچۇيدۇ. بارمىغىنى چىشلەپ، يەنە دەققەت قىلىدۇ). مەن كەتتىم... ھودۇقما... (چقپ كېتىدۇ).

ئاماننساخان: (چقپ قىزنىڭ قىياپىتىگە دەققەت قىلىدۇ) ھەي، نەمە بولدى سىزگە؟

قىز: يوقسۇ، خان ئاچا، ھەچنەمە بولمىدى...

ئاماننساخان: تىۋىپ كەلدىمۇ؟

قىز: كەلدى ئەينە....

ئاماننساخان: ھە، بۇۋىم، بۇيان كەپلا (ئۇ تەرەپكە ماڭىدۇ. قىز ئارقىسىدىن كېلىدۇ).

بۇۋى: ئاغچا خېنىمنىڭ ئومرى زىيادە بولغاي (دۇئا قىلىدۇ).

ئاماننساخان: رەھمەت، ئولتۇرسلا، (ئوزى كارۋاتقا يولىنىدۇ) بىرئاز تاۋسىز بولۇپ تۇرىمەن. سىلىنى ئاۋارە قىلدىم.

بۇۋى: ھەرگىز ئاۋارىچىلىغى يوق، خېنىم، پەقىرلىرى ئاغىچا خېنىمنىڭ قۇلى. خىزمەتلىرىگە دائىم تەييار.... (ببرىپ خېنىمنىڭ تومۇرىنى تۇتىدۇ). بىسمىللاھىرراھمانىررەھىم، خۇدا شىپالىق بەرگەي، لوقمان ھەكىمنىڭ ئەرۋاھى مەدەت قىلغاي... ھە، ھە، خېنىمنىڭ ئىسسىغى ئېشىپراق قاپتۇ، قۇرۇق ئىسسىق (يەنە بىر قولىنىڭ تومۇرىنى تۇتىدۇ)، شۇنداق خېنىم، ئىككىلا تومۇر ئوخشاش سوقۇۋاتىدۇ. چاپسانراق، ھېچ گەپ يوق خېنىم، زۇكامنىڭ ئەسىرى بار، مەن دورا ئالغاچ كەلگەن ئىدىم. (قىزغا قارايدۇ) قىزىم، قاينىقسۇ بارمىكىن؟ تازا قاينىق بولسۇن، (بوۋى بىر خالتىدىن بىر خىل گۈل ئۈرىنى ئېلىپ چىنىگە سالىدۇ. كېيىن ئامانىساخانغا سوز قىلىپ تۇرۇپ، رومىلىنىڭ ئۇچىغا ئورالغان ششىدىكى زەھەرنى يېنىچە چىنىگە توكىدۇ. ششىنى يەنە رومالغا تۇگىدۇ. قىز چقىپ كورۇپ قالىدۇ. چەينەكىنى ئەپ چقىپ بۇۋىگە بېرىدۇ، بۇۋى چىنىگە قاينىقسۇ قۇيىدۇ. قىز ئۇنىڭدىن يوشۇرۇنچە، ئامانىساخانغا "دورىنى ئىچمەڭ" دىگەن مەنادا ئىشارەت قىلىدۇ: خېنىم چۈشەنمەي ھەيران قالىدۇ... قىز ئالدىراپ ئىچكىرىگە ماڭىدۇ).

بۇۋى: (دورىنى چىنىدە ئارىلاشتۇرۇپ، پۇڭلەيدۇ) ھېچ ۋەقەسى يوق، ئاغچا خېنىم، مۇشۇ دورىنى قىزىغىدا ئىچسىلە، بىر تەرلەپلا ياخشى بولۇپ كېتىلا. خۇدايىم بۇيرۇسا، مەن ئەتە كېلىپ، يەنە كورىمەن... (ئۇ دورىنى ئامانىساخانغا سۇنىدۇ، ئامانىساخان ئىلىپ، پۇڭلەپ ئاغزىغا تەككۈزىدۇ، قىزنىڭ ھىس قىلىپ ئىچمەي يەنە پۇڭلەيدۇ، يەنە ئىچكىلى باشلايدۇ...)

بادامخان: (ئارقىسىدىكى قىز بىلەن ئىچكىرىدىن ئېتىلغانچە چىقىدۇ) ئىچمەڭ، ۋاي ئىچمەڭ! (ۋاقىرغانچە كېلىپ، ھەيران بولۇپ، چىنىنى تۇتۇپ تۇرغان ئامانىساخاننىڭ قولىدىن چىنىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ.

قىز تالاغا يۈگۈردۇ) ئاماننىساخان، دوستۇم، بۇنىڭدا زەھەر بار!

ئاماننىساخان: (چوچۇپ قوزغىلىدۇ) ھە!...

[قىز ئىككى ئايال ياساۋۇلنى باشلاپ كىرىدۇ. ياساۋۇللار بۇۋىنىڭ ئىككى يېنىغا كېلىپ توختايدۇ. بادامخان پۇچۇق چىنىنىڭ تېگىدە قالغان دورىنى بىر ئەسكەرگە بېرىپ، قۇلىغىغا سوزلەيدۇ. ئەسكەر تالاغا چىقىدۇ.

بادامخان: (بۇۋىگە ۋاقىرايدۇ) قانىخور، جاللات! نىمە قىلماقچى ئىدىڭ؟ ئەيت! (ۋاقىراپ ئورماق بولىدۇ. بۇۋى تىتىرەپ ساغرىپ كەينىگە داجيىدۇ)

ئاماننىساخان: (سالماقلىق بىلەن) بادامخان، خاپا بولماڭ. (بۇۋىگە قارايدۇ) بۇۋى، دورىغا زەھەر سېلىشقا سېنى نىمە مەجبۇر قىلدى؟

بۇۋى: (يالغان يالۋۇرىدۇ) ئاغىچا خېنىم، مېنىڭ جېنىم ئون ئەمەس، ھەرگىز ئۇنداق گەپ يوق. مېنىڭ ھەددىم يوق، خېنىم، مېنى كەچۈرسىلە (دەرىزە تېشىدا گۈمانلىق بىر كىشى غىپ قىلىپ كورۇنۈپ ئوتۇپ كېتىدۇ).

قىز: يالغان سوزلىمە قېرى! مەن ھەممىنى كورۈپ تۇردۇم (بۇۋىنىڭ روسلىنىڭ ئۆچىغا تۈگىلىگەن شىشىنى يېشىپ ئالىدۇ) ماۋۇ نىمە؟ بۇنىڭ ئىچىدىكى نەرسە قېنى؟

بادامخان: ئەيت، ئۇ قېنى؟

بۇۋى: خانلىرىم، بۇ بىر دورا شىشىسى. ئولۇمدىن خەۋىرىم بار. باشقا نەرسىدىن خەۋىرىم يوق...

سەردار: (ياساۋۇل بىلەن كىرىدۇ. ياساۋۇلنىڭ قولىدا بىر ئولۇك توشقان) ھەي قېرى، بۇ نىمە؟ (توشقاننى كورسىتىپ غەزەپ بىلەن سورايدۇ)

ياساۋۇل: دوردىدىن توشقانغا بىر يۇتۇم ئىچكۈزگەن ئىدۇق، ھازال ئوتمەي جېنى چىقتى.

ئاماننىساخان: خوش، بۇۋى، ئەمدى نىمە دەيسىز؟!

بۇۋى: (باش ئېگىدۇ) بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، خېنىم (بىرىپ ئاماننىساخاننىڭ ئالدىغا يېقىلىدۇ).

سەردار: ساڭا تاپشۇرۇق بەرگەن كىم؟ راستىڭنى ئېيتساڭ ئولۇمدىن كەچۈرۈش مۇمكىن.

بۇۋى: (بېشىنى كوتەرمەي) قورقمەن، تىلسم كويىدۇ...

ئاماننىساخان: قورقما ئېيتىۋەر، بىز بار.

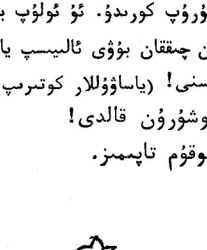
بۇۋى: مەن ئېيتاي خېنىم، ئېيتاي... (بىر غايىپ خەنجەر دەرىزىدىن كىرىپ، توپ-توغرا بۇۋىنىڭ كوكرىگىگە سانچىلىدۇ، بۇۋى يىقىلىدۇ، باشقىلار پات-پاراق بولىدۇ. ئەسكەرلەر تالاغا يۈگۈرىدۇ).

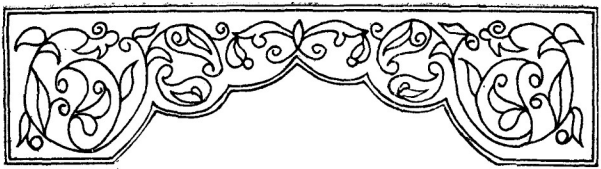
سەردار: (بۇۋىنى تەكشۈرۈپ كورىدۇ. ئۇ ئولۇپ بولغان. خەنجەر سانجىغان مەيدىسىدىن قان چىققان بۇۋى ئالىيىپ ياتىدۇ) تۈگەپتۇ. ئەپ چىقتىلار بۇ ئىپلاسنى! (ياساۋۇللار كوتىرىپ ماڭىدۇ)

ئاماننىساخان: سىر يوشۇرۇن قالدى!

سەردار: بۇ سىرنى چوقۇم تاپىمىز.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئالتىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش سۇلتان غەزەپلەنىدى

[ئوردىنىڭ رەسمىيەت سارىيى.

[تەختىنىڭ ئوردا مۇزىكىسى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ھەممە ۋەزىر - ۋۇزرالار (ئىلگىرىكىگە ئوخشاش) ئوز ئورۇنلىرىدا ئولتۇرغان، ئۇلاردىن باشقا شاھباز مىرزا، قەشقەر ۋالىسى مەھەممەت بۇغرالار بار. تەختىنىڭ كېينىدە، ئىككى ياندا، تالا ئىشىگىنىڭ ئىككى قاسنىغىدا ساۋۇت كىيگەن، نەيزە تۇتقان قالقانلىق ياساۋۇل تۇرغان. ساراي سۇرلۇك كورۇنۇش ئالغان. سازمۇ ھەيۋەتلىك چېلىنىدۇ. ئىشان ھاسسىغا تايىنىپ، يەرگە قاراپ قاپىغىنى سېلىپ ئولتۇرىدۇ. مىرزا ئېلىنىڭ سياقى ئەندىشلىك. ساز توختايدۇ....

ئەكرەم: (ئىچكىرىدىن چىقىپ) سۇلتان ئالىلىرى قەدەم تەشرىپ قىلدى!

[ئابدۇرىشىتخان خانچە كىيىملىرىنى كىيگەن، جىددى قىياپەتتە ئاماناسا خېنىم بىلەن چىقىدۇ، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ باش ئېگىپ ھورمەت بىلدۇرىدۇ. تالادا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نارازىلىق شاۋقۇنى ئاڭلىنىدۇ، خان بىلەن خېنىم تالاغا ئازراق قۇلاق سالىدۇ، كېيىن تەختەنىلىك مېڭىپ كېلىپ، يۇقۇرىدىكى ئىكىكى ئىگىزرەك ئورۇندۇقىقا ئولتۇرىدۇ....

ئىشان: (قول كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قول كوتىرىپ ئىشانغا قوشۇلىدۇ.) سۇلتان جانابى ئاللىرىنىڭ، ئاغىچا خېنىم جانابلىرىنىڭ ئومۇر-لىرى ئۇزۇن بولغاي، ئامىن (ھەممىسى "ئامىن" دەپ ئۇنىلۇق ئېيتىدۇ. قوللىرى بىلەن يۈز-ساقاللىرىنى سىلايدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (قولى بىلەن ئولتۇرۇشقا شەرەت قىلىدۇ، باشقىلار ئولتۇرىدۇ) ئەمما، بەزىلەر ئاغزىدا ئۇزۇن ئومۇر تىلەيدۇ، يېڭى ئېچىدە خەنجەر. شۇنداق ئەمەسمۇ، جانابى مىرزا ئىلى؟!! (مىرزا ئېلىغا تىكىلىپ قارايدۇ)، (تاشقىرىدىكى شاۋقۇن كۈچلۈكەيك ئاڭلىنىدۇ، "ئادالەت تەلەپ قىلىمىز!" "زالىم مۇستەبتىلەرگە جازا بېرىلىشى كېرەك!" "سۇلتان ئەلنىڭ دادىغا يەتسۇن!" دىگەن ئاۋازلار ئوچۇق ئاڭلىنىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: كوردۇڭلارمۇ، ئەل نىمىنى تەلەپ قىلىدۇ! جاۋاپ بېرىش كېرەك. (قاۋۇل مىرزاغا قاراپ) ئۇلار ۋەكىللىرىنى سايلىدىمۇ؟

قاۋۇل مىرزا: سايلاپ قويدى.

ئابدۇرىشتخان: كىرسۇن (يانا شاۋقۇن... مەخمۇت ئوتۇنچى باشلىق ئون نەپەر ۋەكىل كىرىدۇ، بۇلارنىڭ توتى دىخان ۋەكىلى. ئىككىسى شەھەر ھۇنەرۋەن كاسىپلىرىنىڭ ۋەكىلى، ئىككىسى تالىپلار ۋەكىلى، يەنە ئىككىسى كىچىك سودىگەرلەر ۋەكىلى، ئۇلار مەخمۇت ئوتۇنچىنىڭ باشچىلىغىدا سۇلتانغا سالام بېرىدۇ).

ۋەكىللەر: سۇلتان جانابلىرىنىڭ ئادىل بولۇشنى تەلەپ قىلىمىز!

ئابدۇرىشتخان: (مەخمۇت ئوتۇنچىنى كورۇپ بىرئاز ھاياجانلىنىدۇ ۋە ئاماننساخانغا قارايدۇ، ئاماننساخان بېرىپ دادىسىغا تازىم قىلىپ، كوكرىگىگە باش قويىدۇ. دادىسى پىشانىسىگە سويۇپ قويىدۇ. ئاماننساخان جايىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ... خوش، مەخمۇت ئاتا، ۋەكىللەر!

قېنى قانداق تەلەپلەر بولسا ئېيتايلى.

مەخمۇت ئوتۇنچى: جانابى سۇلتان، دىخانلار ۋەيران، سەرگەردان بولماقتا. بىز مەكتەت، مارالـۇبشى، ئاۋات دىخانـلىرىغا ۋەكـىل بولۇپ كەلدۇق. سۇلـتان ئاللىرىـنىڭ ئەل دادىـغا يېتىشـنى تەلەپ قىلىمىز.

دىخان A: مەن ئاۋاتتىن كەلدىم، پۇتۇن ئاقـسۇ يېزىـلىرى خاراپ بولۇپ كېتىۋاتـىدۇ. چوڭلار، بەگ-تورىـلەر، قازى-ئىشـانلار دىخانـلارنى تالان-تاراج قىلـۋاتـىدۇ. دىخانـلارنىڭ قۇرۇق سوڭەكلىرىدىن باشقا ھېچ نېمىسى قالمىدى.

دىخان B: بۇلتۇر خانـىنىڭ پەرمانى دەپ بىزگە بىرمۇنـچە ياخـشى ۋەدىلەرنى قىلغان، نەدە "پەرمان" بولسۇن، كېيىنكى ئەھـۋال ئىلگىرىكىدىن ئېشىپ كەتتى...

ھۇنەرۋەن A: بىز شەھەر ھۇنەرۋەنـلىرىـنىڭ، كەمـبەغەلـلەرنىڭ ئەھۋالى يېزىلارنىڭكىدىن قېلىشمايـىدۇ. سۇلـتان جاناپـلىرى، زورلۇق-زومىگەرلىـك دەستـىدىن جان باقالـمايىدىـغان بولۇپ قالدۇق.

كىچىك سودىگەر A: (ياخشىراق كېيىنگەن) پەقىر ئۇششاق سودىگەر-لەرگە ۋەكىل بولۇپ كىردىم، سۇلتان ئاللىـرى. بىز ئۇششاق سودىگەرلەرنىڭ ئەھۋالىمۇ كۇندىن-كۇنگە ئېغىرلىشىپ كېتىۋا-تىدۇ. تىرىكچىلىك قىلىشقا ئامال بولمايۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە دىنغا قارشى، "دەھـرى" دىـگەن نام بىلەن قاماقـقا ئېلىـش، دارغا ئېسىشلار بارغانسىرى كۇپەيىپ كېتىۋاتـىدۇ.... بىز مۇس-تەبىت زالىملارغا جازا بېرىلىـشىنى، پۇخـرالارغا ئەركىنـلىك بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز!...

ئابدۇرىشتخان: خوپ، بىز سىزلەرنىڭ تەلەپلىرىڭىزلارنى ئاڭلىدۇق. بۇ تەلەپلەرتوغرا، ھەققانى تەلەپلەر. سىزلەر بايان قىلغان ئەھۋاللار پەقىرنى ئويلاندۇردى. ئەلنىڭ ئازاپ-ئوقۇبەتلەرگە دۇچار بولغانلىغىغا ئاساسەن مەن جاۋاپكار... ۋەكىلەر، سىزلەر چىقىپ كوپچىلىككە چۈشەندۈرىڭىزلەر، بىز مۇزاكىرە قىلماقچىمىز، ئۇزاق ئوتمەي جاۋاپ ئالۇرسىزلەر.

ۋەكىللەر: (مەخمۇت) ئەگەر ئەلنىڭ تەلەپلىرى ھەل قىلىنسا، بىز سۇلتان ئالىلىرىنىڭ سوزىنى ئاڭلايمىز (باشقىلارنى باشلايدۇ، ۋەكىللەر چىقىدۇ، كوپچىلىك شاۋقۇنى يەنە كوتىرىلىپ بېسىلىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: خوش، جانابى ۋەزىرلەر، ئەرباپلار! ئەل ئازاۋنى ئوز قولىغىمىز بىلەن ئاڭلىدۇق. بۇنىڭغا نىمە دەيمىز؟!

مىرزا ئېلى: سۇلتان ئاللىرى، بۇ ئىشلاردىن پەقىرنىڭ خەۋىرىم يوق ئىكەن.

ئابدۇرىشتخان: ھا، ھا، ھا،... (غەزەپلىك كۈلىدۇ) سىزنىڭ سۆئىقەستچىلىكتىن، شەخسى قارا نىيەتلىكتىن خەۋرىڭىز بار....

مىرزا ئېلى: مەن... سۇلتان...

ئابدۇرىشتخان: (ئۇنىڭغا ئېتىۋار قىلمايدۇ ۋە غەزەپ بىلەن قىچقىرىدۇ) پاششاپ بەگ!

ئېلى پاششاپ: (چوچۇپ كېتىدۇ) خوش سۇلتان ئاللىرى... (ئورنىدىن قوپۇپ باش ئېگىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: جانابى ئومەرنىڭ ئويىگە بۇلاڭچىلارنى ئەۋەتكەن كىم؟!

ئېلى پاششاپ: (قورقۇپ تىترەيدۇ. مىرزا ئېلى يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا قارايدۇ) بىز تەكشۈرۈپ، جىنايەتچىنى تاپالمىدۇق، سۇلتان

جاناپلىرى. بۇلاڭچىلارنىڭ بىرسى شۇ جايدا سەردارنىڭ ساقچىسى تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن، بىرى قېچىپ كەتكەن...

ئابدۇرىشتخان: قېچىپ كەتكەن؟ خوپ، (ئەكرەمگە) ئەپ كىر ئۇنى (ئىككى ئەسكەر يوغان گەۋدىلىك، سەت قىياپەت بىرسىنى ئېلىپ كىرىدۇ) سەن بۇنى تونۇمسەن؟ (پاششاپتىن سورايدۇ)

ئېلى پاششاپ: يۇقسۇ، سۇلتان جاناپلىرى...

ئابدۇرىشتخان: سەنچۇ؟ (جىنايەتچىدىن سورايدۇ)

جىنايەتچى: (يەر ئاستىدىن پاششاپقا قارايدۇ) تونۇيمەن... ئۇ ئېلى پاششاپ... بىزنى ئومەر سازەندىنى ئولتۇرۇشكە ئەۋەتكەن مۇشۇ...

ئېلى پاششاپ: مۇتەھەم، ئوغرى، يالغان (ھودۇقۇپ سوزلەيدۇ)، تلامەن يالغان. سۇلتان ئاللىرى....

ئابدۇرىشتخان: (شەرەت بىلەن جىنايەتچىنى ئەپ چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇيدۇ) مۇتەھەم!؟ جانلىق دەلىل-ئىسپات ئالدىدا قارشىلىق قىلماقچىمۇسەن، ئەبلەخ! (غەزەپلىك ۋاقىرايدۇ)

ئېلى پاششاپ: (باش ئېگىدۇ).....

ئابدۇرىشتخان: ساڭا باشچىلىق قىلغان كىم؟

ئېلى پاششاپ: ئەيتالمايمەن... مەن ئوزەم، سۇلتان جاناپلىرى (مىرزا ئېلى جەددىلىشىدۇ، پاششاپقا تىكىلىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ئەيت، كىم! (ۋاقىرايدۇ)

مىرزا ئېلى: بۇ سۈيىقەستچىنىڭ جاجىسىنى بېرىش كېرەك (قىلىچىنى يېرىم چىقىرىدۇ).

سەردار: (بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ قىلىچ تۇتقان قولىنى تۇتىدۇ): ئالدىرماڭ، جانابى باش ۋەزىر... (مىرزا ئېلى قىلىچىنى قىنىغا سالىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (پاششاپقا) ئەيت! كىم ساڭا قوماندانلىق قىلغان؟

(ئىلى پاششاپ ئاستا بېشىنى كوتىرىپ مىرزا ئىلىگە قارايدۇ، مىرزا ئىلى يانا قىلىچىنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلماق بولىدۇ. ئەكرەم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ئالىيىدۇ. مىرزا ئىلى پەسىيىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (ۋاقىرايدۇ) جاللات! (ئىككى جاللات يوغان قىلىچلىرىنى كوتەرگەن سۇرلۇك قىياپەتتە كىرىپ كېلىدۇ) ئېپ چىقىڭلار! (پاششاپنى كورستىدۇ، جاللاتلار ئۇنى سورەپ ماڭىدۇ، پاششاپ بولسا ھەممىنى قىلغان مىرزا ئىلى. ئاشۇ باش ۋەزىر تاپشۇرغان سۇلتان جانابلىرى، دەپ ۋاقىرىغانچە چىقىپ كېتىدۇ) خوش، جانابى مىرزا ئىلى! (تىترەپ تۇرغان مىرزا ئىلىگە سوزلەيدۇ)، ئەمدى نىمە دەيلا؟! (مىرزا ئىلى سوزسىز، باش ئېگىدۇ) سوزلە، مۇناپىق! (قاتتىق ۋاقىرايدۇ، ھەممە چوچۈيدۇ...) ئومەر سازەندە ساڭا توسقۇنلۇق قىلدىمۇ؟ سانايى نەفسىنى تاقاشقا بۇيرۇق قىلغان كىم؟ ئامانىنىساخانغا زەھەر بېرىشنى ئۈيۈشتۇرغان كىم؟! رەھىمەتنى نىمىشقا ئولتۇردۇڭ؟! خاندانلىقنىڭ مەدرىسنى كويدۇرۇش ئىغۋاسىنى كىم توقىدى؟ پەرمانىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا قانداقچە پېتىنىدىڭ؟... سوزلە!!!... (غەزەپ بىلەن ۋاقىرايدۇ)

مىرزا ئىلى: (تىترەيدۇ) مەن، مەن... سۇلتان جانابلىرى، (بەزىلەر غەزەپ بىلەن ھايجانلىنىدۇ، مىدىرلىشىدۇ، ئىشان تىنىرەيدۇ) مەن جىنايەت قىلدىم...مەن، ھە، مەن...

ئابدۇرىشتخان: شۇنچە سوزمەن باش ۋەزىر ئەمدى ھەجەپ سوزلىيەلمەيدىغان بوپ قاپتىغۇ؟ (ئەكرەمگە قاراپ) بۇنىڭ قىلىچ، ۋەزىر كىيىمىنى ئال! (ئەكرەم كېلىپ قىلىچىنى ئالىدۇ، ۋەزىر كىيىمىنىمۇ

سالدۇرسدۇ) سەن باشقىلارغا ئۇرغان قىلىچ ساڭا ئوتىمەمدۇ؟ قېنى سەن ئوزەڭگە ئوزەڭ هوكۇم قىلچۇ!

مىرزا ئېلى: (خانىڭ ئالدىغا يېقىلىدۇ) ئۇلۇغ شاهىم! مەن جىنايەتچى، مەن ئولۇمگە مەهكۇم...

ئىشان: (يوتۇلۇپ ئورنىدىن قوپىدۇ) سۇلتان جاناپلىرى، مىرزا ئېلىنىڭ جىنايىتى ئېغىر ئىكەن. ئوزىمۇ ئىقرار قىلدى. ئۇنىڭغا كېچىرىم قىلىشلىرىنى سورايمەن. مەن ئىلتىماس قىلىمەن، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەيمەن (خانىڭ ئالدىغا تىز چوكىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: مەرهەمەت هەزرىتىم، قويسىلا... (قولىدىكى يوگەك قەغەزنى قاۋۇل مىرزىغا ئۇزىتىپ) ئوقۇڭ.

قاۋۇل مىرزا: پەرمان. (هەممە ئورۇنلىرىدىن تۇرىدۇ) شۇل خۇسۇستا ئالاهىدە پەرمان چىقىرىلدۇكى، مۇئەققەت باش ۋەزىر مىرزا ئېلى سۇلتانغا قەست قىلىپ، خانلىق هوقۇقىنى تارتىۋېلىش مەقسىدىدە بولغانلىغى ئۈچۈن ۋە خانلىقنىڭ پەرمانىغا قارشىلىق قىلىپ، ئەلگە داۋاملىق ئېغىر زۇلۇم سالغىنى ئۈچۈن، بىر قاتار سۇئىقەستلەرنى ئۇيۇشتۇرغانلىغى ئۈچۈن، باش ۋەزىرلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ ئولۇم جازا... (خان پۇتۇكچىدىن پەرماننى ۋە قەلەمنى ئېلىپ ئوزگەرتىپ قايتۇرۇپ بېرىدۇ) ئوموراڭ قاماق جازاسى بېرىلىپ زىندانغا تاشلانسۇن؛

سۇيىقەست ئىشىنى ئېلىپ بارغۇچى مۇهاپىزەت ئىشلىرى ۋەزىرى ئېلى پاششاپقا ئولۇم جازاسى بېرىلسۇن؛

سابىق باش ۋەزىر مىرزا هەيدەر قايتىدىن باش ۋەزىرلىككە تەيىنلەنسۇن.

قەشقەر ۋالىسى مەهەممەت بۇغرا پاششاپ بەگلىككە

تەينىلەنسۇن.

خوجا قاسىم غەزىنىچى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇ ۋەزىپىگە شاھباز مىرزا تەينىلەنسۇن.

مىرزا ئېلى تەرىپىدىن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان خانلىقنىڭ پەرمان-قارارلىرى قەتئى ئىجرا قىلىنسۇن. ئۇنىڭ خائىنلىق مەقسىدى بىلەن چىقارغان قارار، بۇيرۇقلىرى تامامەن ئىنكار قىلىنسۇن.

بارلىق پۇقرالار ۋە ئەمەلدارلار ئەلگە ئامانلىق، پۇقراغا پاراۋانلىق كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشماقلىرى ھاجەت!

ئۇيغۇر خانى سۇلتان ئابدۇرىشىت.

ھىجرىيە توققۇزيۈز ئاتمىشىنچى يىلى، موھەررەم. شەھرى ياركەن

(كۆپچىلىك باش ئېگىپ، پەرماننى قوللايدىغانلىغىنى بىلدۈرىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: ئەپ چىقىڭلار بۇنى! (ئىككى ياساۋۇل مىرزا ئېلىنى ئەپ چىقىپ كېتىدۇ. خان ئورنىدىن قوپىدۇ. باشقىلار تازىم قىلىپ خوشلىشىپ ماڭىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: مىرزا ھەيدەر بىلەن سەردار قالسۇن! (خان، خېنىم، مىرزا ھەيدەر، سەردارلار ئۇرە تۇرۇپ سوزلىشىدۇ.

مىرزا ھەيدەر: خېنىمنىڭ تەنلىرى سالامەتمىكىن؟ ئوزلىرى خەتەر ئىچىدە كۆرەش قىلالا.

ئامانىنساخان: تۇزۇك، رەھمەت، جاناپلىرى ئېغىر رىيازەت چەكىلە.

مىرزا ھەيدەر: ھېچۇەقەسى يوق.

ئابدۇرىشتخان: بۇنىڭغىمۇ مەن سەۋەپكار.

مىرزا ھەيدەر: ھېچ نەرسە ئەمەس. ساۋاقلار بىزنى ئۆگىتىدۇ. بۇران چىقمىسا قۇم ئاستىدىكى نەرسىلەر ئېچىلمايدۇ.

ئاماننىساخان: توغرا، شۇنداق بولدى. ئەمما، قۇم ئاستىغا موككەن يىلاننىڭ تېنى چاناليدى-يۇ، بېشى قەپقالدى. ئىشان....

ئابدۇرىشتخان: ئىشان مىرزا ئېلى ئەمەس. ئۇنىڭ ئارقىسىدا كىشىلەر جىق. يەنە، دىن مەسىلىسى بار. لېكىن تېنى يوق يىلاننىڭ بېشى ھەركەت قىلالمايدۇ-دە.

مىرزا ھەيدەر: بۇ توغرا، ئوتكەن نوۋەت ئۇلار ھۆجۇم قىلغاندا، مەن ئۇلارغا كاۋاك ئېچىپ بەردىم. ئاشۇ ۋاقىتتا سۇلتان ئالىمىرى شۇنداق تەدبىر قوللانمىسا بولمايتتى. مەن، كېيىن جىق ئويلىنىپ شۇ قارارغا كەلدىم. لېكىن، بۇ ئەبلەخلەرنىڭ بۇ دەرىجىدىكى قارا نىيىتىنى مولچەرلىيەلمىگەن ئىكەنمەن.

ئابدۇرىشتخان: مەن ھۇشيار بولمەن دىدىم، لېكىن، يەنە بەخۇت بولۇپ قالدىم. بۇ بىر مەزگىلدىن بېرى شۇ قەدەر روھىي ئازاپ تارتتىمكى...ھەممە خاتالىق ئۇزەمدە "ئۇزەم تاپقان بالاغا نەگە باراي داۋاغا"، بۇ كىشى مېنى قامچىلاپ تۇردى (ئاماننىساخاننى كورسىتىدۇ). ماڭا قارىغاندا ھۇشيار بولدى، شۇڭلاشقىمۇ دۇشمەنىڭ قەستىگە ئۇچرىدى. مەن ئاخشام ساۋاقلارنى ئويلاپ بىر غەزەل يازدىم (يانچۇغىدىن بىر بەت قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى چىقىرىدۇ).

ئاماننىساخان: مەن ئوقۇپ بېرەي (شېئىرنى ئالىدۇ. ئوقۇيدۇ، بارغانچە ئىشتىياق بىلەن ئوقۇيدۇ):

ئېگىلىپ قىلسا سالام مەككار ئىكەن بىلمەپتىمەن،

قاش ئېتىپ ئويناتسا كوز ھەيبار ئىكەن بىلمەپتىمەن.

قەدىردانىم ئۇلپىتىم سەن جان-جىگەر دوستۇم دىسە،
يەك ئىچىدە خەنجىرى تەيبار ئىكەن بىلمەپتىمەن.

گايىدا بازغانمۇ ئۇردۇم، گايىدا باستىم كويەك،
ئوتتا تاۋلاپ كورمىگەچ قۇرچمۇ-تومۇر بىلمەپتىمەن.

ئايلىنىپ باغلار ئارا قازدىم باھاسىز تاشنى مەن،
ئۇستا زەرگەر بولمىغاچ ئالتۇنمۇ-مىس بىلمەپتىمەن.

ئەمدى تاپتىم ئاخىرىدا چىن ۋاپادار دوستنى مەن،
ئاغرىتىپ ئېيتقان سوزنىك مەنىسىن بىلمەپتىمەن.

كوزلىرىمگە ماي تولۇپ، ئەكسىچە كورگەن چاغلىرى،
ئېچىنىپ تىككەن كوزنىك زەردەسىنى بىلمەپتىمەن.

ئەي رەشىدى ئىچىمگىن بىخۇد شارابىن ئەمدى بەس،
جامدا مەي بارمىكىن، ياكى زەھەر بىلمەپتىمەن.

مىرزا ھەيدەر: بەك ياخشى..... ساۋاقلارنىك ئوبدان يەكۈنى ئاجا-يىپ ياخشى يېزىلغان.

ئاماننىساخان: ياخشى، ئالى جاناپ مەپكۇرە.

ئابدۇرىشىتخان: بېرىلگەن بەدەلنى ئويلىسام كوڭلۇم ئاغرىيدۇ.

ئاماننىساخان: سۇلتان ئالىلىرىنىك بۇدا نىسبتى قەتئى، تەدبىرى

كەسكىن بولدى. ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى ئويلىشىش لازىم.

ئابدۇرىشتخان: (ئويلايدۇ، مېڭىپ بىر ئايلىنىپ توختايدۇ) ئادىل بولۇش، ئەلنى ئويلاش، ھوشيار بولۇش (كوتىرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن سوزلەيدۇ).

سەردار: ئىنتايىن ياخشى سۇلتان. مانا بۇ، ساۋاقلارنىڭ مۇسىسى.

ئاماننىساخان: ئەكرەم شاراپ كەلتۈرۈڭ. (ئۇچەيلەنگە قاراپ) بۇگۈنكى غالىبىيەت، كەلگۈسى شەرەپ ئۈچۈن بىرەر قەدەھتىن ئىچەيلىك (ئەكرەم پەتنۇستا شاراپ ئەپ كىرىپ تۇتىدۇ). داڭلىق شائىر ئاتايىنىڭ بىر روبائىسى يادىمغا چۈشتى (ئۇ قەدەھنى كوتىرىپ دىكلىماتسىيە ئاھاڭىدا شېئىرنى يادقا ئوقۇيدۇ):

"ساقىيا كەلتۈر مەيى گۈلگۈنىنى خوش دەمدۇ بۇگۈن،
بارچىدىن مەجلىستە مەي جامى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن،

كەل دەمى مەيخانىنىڭ بەپتۇل ھەرەمىن قىل تاۋاپ،
كىم سەنەملەر لەنىدىن مەي ئابى زەمزەمدۇر بۇگۈن."

ئابدۇرىشتخان: ئاپىرىن!

مىرزا ھەيدەر، سەردار: بارىكاللا!

(خوشال ھالدا قەدەھنى كوتىرىشىدۇ)

— پەردە چۈشىدۇ.

ئالتىنچى پەردە
ئىككىنچى كورۇنۇش تەنتەنە

[بىر يىل كېيىن.
[يارىكەننىڭ گۈزەل كۆز كۆنلىرى.
[جارانلىق ناغرا ـ سۇنايى ئاۋازى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.
شەھەر تېشىدا ـ مىشا دەريانىڭ بويىدىكى چوڭ باغ، يىراقتا ـ ئۇدۇللىدا دەريا كورۇنۇپ تۇرىدۇ، باغدا ئالما، ئانار، شاپتۇللار پىشىپ كەتكەن، ئۈزۈم بارىڭدا ھەر خىل چىرايلىق ئۈزۈملەر ساڭگىلاپ تۇرىدۇ.
[ئوڭ ياقتا چوڭ بىنانىڭ يېرىم كورۇنۇشى، ئۇنىڭ ئالدىدا تۆۋرۈكلىرى نەقىشلىك چوڭ شىھاڭ، پەس شىرەلەرگە ھەر خىل مۇشەلەر، نانلار تىزىلغان، شىرەلەرنى ئايلاندۇرۇپ (گىلەم ئۈستىگە) كورپە سېلىنىغان، بىرنەچچە ياستۇق قويۇلغان، شىپاڭ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ۋە ئورە ـ توپە كىشىلەر، بەگ ـ تورىلەر، سەللىلىك موللىلار، بىر چەتتە سۇپىدا سازچىلار، مۇە توشۇپ خىزمەت قىلىپ يۈرگەن خىزمەتچىلەر... دەرۋا ـ زىغا سوزۇلغان. ئىككى چېتى گۈللۈك يول ياقىسىغا كىشىلەر تىزىلىغان، سەھنە ئەتراپىدا، يول بويىدا ياساۋۇللار.... كىمنىڭدۇر كېلىشىنى كۈتۈشىدۇ.
[كىشىلەر "كەلدى، كەلدى" دەپ دەرۋازا ياققا قارىشىدۇ. ناغرا ـ سۇنايى ئاۋازى كوتىرىلىدۇ، ساز جارانلايدۇ. قىز ـ يىگىتلەر ئۈسۈل ئويناپ تاشقىرىغا چىقىشىدۇ، ئۇزاق ئوتەمەي، ئالدىدا قىز ـ يىگىت ئۈسۈلچىلار كىرىدۇ، كېيىن خان ۋە مېھمانلار كىرىدۇ: ئوتتۇرىدا ئابدۇرىشىتخان، ئۇنىڭ يېنىدا سول ياقتا ئاماننىساخان، ئۇنىڭ يېنىدا مىرزا ھەيدەر، سول ياقتا ئوسمان سەردار، ئۇنىڭ يېنىدا ئومەر سازەندە، ئارقىسىدا باشقا بىرنەچچە ئەمەلدار، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ياساۋۇللار.... ئۇلار

تەنتەنلىك مېڭىپ شىپاڭ ئالدىغا كەلگەندە ۋەزىرلەر ۋە باشقا بىر قىسىم بەگ-تورىلەر ئۇلارنى ھورمەت بىلەن قارشى ئالىدۇ. خان، خېنىملار شىپاڭغا چىقىپ كوپچىلىككە ئورۇلىدۇ ساز توختايدۇ).

مىرزا ھەيدەر: ئۇلۇغ سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ۋە ئاغىچە خېنىمنىڭ ئومىرى ئۇزۇن بولغاي! (توۋلاپ سوزلەيدۇ، كىشىلەر چۇقان-سۇرەن قىلىدۇ، بىر پەس ساز چېلىنىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدا ئالدىنقى پەردىدىكى يۇرت ۋەكىللىرى ۋە بىر قىسىم كىشىلەرمۇ بار.)

[مىرزا ھەيدەرنىڭ تەكلىۋى بىلەن خان، خېنىم ۋە باشقا ۋەزىر-ۋۇزرالار ئورنى بويىچە كورپىگە ئولتۇرۇشىدۇ. باشقا بەگلەر شىپاڭنىڭ ئىككى يېنىدىكى شىرە چورىسىدە ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشىدۇ.

قاۋۇل مىرزا: (ئېلان قىلدۇ)؟ مۇقام تەنتەنىسىگە تەييارلانغان بەزمە ئولتۇرۇشىمىز ھازىر باشلىنىدۇ، ئاغچا خېنىم ھەم قىدىرخان، ئومەر سازەندە جاناپلىرى رەتلەپ چىققان، تولۇقلىغان ئۇيغۇر مۇقامىدىن سۇلتان ئاللىرىگە بايانات بېرىلىدۇ.

قىدىرخان: سۇلتان ئاللىرىنىڭ چوڭ غەمخورلۇغى بىلەن ۋە ئامانىنسا خېنىمنىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىگى بىلەن مۇقام ئاساسەن رەتلەپ چىقىلدى. ھازىر رەتلەنگەن مۇقام ئون ئىككىگە يەتتى. ئون بەش يىلغا يېقىن قىلىنغان ئەمگەك بىكارغا كەتمىدى. ئۇتۇق چوڭ. بۈگۈن مۇقام توغرىسىدا قىلىنغان ئىشىمىزنىڭ نەتىجىسىنى سۇلتان ئاللىرىغا بايان قىلىش ئۈچۈن "پەنجىگاھ" مۇقامىنىڭ بىر قىسمى جانابى ئومەر سازەندە باشچىلىغىدا ئورۇنلىنىدۇ! (توۋەندە ــ سول ياقتىكى سۆپىدا سازچىلار مۇقامنى باشلايدۇ، ئومەر سازەندە ــ ساتار بىلەن "پەنجىگاھ" چوڭ نەغمە مۇقامىنىڭ باشلىنىشىنى ئورۇنلايدۇ)

ئايا دوستلار ئىشتىكەيسىز مۇقاممنى بايان ئەيلەي،

مۇقام نامى بىلەن قۇتلۇق سالامىنى بايان ئەيلەي.

كى راكتىن باشلايمن ئەلگە مۇقاملار توھپە بولغاي دەپ،
ساتارىم تارىغا تەڭكەش قىلىپ نەغمە بايان ئەيلەي.

جەبىسىيات ـ مۇشاۋىرەك رىشتە بولۇپ دىللەرگە جا بولغاي،
چىمەنىدە سايرىغان بۇلبۇل كەبى داستان بايان ئەيلەي.

چالاي قالۇننى چارگاھنا ئانىڭ مېغىزىن چاقايسز،
كۆڭۈللەر شادمان بولغايكى مەشرەپنى بايان ئەيلەي.

دۇتارىم پەنجىگاھ مەرغۇلىغا مۇڭلۇق پىغان چەككەي،
ئۇز ھالنى تەزەسى بىرلەن خالايىققا بايان ئەيلەي.

ئەجەم خەستە كۆڭۈللەر دەردىگە ياخشى شىپا بەرگەي،
چېلىپ قوشاقنى ئەۋجگە نۇسخىسى بىرلەن بايان ئەيلەي.

بايان قىلغاي بايانات خەلقىمزنىڭ مۇددىاسىنى،
ناۋانىڭ پەيزىدە پەرھات ـ شىرىننى بايان ئەيلەي.

سىگاھ سەلىقەسى بىرلەن قوشۇلسا مەزە قىلار ئاشىق،
ئىراق ـ جۇلا، سەنەمچى قىز ـ يىگىتلەرنى بايان ئەيلەي.

كەل ئى ساقى شاراپ سۇنغىل ئىچەيلىك يايرىسۇن دىللار،

يارانلار سىلله سازەند تۇشتى مەشرەپىكە بايان ئەيلەي.

[پەنجىگاھنىڭ تەزىسى، ھەممە چالغۇچىلار ساز چالىدۇ.
[ناخشا ـ حور:
رەتلىنىپ قۇتلۇق مۇقام جار بولدى ئەلگە ئاقىۋەت،
تەلمۈرۈپ كۆتكەن تىلەك ئاشتى ئەمەلگە ئاقىۋەت.

ئۇتتى ئون بەش كۈز، باھار، كۆلدى مۇقام پورەكلىرى،
كەتمىدى ئارمانلىرىم بىھۇدە سەلگە ئاقىۋەت.

خەلق مۇقامىغا بېقىپ تەلپۈندى ئاشىقلار ھامان،
تولدى شاتلىق ناگۇلا ـ غەمكىن كوڭۈلگە ئاقىۋەت.

باغ ئارا گۈل ئىشقىدا بۇلبۇل ياقاسى چاك ئىدى،
سايرىدى خەندان ئۇرۇپ قونغاندا گۈلگە ئاقىۋەت.

ياڭرىغاندا نەغمە، مەشرەپ، داستان مەرغۇللىرى،
ئەۋجىدىن ئاسمان ـ زېمىن تولدى غەزەلگە ئاقىۋەت.

باق، مۇغەننىلەر ئەنە چالماقتا زوق بىرلە جۇلا،
قىز ـ يىگىت جەۋلان قىلىپ چۈشتى سەنەمگە ئاقىۋەت.

ئەي نەفىسى، تەمبۇرۇڭنى سايرىتىپ چالساڭ ھۈنۈر،
شۇ مۇقامدىن جامىمىز تولغاي ھەسەلگە ئاقىۋەت.

[تەزىنىڭ مەرغۇلى....
[نۇسخە ــ خور:
باغ ئارا سەيلە قىلىپ ئول مېھرىۋان يارىم كېلۇر،
زوقلىنىپ بۇلبۇل كۆيىگە ئەينە جانانىم كېلۇر.

تەلمۇرۇپ توت كوز بىلەن كۆتتۈم كوزى خۇمارىنى،
يارىغا رەھىم ئەيلىدى دەرت بىرلە دەرمانىم كېلۇر.

ئۇل رەقىپ شۇم پەيلىدىن ئەندىشىدە كوڭلۈم ھامان،
غالىبانە ئات سېلىپ مەردانە خاقانىم كېلۇر.

يارئۇچۇن جانىم تەسەددۇق مەيلى ئولسەم رازىمەن،
ئىشق ھىجرىدە سىنالغان چىن ۋاپادارىم كېلۇر.

شامگە ھىسداش بولۇپ قىلدىم پىغانۇ ـ نالىلار،
قۇتقۇزۇپ پەرۋانىنى شەپقەتلى سۇلتانىم كېلۇر.

كېچىلەپ بوزىلايدۇ شىرىن يار پىراقىدا ھەجەپ،
ئەي نەفىسى بولما مەيۇس ئەينە پەرھادىم كېلۇر.

[مەرغۇل ــ "جۇلا"غا يوتكىلىدۇ. "جۇلا"غا يالغۇز ئۇسۇل ـ دولان ئۇسۇ-
لىنى بادامخان ئورۇنلايدۇ.
[خور ــ ناخشا:
خەلق ئۇچۇن جان كويدۇرۇپ،

ئاقسا تېرىك بولما مالال.
ساڭا بەرگەن نان ۋە تۇزنى،
ئاقلىغىن — يىگىن ھالال.

ئەل ساڭا بىلدۇرسە ھورمەت،
ئۇ ساڭا ئالى شەرەپ.
بارلىغىڭنى بەر ئاڭا،
قويغىل ئۇزەكگە چوك تەلەپ.

سەن ئەگەر ئەلنى دىسەك،
بولغۇسى خەلقىك باش پانا.
گەر بېشىڭغا كەلسە غەم،
بولۇر ساڭا ئاتا — ئانا.

ئەل ئۇچۇن مېھرى مۇھەببەت،
ھەممىدىن ئەلا ساڭا،
ئوتتىدا پەرۋانىدەك،
كويسەك بۇ ھال لەززەت ساڭا.

سەن ئەگەر پىدا بولۇپ،
ئەل يولىدا بولساك شېھىت،
ئارمىنىك بولماس جاھاندا،
روھىك ئولمەس مەرت يىگىت.

دوستلىرىڭ، ئەۋلاتلىرىڭ،
چاچقاي بېشىڭغا ئۇنچىلەر.
نامىڭ ئولمەس تائەبەت،
ئاچقاي قىزىل گۈل-غۇنچىلەر.

[ساز "سەنەم"گە يوتكىلىدۇ.
[قز-يىگىتلەر ئۇسۇلغا چۈشىدۇ.
[1. سەنەم، (تەخسە ئۇسۇلى)
[2. سەنەم، (ئەرلەر ساپايە ئۇسۇلى)
[3. سەنەم، (قىزلار كىچىك داپ ئۇسۇلى)
[4. سەنەم، (ئومۇمى دولان ئۇسۇلى)
[ئۇسۇللار بىر بىرىگە ئۇلاپ داۋاملىق قىلىدۇ، ئۇسۇلچىلار ئىنتايىن ماھارەت بىلەن ۋە ئىشتىياق بىلەن ئويناپدۇ. 2-، 3-سەنەم يۇقۇرى دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ.
[كىچىك سەلقە-يالغۇز (ئايال) ناخشا (بادامخان ئېيتىدۇ):

ساتارىمنى مۇقام پەيزى بىلەن سازلاپ چالاي دەيمەن،
قىلىپ نەغمە شۇ يارنىڭ كۆڭلىنى بىر پەس ئالاي دەيمەن.

نە بولدى بىلمىدىم ھەرگىز ئېچىلماس يارنىڭ كۆڭلى،
ئۇنىڭ دەردىنى بىلمەككە ۋىسالىغا باراي دەيمەن.

كى باردۇر بۇ يولۇمدا تاغ-داۋانلار گەر بالا دەشتى،
بېلىمنى سەيلىدە باغلاپ ھامان ئالغا باساي دەيمەن.

ئۇ تۇتقۇن، دىۋە-مەلئۇنلار ماكانى قارا زىندانىدا،

هایاسىز شۇم رەقىپلەرنىڭ ماكانىنى چاقاي دەيمەن.

تومۇر قەپەز ئىچىدە دىلبىرىم قىلماقتا كوپ پەريات،
رەقىپ كوكسىگە ئوتلۇق زۇلپىخارىمنى سالاي دەيمەن.

كۆلۈپ يار شادىيانە، ئۇز كامال-هوسىنگە تولغاندا،
ئۇنى قۇتلاپ بويىغا گۇل همدى، رەيهان چاچاي دەيمەن.

[سەلىقەنىڭ مەرغۇلى....
[ساز "داستان"غا يوتكىلىدۇ.
[2 - داستان، ساز — خور:
جاندىن كەچكەن يىگىتنىى ياری جاناندىن سوراڭ،
شام ئوتىنىڭ پەيزىنى پەرۋانە غەمخاندىن سوراڭ.

بۇاپا شەرمەندىلەر ئەقىدىنى يەرگە ئۇرار،
چىن ۋاپانىڭ قىممىتىنى بىباھا جاندىن سوراڭ.

مەنلا بىر دۇنيادا دەپ يۇرگەن هاماقەتتىن قېچىڭ،
ئەقلى-ئىدرەك جەۋھىرىنى خەلقى جاهاندىن سوراڭ.

تېشى پال-پال "ئاشنا". ئادەم ئەمەس ئالدامچى ئۇ،
چىن مۇھەببەتنى چىن ئاشىق قىز ۋە ئوغلاندىن سوراڭ.

باغ ئىچىدە شوخ ئىچىلمىش رەڭمۇ-رەڭ مىڭلەرچە گۇل،

ئاشۇ گۈلدىن قايسى ئۈز بولبۇل غەزەلغاندىن سوراڭ.

ئاھ! غەزەل ـ نەغمە كىشىنىڭ كوڭلىگە بەرگەي ئارام،
قەدىمنى سازنىڭ، مۇقام ئۇستازى دەۋراندىن سوراڭ.

ئەي، نەفسى يول يىراق، بايقاپ بېسىڭ مەزمۇت قەدەم،
چول بايابان تاغ ـ ئېدىرنى يولچى كارۋاندىن سوراڭ.

[2 ـ داستان مەرغۈلى ـــ ساز....
[3 ـ داستان، يالغۇز (ئەر) ناخشا:

ۋاپادار كوڭلىگە ئازار قىلما،
ئارىغ سۈيىنچىنى پەريات قىلما.

سېنىڭدىن بەخت كۈتۈپ قىلسا ئەقىدە،
بۇرەك ـ باغرىنى سەن قان ـ لەختە قىلما.

ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس ھاماقەت،
ۋاپاغا كەلتۈرەر ئۇچمەس پالاكەت.

ۋاپاسىز قىلمىش ئىلە ماختانسىمۇ گەر،
تاپقاي ئۇزىگە ئاخىر مالامەت.

ۋاپانىڭ قەدرىگە يەتكەي ۋاپادار،
ۋاپادار قەلبىنى تۈتقاي ئۇمىتۋار.

ئۇزىگە قەدىردان دوستنى سۈەر ئۇ،
ئەزىز بىلگەي سۈئىنچىنى تاشلىماس يار.

ۋاپادارلىق گۈلى سولماس جاھاندا،
قېدىناسلىق بىلەن ئوتكەن ماكاندا.

بىرى، بىر بىرىگە بولغاي مەدەتكار،
كۆلەرلەر ھەر قاچاندا، ھەر بىر زامانىدا.

[3 ـ داستان مەرغۈلى ـــ ساز...
[ساز مەشرەپكە يوتكىلىدۇ.
[1. مەشرەپ ـــ خور، بىرلەشمە ئۇسۇل.

ئومرۇڭنى ياددوس چېكى يوق دىمە،
"ئۇگىمەس ئەتىياز، كۈزى يوق" دىمە.

غۇنچىلەر چۈمەندە كۆلەر، ۋە لېكىن ـــ
ئاخىرى سولار ئۇ، توزىماس دىمە.

ياشلىغاڭ كەتتىمۇ كەلمەيدۇ ئەبەت،
قول سوزساڭ يەتمەيدۇ بەرمەيدۇ مەدەت،

پۇشايمان بىلەن زارلاپ قىلسەن ئارمان،
ئارمانغا ھېچ دەرمان تېپىلماس پەقەت.

دۇنياغا كەلدىڭمۇ ئادەم بولغۇلۇق،
ئەل ئۈچۈن كۆڭۈلدىن خىزمەت قىلغۇلۇق.

مەنسىز ئادەم ئۇ، چىن ئادەم ئەمەس،
جاھانغا پايدىسىز ئوشۇق بىر مەخلۇق.

مەنىلىك چىن ئادەم بولىمەن دىسەڭ،
ئەل بەرگەن تۇزنى سەن ئاقلايمەن دىسەڭ،

ياشلىق باھارىڭنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇت،
ئاناڭنىڭ سۈتىنى ئاقلايمەن دىسەڭ.

[3 ـ مەشرەپ، خور، بىرلەشمە ئۈسۈل:

چالغۇ ـ ساز ئەتمەك بولۇپ،
سالدىم ياغاچقا رەندىنى،
يار بولۇپ دەرتمەنلىگە،
كەيدىم كۆلاھو جەندىنى.

كەمبەغەل كەيسە كۆلانى،
شەيخلىرىڭ ئادەم ئەمەس؛
ئولگىچە ئېيتسام مۇقامنى،
مەن ئۈچۈن ماتەم ئەمەس.

گىم ھەۋەسكار بولمىسا،
بىلمەس مۇقامنىڭ قەدرىنى،
كىمكى دەرتمەت بولمىسا،
بىلمەس ساتارنىڭ دەردىنى.

دەردى بار دەرتمەنلىگە،
مۇقام كۈيى بولغاي داۋا.
خەستە كوڭلىنى خوشال قىل،
چال ئەجەم نەغمە-ناۋا.

گەر سەنەمگە چۈشسە قىزلار،
باق ئۈسۈل جۈلاسىگە.
زوقلۇنۇپ مەپتۇن بولۇرسەن،
كوزلىرى خۇمارىگە.

سەن خۇمار بولساڭ مۇقامغا،
قىلغىن ئۇنى دىلىڭگە جاھ.
دوست تۇتۇپ سازەندىنى،
قىل ئاڭا چىن ئىلتىجا.

[5 - مەشرەپ — خور، بىرلەشمە ئۈسۈل:
ئالدىراپ بەرمە كوڭۈل جانانە دىلدار بولمىسا،
سۈنمىغىل دەستە گۈلۈڭنى مېھرىۋان يار بولمىسا.

گۈلمىكىن، رەيھانمىكىن ئۇ، كۆز ئېچىپ باققىن ئاڭا،
سايرىماس ئۈرغۈپ راسا بۇلبۇلغا گۈلزار بولمىسا.

بولمىغىل خۇشتار ئۇنىڭ ئايدەك جامالىغا قاراپ،
نە كېرەك گۈزەللىگى دەردىڭگە ھەمكار بولمىسا.

راست جاپاكەش ئەھلىمۇ ئۇ ياكى بىر ئاق نانچىمۇ،
يولدا يولداش بولمىغايكىم چىن ۋاپادار بولمىسا.

بولمىدى ھازىرغىچە پەرۋانىنىڭ سىرى ئايان،
يار ئەمەس پەرۋانىدەك شامغا پىداكار بولمىسا.

ئەي نەپسى، ئەل غېمى بولسۇن سېنىڭ قايغۇ-غېمىڭ،
ئارزۇيۇڭ ئاشماس ئەمەلگە ئەل مەدەتكار بولمىسا.

[ھەر بىر مەشرەپتە بىر خىل (بىر جاينىڭ ئۇسۇلى ئوينىلىدۇ، ئويۇنچىلار 20 كىشى، بىر بوۋاي ۋە بىر مومانىنىڭ ئۇسۇلى، بادامخان بىلەن بىر يىگىتنىڭ ئۇسۇلى گەۋدىلىنىدۇ. ئۇسۇللار بارغانچە دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ؛ ئاخىرى يۇقۇرى ئەۋجىگە چىقىدۇ....
[شىپاگەدىكىلەر ئورنىدىن تۇرىدۇ، ساز، ناغرا-سۇناي جارانلايدۇ. قىزغىن چاۋاكلار بىلەن پەردە چۈشىدۇ.

— تامام

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانىساخان

(تارىخىي دراما)

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى

شىنخۇا كىتاپخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ

مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى

1983 - يىل 2 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى

1983 - يىل 2 - ئايدا بېيجىڭدا 1 - قېتىم بېسىلدى

قاتتىق مۇقاۋىلىغىنىڭ باھاسى: 0.74 يۈەن

ئادەتتىكى مۇقاۋىلىغىنىڭ باھاسى: 0.24 يۈەن

阿曼尼莎汗
（历史剧）
（维吾尔文）
赛福鼎
民族出版社出版　新华书店发行
民族印刷厂印刷
开本：850×1168毫米1/32　印张：4
1983年2月第1版
1983年2月北京第1次印刷
精装本：0001—500 册　定价：0.74元
平装本：0001—21,500册　定价：0.24元
书号：M10049(4)143

封面设计　王　琮

书号 M10049(4) 143
定价　　0.24元